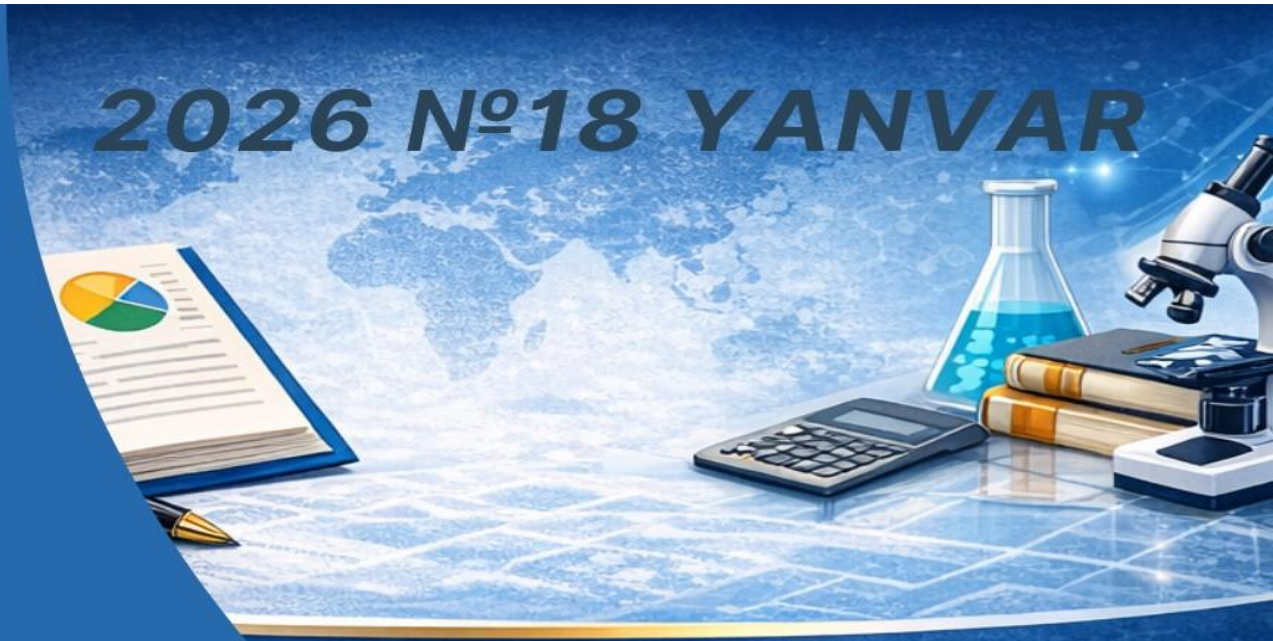
2026 №18 YANVAR

08.00.01
08.00.02
08.00.03
08.00.04
08.00.05
08.00.06
08.00.07
08.00.08
08.00.09
08.00.10
08.00.11
08.00.12
08.00.13
08.00.14
08.00.15
08.00.16
08.00.17

RAD
URASI

JURNAL

BANK BOZOR BIZNES

HTTPS://JBMB.UZ/

ISSN 3030-3605

GUVOHNOMA №224008

Bosh muharrir
Pardayev Olim Mamayunusovich

Elektron nashr.

Nashrga tayyorlovchi
Hamidov Mubin Habibjonovich

Mas'ul kotib
Bekmurodov Abbos Amiriddinovich

Tahririyat kengashi a"zolari:

Po'latov Muxiddin Egamberdiyevich	**SamISI, rektori professori, i.f.d.**
Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich	**SamISI, professor, i.f.d.**
Sharipov To'lqin Saidaxmedovich	**SamISI, prorektori, dotsent, i.f.n.**
Berdimurodov Azizjon Shukrilloyevich	**SamISI, prorektori, i.f.f.d.**
Zaynalov Jaxongir Rasulovich	**SamISI, professor, i.f.d.**
Urazov Komil Baxromovich	**SamISI, professor, i.f.d.**
Bektemirov Abdumalik	**SamISI, professor, i.f.d.**
Shavqiyev Erkin	**SamISI, professor v.b. i.f.d.**
Tashnazarov Samiddin Nizamovich	**SamISI, professor, i.f.d.**
Rustamov Maqsud Suvonqulovich	**TDIU, professori.i.f.d.**
Mamatov Baxodir Safaraliyevich	**TDIU, professori, i.f.d.**
Xoliqulov Anvar Nematovich	**SamISI, professori, i.f.n.**
Sayfiddinov Ilxom Fayziddinovich	**TDIU, dotsent, i.f.n.**
Shukurov Izzatillo Xikmatillayevich	**SamISI, dotsent. t.f.n.**
Xolmamatov Diyor Haqberdiyevich	**SamISI, dotsent,.i.f.f.d.**
Ibodov Kamoliddin Mamatqulovich	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Abiyev Jahongir Ne'matovich	**SamISI, dotsent. i.f.f.d.**
Ernazarov Alisher Ergashevich	**KIUT Samarqand filiali dotsent, p.f.f.d.**
Artikov Zokir Sayfiddinovich	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Abduxamidov Sarvar Adxamovich	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Shirinov Uchqun Abduxalilovich	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Pashaxodjayeva Dildora Djabborxonovna	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Normurodov Umid Normurod o'g'li	**SamISI, dotsenti, i.f.f.d.**
Maxmudov Lazizbek Ubaydullo o'g'li	**SamISI, dotsenti v.b., i.f.f.d.**
G'apparov Azim Qayumovich	**SamISI, i.f.f.d.**
Tagayev Salim |Sobirovich	**TDIU, dotsent. i.f.f.d.**
Axrororv Zarif Oripovich	**TDIU, Samarqand filiali i.f.d, professor v.b.**
Malikova Dilrabo Muminovna	**KIUT Samarqand filiali dotsenti, i.f.f.d.**
Ochilova Xilola Nematovna	**SamISI, i.f.f.d.**
Ruziboyeva Nargiza Xakimovna	**SamISI, dotsenti. i.f.f.d.**
Kuldashev Sherzod Alimardonovich	**SamISI, kata o'qituvchisi. i.f.f.d.**
Beknazarov Farxod Abduvaxidovich	**SamISI, dotsenti, i.f.f.d.**
Karimov Anvar Aktamovich	**SamISI, dotsenti, i.f.f.d.**
Rustamov Jamshed Ergashevich	**SamISI, dotsent v.b., p.f.f.d.**
Murodov Alisher Murodjon o'g'li	**SamDU, dotsenti, i.f.f.d.**
Quliyev Begimqul Melikovich	**SamISI dotsent, v.b, i.f.f.d.**
Xaydarov Jaxongir Aktamovich	**SamISI dotsent, v.b, i.f.f.d.**
Ablaizov Akbar Abduvafo o'g'li	**SamISI dotsent, v.b, i.f.f.d.**
Usmonov Parviz Shavkatovich	**SamISI dotsent, v.b, i.f.f.d.**
Muxammedov Murod Muxamadiyevich	**SamISI professori, i.f.d.**
Ernazarov Nuriddin Elamonovich	**SamISI dotsent, i.f.f.d.**
Gaybullayev Raxim Murodovich	**TDIU Samarqand filiali professori, i.f.d.**

M U N D A R I J A

Ashurova O. Yu.	RAQAMLI IQTISODIYOTDA KORXONALARNI SOLIQQA TORTISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH	5-8
Axmedova N.I.	KOMPETENSIYAGA ASOSLANGAN TA'LIM MODELI: ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUV VA UNING AMALIY AHAMIYATI	9-11
Ashurova O.Yu. Usmonov A.A.	IJTIMOIY SOLIQNING IQTISODIY MOHIYATI VA FISKAL AHAMIYATI	12-16
Ashurova O.Yu. Botirjonova Sh.U.	INVESTITSION LOYIHALARINI YARATISH VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR	16-21
Musayeva Sh.A.	DEVELOPMENT OF A MARKETING PROGRAM TO INCREASE THE EXPORT POTENTIAL OF PRODUCTS AT INDUSTRIAL ENTERPRISES OF NEW UZBEKISTAN	21-29
Usmanova N.M. Latipov A.R.	YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA HR INNOVATSIYALARINI JORIY ETISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARI	29-33
Рахимов А.Ҳ.	РАҚАМЛИ ИШ ЖОЙИДА ТАЪЛИМНИ БОШҚАРИШ МУАММОЛАРИ	34-37
Raximov A.H.	XALQARO BIZNES MENEJMENTIDA BIZNES ETIKASI	38-40
Niyatov N.Z.	O'ZBEKISTONDA STANDARTLASHTIRISH OB'EKTLARIGA NISBATAN QO'YILADIGAN TALABLAR	41-45
Niyatov N.Z.	KO'P DARAJALI STRATEGIK BOSHQARUV	46-50
Qilichov B.X.	BIZNESNING TASHKILIY-HUQUQIY SHAKLI SIFATIDA AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING ASOSIY AHAMIYATLI XUSUSIYATLARI	50-54
Qilichov B.X.	KOUCHING USLUBIDAGI LIDERLIK	55-60
Abdumannonov B.M. Xushvaktova M.R. Xamidova S.S.	INNOVATSION LOYIHALARNI BAHOLASHDA RISK-MENEJMENT METODLARI	61-65
Abdumannonov B.M. Khamidova S.S.	ENHANCING HUMAN RESOURCE PERFORMANCE USING KEY PERFORMANCE INDICATORS (KPI)	66-69
Абдуманнонов Б.М. Галиева Д.А.	ОСНОВНЫЕ СУЩЕСТВЕННЫЕ ЧЕРТЫ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ КАК ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ ФОРМЫ БИЗНЕСА	70-75
Abdumannonov B.M. Khamidova S.S.	ASSESSMENT OF CLIMATE CHANGE–RELATED EMERGENCY SITUATIONS IN UZBEKISTAN	75-80
Urazov S.Sh. Abduraxmanova L.O.	TA'LIM XIZMATLARI TIZIMINI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI VA ULARNI MODELLASHTIRISH YO'LLARI	80-87
Комилова М.К. Бердиниязов У.Д.	РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ	87-92
Ashurova O.Y.	O'ZBEKISTONDA INVESTITSIYALARNI JALB QILISHNI TAKOMILLASHTIRISHNING AHAMIYATI	93-100
Ахмедова А.Т.	СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРВАНИЯ И РАСПРЕДЕЛЕНИЯ УСТАВНОГО КАПИТАЛА ПРЕДПРИНЕМАТЕЛЬСКИХ СУБЪЕКТОВ	100-105
Ахмедова А.Т.	MAIN INDICATORS BUSINESS ACTIVITY OF THE ENTERPRIS	106-108
Mukhammedova Z.M.	EFFECTIVE USE OF MONETARY FACTORS TO ENSURE SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH	109-112
Mukhammedova Z.M.	GRANTS AND TECHNICAL ASSISTANCE PROVIDED TO THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN BY THE ASIAN DEVELOPMENT BANK	112-116
Исхакова С.А.	ОПТИМИЗАЦИЯ ВНЕШНЕТОРГОВЫХ ОПЕРАЦИЙ УЗБЕКИСТАНА НА ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ КАНАЛОВ ПРОДВИЖЕНИЯ	117-124
Исхакова С.А.	ПОВЫШЕНИЕ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ УСЛУГ	124-130
Суюнова К.Б. Казакбаева Д	ЭФФЕКТИВНОСТЬ SMM-КАМПАНИЙ В УСЛОВИЯХ КОНКУРЕНТНОГО РЫНКА	131-134

Махсетбаева Г		
Ashurova O.Yu. Nizomov Umidjon	DAVLAT BUDJETIDA JISMONIY SHAXSLARDAN OLINADIGAN DAROMAD SOLIG‘INING O‘RNI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH	135-139
Abdumalik Bektemirov	O‘ZBEKISTONDA QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARINI RIVOJLANTIRISH ASOSIDA YASHIL IQTISODIYOTNI SHAKLLANTIRISH ISTIQBOLLARI	140-145
Pashaxodjayeva D.Dj. Галиева Д. А.	СУЩНОСТЬ И КЛАССИФИКАЦИЯ ПРЯМЫХ И КОСВЕННЫХ ЗАТРАТ В СФЕРЕ УСЛУГ.	146-152
Abdumalik Bektemirov	SANOAT VA MAISHIY CHIQINDILARNI QAYTA ISHLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH ASOSIDA SIRKULYAR IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI	153-159
Urinboyeva Yu.P. Salimova S.B. Xaitov N.N.	MEHNAT RESURSLARI VA IJTIMOIY IQTISODIY TARAQQIYOT	160-166
Urinboyeva Yu.P. Shodiyev S.S. Shakarov M.Sh.	KAMBAG‘ALLIK ILDIZLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI	166-173
Raximova U.Z.	DARAJALI PANEL REGRESSIYA MODELLARINI TAQQOSLASH.	173-178
Raximova U.Z.	TURIZM INFRATUZILMASI VA TURISTLAR OQIMI O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIKNI EKONOMETRIK TAHLILI.	179-185
Усмонова Д.И.	ПРИМЕНЕНИЕ ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ В ОЦЕНКЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ.	186-195
Ismatov O‘.R. Ovgonov E.N.	NUQTAVIY VA INTERVALLI BAHOLAR	196-199
Mamarasulov Z.E. Davronov, Jamshid	AHOLI VA TURISTLARNI OVQATLANTIRISHDA MENYUNI TUZISH TALABLARINI TAKOMILLASHTIRISH	199-202
Mamarasulov Z.E.	INSON HAYOT FAOLIYATI UCHUN OVQATLANISHNING O‘ZIGA XOS O‘RNI	203-211
Ashurova O.Yu. Urinova Hilola	O'ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGIDA SOLIQQA TORTISHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	212-215
Ashurova O.Yu Qurbonboyeva M	DAVLAT BUDJETIDA FOYDA SOLIG’ININGAHAMIYATI	215-218
Xoliqulov A.N.	MAMLAKATIMIZDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING PROGNOZ KO‘RSATKICHLARI TAHLILI	219-233
Obloberdiyeva R.O.	TALABA QIZLARNING SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA JISMONIY MADANIYAT DARSLARINING INNOVATSION METODLARI	224-231

Ashurova Oltin Yuldashevna –
SamISI katta o'qituvchisi

RAQAMLI IQTISODIYOTDA KORXONALARNI SOLIQQA TORTISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotda korxonalarni soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirish masalalari yoritiladi. U soliq bazasini shakllantirish va soliq ma'murchiligiga ta'sir qiluvchi raqamli biznes modellarining xususiyatlarini tahlil qiladi. Shuningdek, soliq tizimining samaradorligi va shaffofligini oshirishga yo‘naltirilgan soliq metodologiyasini moslashtirish yo‘llari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, korporativ soliqqa tortish, soliq metodologiyasi, raqamli biznes modellari, soliq ma'murchiligi.

Abstract: This article covers the issues of improving the methodology of taxing enterprises in the digital economy. It analyzes the characteristics of digital business models that affect the formation of the tax base and tax administration. Furthermore, ways to adapt the tax methodology aimed at increasing the efficiency and transparency of the tax system are proposed.

Keywords: digital economy, corporate taxation, tax methodology, digital business models, tax administration.

Kirish. Raqamli iqtisodiyotda korporativ soliqqa tortishni joriy etish soliqqa tortishning an’anaviy yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqishni talab qiluvchi dolzarb va murakkab masaladir. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) jadal rivojlanishi bilan, ko'pincha ular faoliyat yuritayotgan mamlakatlarda jismoniy mavjud bo'lmagan raqamli kompaniyalarning o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olish uchun qonunchilik bazasini moslashtirish kerak (S.V. Tarasevich, 2024). Bunday soliqqa tortishning yangi turiga o‘tish xalqaro murakkabliklar va iqtisodiy muhitdagi o‘zgarishlarni hisobga olgan holda amaldagi tizimning mavjud muammo va kamchiliklarini har tomonlama tahlil qilishni talab qiladi (Thomadakis A, 2023). Raqamli iqtisodiyotda samarali soliqqa tortish adolatlilik va barqarorlik tamoyillariga asoslanishi kerak va ko‘tarilgan masalalar metodologiyani takomillashtirish va yangi voqelikka moslashishga qaratilgan kelajakdagi soliq strategiyalarini shakllantirishda asosiy rol o‘ynaydi. Tez rivojlanayotgan raqamli iqtisodiyot soliq tizimlari uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi va mavjud soliqqa tortish yondashuvlarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Raqamlashtirish bazaning eroziyasiga va foydaning o'zgarishiga olib keladi, bu esa soliqlarning

tengligi va soliqlarni samarali yig'ish muammosini yanada kuchaytiradi. Xitoy kabi davlatlar elektron tijorat operatsiyalariga qo'shilgan qiymat solig'ini yaratish kabi bir tomonlama choralar ko'rmoqda, ammo bu global tendentsiyalarga samarali javob berish uchun yetarli emas (Terada-Hagiwara va boshq., 2019).

Xalqaro miqyosda kelishilgan yechimlarning yo‘qligi soliqqa rioya etish va adolatlilikni ta’minlovchi tizimli va moslashuvchan soliq strategiyalarini ishlab chiqish zarurligini ta’kidlaydi (R. Anggraeni, 2024). Shu sababli, soliq islohotlari nafaqat daromadlarni oshirish, balki raqamli bozorning barcha ishtirokchilari uchun iqtisodiy inklyuzivlikni ta'minlash juda muhimdir.

So'nggi yillarda soliq siyosatini raqamli biznes modellariga moslashtirish tobora dolzarb masalaga aylandi. Iqtisodiyotni jadal raqamlashtirish an’anaviy soliq tizimlarining kamchiliklarini ochib berdi, bu esa Raqamli xizmatlar solig‘i (DST) va elektron yig‘im kabi yangi yondashuvlarni joriy etishni taqozo etdi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli soliq siyosati davlat daromadlarini oshirgan bo'lsa-da, ularning amalga oshirilishi mamlakatlarda sezilarli darajada farq qiladi. Misol uchun, aniq me'yoriy-huquqiy bazaga ega mamlakatlar soliqqa rioya qilish darajasi yuqori, rivojlanayotgan iqtisodlari esa raqamli infratuzilmaning yetarli emasligi va jamoatchilik qarshiligi tufayli qiyinchiliklarga duch kelmoqda (R. Anggraeni, 2024). Transchegaraviy raqamli xizmatlarning keng tarqalishini hisobga olgan holda, raqamli muhitda kompaniyalar uchun o'yin maydonini tenglashtira oladigan bir tomonlama vositalar variantlarini ham ko'rib chiqish kerak (Harta L va boshq., 2024). Bu raqamli iqtisodiyotda barqaror rivojlanishni ta’minlash uchun soliq strategiyalarida moslashuvchanlik va adolatlilik zarurligini ta’kidlaydi.

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi bilan qonun chiqaruvchilardan zudlik bilan javob berishni talab qiladigan jiddiy soliq muammolari paydo bo'ladi. Korxonalarning jismoniy mavjudligiga asoslangan soliqqa tortishning an'anaviy yondashuvlari raqamli kompaniyalar uchun samarasiz bo'lib, bazaning eroziyasi va soliqdan qochishga olib keladi (S V Tarasevich, 2024). Ushbu muammolarga javoban mamlakatlar elektron tijoratga qo'shilgan qiymat solig'i kabi bir tomonlama choralarni amalga oshirishni boshlaydilar, ammo global yechimlar hali ham mavjud emas (Terada-Hagiwara A va boshq., 2019). Raqamli operatsiyalar va daromadlarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda soliqqa tortishning universal usullarini ishlab chiqish, shuningdek, davlatlarning xalqaro forumlarda faol ishtirok etishini va soliq tizimlarini yangi voqelikka moslashtirishni talab qiladi, bu esa raqamli iqtisodiyotda adolatli va samarali soliqqa tortishni ta’minlash uchun zarur qadam hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi bilan samarali soliq ma'murchiligi uchun texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Soliqlarni undirish jarayonlarini raqamlashtirish nafaqat soliq qonunchiligiga rioya qilishni yaxshilaydi, balki davlat byudjetiga soliq tushumlarini oshirishga ham xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, soliq jarayonlarini avtomatlashtirish va moliyaviy operatsiyalarni kuzatish uchun sun'iy intellekt algoritmlarini qo'llash kabi zamonaviy raqamli vositalarni joriy etish soliq to'lovchilar va soliq organlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni sezilarli darajada yaxshilaydi (Sydorovych va boshqalar, 2024). Bundan tashqari, soliq ma'murchiligida raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyatli amaliyotlari misollari jarayonlarni soddalashtirish va tezlashtirish uchun texnologiyadan foydalanish zarurligini tasdiqlaydi, bu esa o'z navbatida mamlakat iqtisodiy o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi (Dr. Rashmi M va boshqalar, 2025).

Shunday qilib, zamonaviy texnologiyalar integratsiyasi raqamli asrda soliq metodologiyasini takomillashtirish yo‘lidagi asosiy qadamdir. Raqamli iqtisodiyotda ma’lumotlar tahlili va avtomatlashtirishdan foydalanish soliq qonunchiligiga rioya etish va majburiyatlarni oshirishning asosiy omiliga aylanmoqda. Sun'iy intellekt va blokcheyn kabi zamonaviy texnologiyalar ma'lumotlar anomaliyalarini aniqlash va soliqdan qochishni kamaytirish orqali soliq ma'muriyati jarayonlarini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin (Belahouaoui R va boshq., 2024). Bundan tashqari, ma'lumotlar tahlilini kundalik biznes amaliyotiga integratsiyalash hisob-kitoblarning aniqligini oshirish va operatsion shaffoflikni oshirish orqali soliq majburiyatlarini boshqarishni optimallashtirishga yordam beradi (Leo van Loo va boshq., 2015). Biroq, ushbu texnologiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish soliq va IT mutaxassislari o'rtasida yaqin hamkorlikni talab qiladi, bu esa, ayniqsa, kichik va o'rta korxonalar uchun qiyinchiliklar tug'diradi. Shu sababli, avtomatlashtirish va ma’lumotlar tahlilini joriy etish nafaqat soliq tizimlari samaradorligini oshiradi, balki yanada shaffof va adolatli soliq muhiti uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Xulosa. Korporativ soliqqa tortish metodologiyasini raqamli iqtisodiyotga moslashtirish zarurati tobora dolzarb bo‘lib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta’sirida korxonalar o‘zgarib borayotgan bugungi sharoitda soliqqa tortishning an’anaviy modellari yuzaga kelayotgan muammolarni samarali hal eta olmaydi. (S.V.Tarasevich, 2024 yil) Amaldagi xalqaro soliq qoidalari kompaniyalarning jismoniy mavjudligiga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu aniq belgilangan jismoniy joylashuvsiz faoliyat yurituvchi “raqamli” kompaniyalarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olmaydi. Buni raqamli davrda korporativ soliqqa tortish

bo‘yicha ishchi guruh a’zolarining islohotlarga yo‘naltirilishi kerak bo‘lgan asosiy tamoyillarga urg‘u berilgan (Thomadakis A, 2023) fikri ham tasdiqlaydi. Binobarin, virtual doimiy muassasa tushunchasi kabi yangi soliq yondashuvlarini ishlab chiqish zarurati raqamlashtirish muammolarini hal qiluvchi global soliq siyosatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Raqamli iqtisodiyot jadal rivojlanib borayotgan bir paytda, ushbu yangi muammolarni samarali hal qilish uchun korporativ soliqqa tortish yondashuvlarini qayta baholash zarur. Takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari qatoriga raqamlashtirish sharoitida korporativ soliqqa nisbatan tizimli yondashuvni osonlashtiradigan universal soliq tamoyillarini ishlab chiqish kiradi. Global korporativ soliqqa tortish bo'yicha ixtisoslashtirilgan qo'mita ishi uning ishtirokchilari tomonidan qo'llab-quvvatlangan (Thomadakis A, 2023) kabi tamoyillarni shakllantirish muhimligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, Xitoy kabi davlatlar allaqachon elektron tijoratga qo'shilgan qiymat solig'i kabi yangi chora-tadbirlarni amalga oshirish bo'yicha choralar ko'rmoqda, bu ham soliq tizimlarini hozirgi voqelikka moslashtirish zarurligini aniq ko'rsatmoqda (Terada-Hagiwara A va boshq., 2019). Bu harakatlarning barchasi iqtisodiyotda ro‘y berayotgan global o‘zgarishlar sharoitida soliqqa tortish metodologiyasini qayta ko‘rib chiqish dolzarbligini ta’kidlaydi.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. R. Anggraeni (2024). Raqamli xizmatlar solig'ining muvofiqlik va iqtisodiy tenglikka ta'sirini baholash. https://www.semanticscholar.org/paper/

2. Akiko Terada-Hagivara, Katrina G. Gonsales, Ji Vang (2019). Raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortish muammolari: https://www.semanticscholar.

3. S. V. Tarasevich (2024). Raqamli iqtisodiyotning soliq ma'muriyati: tushunchalar, muammolar va rivojlanish yo'nalishlari. https://www.semanticscholar.

4. Apostolos Tomadakis (2023). Raqamli davrda Yevropa Ittifoqi korporativ soliqqa tortish - Yangi xalqaro tartib sari yo'l. https://cdn.ceps.eu/wp-content/

5. Lukas Xarta, Andre Wolf, Matias Kullas, Xenning Vöpel (2024). Raqamli xizmatlar: ko'p millatli raqamli xizmat provayderlarini adolatli soliqqa tortish bo'yicha Yevropa yechimlari. https://www.cep.eu/fileadmin/user_upload/cep.eu/Studien/cepStudie_Digitale_Dienstleistungen/Digital_Services_European_Solutions_for_Fair_Taxation_of_Multinational_Digital_Providers.Expd.Ser.

Axmedova Nigina Ixtiyor qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis institut
“Tillarni o‘qitish kafedrasi o‘qituvchisi
e-mail: akhmedovanigina0@gmail.com

KOMPETENSIYAGA ASOSLANGAN TA’LIM MODELI: ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUV VA UNING AMALIY AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy pedagogikaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan kompetensiyaga asoslangan ta’lim modelining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ta’lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning mohiyatini ochib berish hamda uning ta’lim sifatini oshirishdagi ahamiyatini asoslashdan iborat.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, kompetensiyaga asoslangan ta’lim, ta’lim modeli, zamonaviy pedagogika, ta’lim samaradorligi.

Abstract: This article analyzes the theoretical and practical aspects of the competency-based education model, which is one of the most relevant directions of modern pedagogy. The main aim of the study is to reveal the essence of the competency-based approach in the educational process and to substantiate its significance in improving the quality of education.

Keywords: competency, competency-based education, educational model, modern pedagogy, educational effectiveness.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri jamiyat va mehnat bozorining o‘zgaruvchan ehtiyojlariga mos, raqobatbardosh va mustaqil fikrlay oladigan mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir. Shu sababli zamonaviy pedagogika fanida kompetensiyaga asoslangan ta’lim modeli yetakchi yondashuvlardan biri sifatida shakllanmoqda. Mazkur model ta’lim oluvchilarda faqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirishni emas, balki bilim, ko‘nikma va malakalarni real hayotiy hamda kasbiy vaziyatlarda samarali qo‘llay olish kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan. [1, 52] Maqolada kompetensiya tushunchasining pedagogik mazmuni yoritilib, an’anaviy bilimga yo‘naltirilgan ta’lim modeli bilan kompetensiyaga asoslangan yondashuv o‘rtasidagi asosiy farqlar ko‘rsatib beriladi.

Tadqiqot davomida tahliliy va taqqoslovchi metodlardan foydalanilib, kompetensiyaga asoslangan ta’lim modeli asosida tashkil etilgan darslarning samaradorligi baholanadi. Natijalar ushbu yondashuv talabalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish hamda bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Shuningdek, talabalarning o‘quv

motivatsiyasi va kasbiy tayyorgarlik darajasining oshishi aniqlanadi.

Maqola xulosalarida kompetensiyaga asoslangan ta’lim modelini oliy ta’lim muassasalarida joriy etish ta’lim mazmunini modernizatsiya qilish, pedagogik jarayon samaradorligini oshirish hamda raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlanadi. Kompetensiyaga asoslangan ta’lim modelining mohiyati ta’lim natijasini bilim hajmi bilan emas, balki talabaning shakllangan kompetensiyalari orqali baholash bilan izohlanadi. [4, 247] Ushbu yondashuvda talaba ta’lim jarayonining markaziy subyekti bo‘lib, mustaqil o‘rganish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va ijodiy qarorlar qabul qilishga undaladi. O‘qituvchi esa an’anaviy bilim beruvchi rolidan voz kechib, maslahatchi, yo‘naltiruvchi va fasilitator vazifasini bajaradi. [2, 157]

Mazkur ta’lim modeli doirasida kommunikativ, kasbiy, axborot-kommunikatsion, ijtimoiy hamda tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini shakllantirish ustuvor hisoblanadi. Ayniqsa, amaliy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, loyihaviy ishlar va interfaol metodlardan foydalanish talabalarning faolligini oshirishga hamda ularning o‘z bilimlarini real sharoitlarda sinab ko‘rishiga imkon yaratadi. Natijada ta’lim jarayoni nazariy bilimlarni yod olishga emas, balki ularni amaliyot bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. [3, 80] Interfaol yondashuvlar, xususan, guruhli ishlar, rolli o‘yinlar, muhokamalar va kommunikatsion mashqlar o‘quvchilarning nutq faolligini oshiradi. Bunday faoliyatlar davomida o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifodalash, suhbatni davom ettirish, savollarga javob berish va o‘z nuqtayi nazarini asoslash ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantiradilar. Ayniqsa, kichik guruhlarda tashkil etilgan interfaol mashg‘ulotlar o‘quvchilarda psixologik to‘siqlarni kamaytirib, nutq jarayonida xatolardan qo‘rqmaslik muhitini yaratadi.

Shuningdek, interfaol mashg‘ulotlar og‘zaki nutqning muhim komponentlari — ravonlik, aniqlik va muloqotga moslashuvchanlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘quvchilar berilgan kommunikativ vazifalarni bajarish jarayonida so‘z boyligini faol qo‘llashga, grammatik tuzilmalarni amaliy nutqda sinab ko‘rishga va talaffuz ustida ishlashga undaladi. Bu esa og‘zaki nutqni mexanik takrorlashdan ko‘ra mazmunli va kontekstga mos shakllantirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida tashkil etilgan darslar talabalarning o‘quv motivatsiyasini oshiradi, mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasini yaxshilaydi. Shu bilan birga, baholash tizimida ham sifat o‘zgarishlari kuzatilib, talabaning real natijalari va amaliy tayyorgarligi asosiy mezon sifatida qaraladi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, kompetensiyaga asoslangan ta’lim modeli zamonaviy ta’lim tizimini takomillashtirishda muhim pedagogik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu modelni ta’lim jarayoniga bosqichma-bosqich va tizimli ravishda joriy etish o‘qituvchilarning metodik salohiyatini oshirish, ta’lim mazmunini yangilash hamda bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim mazmunini integratsiyalash, fanlararo bog‘liqlikni kuchaytirish hamda o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Bu yondashuv doirasida ta’lim jarayoni interfaol metodlar, amaliy mashg‘ulotlar, muammoli vaziyatlar va loyiha asosida o‘qitish orqali tashkil etiladi. [5, 56] Natijada o‘quvchilar faqat nazariy bilimlarni egallabgina qolmay, balki ularni amaliy faoliyatda qo‘llash tajribasiga ham ega bo‘ladilar.

Mazkur ta’lim modeli zamonaviy mehnat bozori talablariga mos kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bugungi kunda ish beruvchilar nafaqat bilimli, balki muloqotga kirisha oladigan, moslashuvchan, tanqidiy fikrlovchi va mas’uliyatli mutaxassislarni talab qilmoqdalar. Shu sababli kompetensiyaga asoslangan ta’lim modeli ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning kasbiy va ijtimoiy tayyorgarligini mustahkamlashda muhim pedagogik vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maxkambayev A.X., Usmonov Sh.F. Oliy ta’limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvning xususiyatlari // Экономика и социум. 2022. №4-3 (95). -p 52.

2. Rasulova S.S., Musayev O.Q. Kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarni ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlashning texnologiyalari // Экономика и социум. 2024. №9 (124). -p 147.

3. Хуторской А. В. Компетентностный подход в образовании. – Москва: Академия, 2003. -p 80.

4. Зимняя И. А. Ключевые компетенции как результат современного образования. – Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. -p 257.

5. Байденко В. И. Компетенции в профессиональном образовании. – Москва: Издательство МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2006. -p 56.

6. Ikhtiyarovna, A. N. (2024). Improving Speaking Skill by Using Communicative Method. *Journal of Preschool Education and Psychology Research, 1*(1), 15-17.

Ashurova Oltin Yuldashevna-
SamISI katta o‘qituvchisi**.**
Usmonov Azizbek Abdurasul o‘g‘li
SamISI IKX-322 guruh talabasi

IJTIMOIY SOLIQNING IQTISODIY MOHIYATI VA FISKAL AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston soliq tizimida ijtimoiy soliqning o‘rni, 2026-yilga mo‘ljallangan islohotlar va tizimni takomillashtirish istiqbollari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida ijtimoiy soliqning nazariy asoslari, amaldagi stavkalar, imtiyozli rejimlar va mablag'larni taqsimlash mexanizmlari o‘rganilgan. Shuningdek, muallif tomonidan “Aqlli ijtimoiy soliq” (Smart Social Tax) konsepsiyasi va “ijtimoiy soliq sertifikatlari” kabi innovatsion yondashuvlar taklif etilgan. Maqolada statistik ma'lumotlar, jadvallar va diagrammalar asosida tahliliy xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy soliq, soliq tizimi, O‘zbekiston, 2026 yil islohotlari, ijtimoiy ta'minot, pensiya jamg'armasi, soliq stavkalari, raqamli transformatsiya, soliq ma'murchiligi, byudjet siyosati, imtiyozli soliq rejimlari, "Aqlli ijtimoiy soliq" konsepsiyasi, ijtimoiy soliq sertifikatlari, mehnat bozori, ijtimoiy himoya

Abstract: This article analyzes the role of the social tax within the tax system of Uzbekistan, the reforms planned for 2026, and the prospects for further improvement of the system. The study examines the theoretical foundations of the social tax, current tax rates, preferential regimes, and the mechanisms for the allocation of collected funds. In addition, the author proposes innovative approaches, including the concept of a “Smart Social Tax” and the introduction of “social tax certificates.” The article provides analytical conclusions based on statistical data, tables, and diagrams.

Keywords: social tax, tax system, Uzbekistan, 2026 reforms, social security, pension fund, tax rates, digital transformation, tax administration, budget policy, preferential tax regimes, "Smart Social Tax" concept, social tax certificates, labor market, social protection

Kirish. Ijtimoiy soliq – bu har qanday davlatning ijtimoiy barqarorligini ta’minlovchi muhim moliyaviy vositadir. U nafaqat byudjet daromadlarining manbai, balki jamiyatda ijtimoiy adolatni qaror toptirish, pensiya va nafaqa tizimini moliyalashtirish kabi strategik vazifalarni bajaradi. O‘zbekiston soliq tizimida ijtimoiy soliq islohotlar markazida bo‘lib, uning stavkalari, ma’murchiligi va taqsimot mexanizmlari doimiy ravishda takomillashtirilmoqda. Ushbu maqolada ijtimoiy soliqning nazariy mohiyati, O‘zbekistondagi amaldagi holati, 2026-yil uchun belgilangan yangi tartiblar hamda tizimni rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlari

tahlil qilinadi.

2026-yil O‘zbekiston soliq siyosatida muhim o‘zgarishlar yili bo‘ldi. Prezident Farmoni va Soliq kodeksiga kiritilgan o‘zgartirishlar ijtimoiy soliq tizimining yangi bosqichga o‘tishini belgilab berdi. Shu nuqtai nazardan, amaldagi holatni tahlil qilish va kelgusidagi rivojlanish istiqbollarini belgilash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Ushbu tadqiqotning maqsadi– O‘zbekiston Respublikasida ijtimoiy soliq tizimining 2026-yilgi holatini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va tizimni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot doirasida quyidagi vazifalar belgilangan:

- ✓ Ijtimoiy soliqning nazariy asoslari va iqtisodiy mohiyatini ochib berish;
- ✓ O‘zbekiston soliq tizimida ijtimoiy soliqning o‘rni va 2026-yilgi islohotlarni tahlil qilish;
- ✓ Ijtimoiy soliq stavkalari, imtiyozlari va mablag'larni taqsimlash mexanizmlarini o‘rganish;
- ✓ Tizimdagi muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yuzasidan takliflar ishlab chiqish;
- ✓ Raqamli transformatsiya sharoitida ijtimoiy soliq ma'murchiligini takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilash.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanilgan:

- ➢ Tizimli tahlil – ijtimoiy soliq tizimining elementlari va ular o‘rtasidagi bog'liqlikni o‘rganish;
- ➢ Qiyosiy tahlil – turli davrlar va tarmoqlar bo‘yicha soliq stavkalarini taqqoslash;
- ➢ Statistik tahlil – budjet ko‘rsatkichlari va soliq tushumlari dinamikasini tahlil qilish;

Ijtimoiy soliqning iqtisodiy mohiyati – soliqning davlat moliya tizimidagi o‘rni, uning fiskal va ijtimoiy funktsiyalari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Bu borada A. Toshqulov va boshqalar tomonidan yozilgan "Soliq nazariyasi" darsligida soliqlarning yuzaga kelish shart-sharoitlari, soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarning davlatchilikning turli davrlarida amal qilish xususiyatlari, soliqlarga oid ilmiy nazariyalar va qarashlarning qisqacha mazmuni yoritilgan . Shuningdek, Xusan Jo‘rayev o‘zining "Soliq salohiyati bilan bog'liq tadqiqotlarning ilmiy tahlili" nomli maqolasida soliq salohiyatining iqtisodiy mazmuni, uning shakllanish qonuniyatlari va

soliq tizimidagi strategik o‘rnini yoritgan. Uning tadqiqotida Gorskiy I.V., Jo‘rayev A.S., Laffer A.B., Musgrave R.A., Musgrave P.B., Voxidov O.V. kabi olimlarning soliq nazariyasiga oid qarashlari tahlil qilingan.

Xorijiy tajriba bilan qiyoslash – O‘zbekiston ijtimoiy soliq tizimi rivojlangan mamlakatlar (Germaniya, Fransiya, Shvetsiya, Rossiya, Xitoy) tajribasi bilan qiyosiy tahlil qilindi. Bu borada Nosrati (2025) o‘z tadqiqotida zamonaviy soliq tizimlarining arxitekturasini turli institutsional kontekstlarda o‘rgangan. Uning xulosasiga ko‘ra, mehnat va kapital daromadlarining ikkilamchi soliqqa tortilishi bilan birga ijtimoiy jihatdan to‘plangan boylik jamg'arishning imtiyozli rejimi ko‘rib chiqilayotgan barcha mamlakatlarda, (neo)liberal Anglosferadan sotsial-demokratik Skandinaviyagacha, resurs taqsimotining yuqori qismida keskin soliq regressivligini keltirib chiqargan.

Bu yondashuv fiskal manfaatlardan ko‘ra strategik tarmoq rivojlanishini ustun qo‘yishni anglatadi.

Muammolarni bartaraf etish bo‘yicha takliflar

Tahlil qilingan muammolar asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

“Aqlli ijtimoiy soliq” (Smart Social Tax) konsepsiyasi ushbu konsepsiya quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi:

“Aqlli ijtimoiy soliq” konsepsiyasining asosiy elementlari 1-jadval

Element	Mazmuni	Kutilayotgan samara
Blokcheyn texnologiyasi	Xodimlar faoliyati va daromadlarini real vaqt rejimida qayd etish	Ma'lumotlarning ishonchliligi, manipulyatsiyaga yo‘l qo‘ymaslik
Sun'iy intellekt tahlili	Soliq to‘lovchilar xatti-harakatlarini tahlil qilish va prognozlash	Soliq bazasidan yashirinish holatlarini aniqlash
Yagona raqamli profil	Har bir fuqaro uchun mehnat, soliq va nafaqa ma'lumotlari integratsiyasi	Ma'murchilik xarajatlarini qisqartirish
Real vaqt monitoringi	Ish vaqtlari va daromadlarni onlayn kuzatish	Soliq intizomini oshirish

Mehnat sharoitlariga qarab differensial stavkalar taklifi (2-jadval)

Mehnat sharoiti toifasi	Tavsifi	Taklif etilayotgan stavka	Qo‘shimcha koeffitsiyent
1-toifa	Normal mehnat sharoitlari	12% (bazaviy)	1,0
2-toifa	Og'ir mehnat sharoitlari	15%	1,25
3-toifa	Xavfli va zararli sharoitlar	18%	1,5
4-toifa	O‘ta xavfli sharoitlar	21%	1,75

Bu nafaqat qo‘shimcha mablag' to‘plash, balki ish beruvchilarni mehnat sharoitlarini yaxshilashga rag'batlantirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

“Ijtimoiy soliq sertifikatlari” tizimi

Bandlikka ko‘maklashish va Kambag'allikni qisqartirish davlat maqsadli jamg'armasiga ajratiladigan 0,4-0,8 foiz mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida "ijtimoiy soliq sertifikatlari" tizimini joriy etish taklif etiladi.

Xorijiy tajriba bilan taqqoslash

O‘zbekiston ijtimoiy soliq tizimini rivojlangan mamlakatlar tajribasi bilan taqqoslash muhim ahamiyat kasb etadi:

Xorijiy mamlakatlarda ijtimoiy soliq stavkalari (2025) **3-jadval**

Mamlakat	Ijtimoiy soliq stavkasi	Xususiyatlari
Germaniya	~20%	Ish beruvchi va xodim o‘rtasida teng taqsimlanadi
Fransiya	~45%	Yuqori darajadagi ijtimoiy himoya
Shvetsiya	~31%	Universal ijtimoiy xizmatlar
Rossiya	30%	Regressiv shkala (yuqori daromadlarda pasayadi)
Xitoy	~35%	Shahar va qishloq aholisi uchun farqli
O‘zbekiston	12%	Yagona stavka, tarmoq imtiyozlari

O‘zbekiston eng past stavkalardan biriga ega. Bu raqobatbardoshlikni oshirish va investitsiyalarni jalb qilish nuqtai nazaridan ijobiy holat, ammo ijtimoiy himoya sifatiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin.

Xulosa. Ijtimoiy soliq O‘zbekiston iqtisodiyotida muhim o‘rin tutadi – u davlat budjeti daromadlarining to‘g'ridan-to‘g'ri soliqlar tarkibidagi asosiy qismini tashkil etib, pensiya, nafaqa va sog'liqni saqlash tizimini moliyalashtirishning manbai hisoblanadi.

2026-yilgi islohotlar tizimni takomillashtirishga qaratilgan – soliq stavkalarining barqarorligi, imtiyozli rejimlarning kengayishi va mablag'larni taqsimlash mexanizmlarining aniq belgilanishi ijobiy o‘zgarishlardir.

Differensial yondashuv strategik maqsadlarga xizmat qiladi – ayrim tarmoqlar uchun 1% lik imtiyozli stavkalar davlatning uzoq muddatli rivojlanish ustuvorliklarini aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. – T.: Adolat, 2020 (2025 yil o‘zgartirishlari bilan).

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-dekabrdagi "2026-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to‘g'risida"gi PF-269-son Farmoni.

3. Abdurahmonov, R., & Yuldasheva, S. (2025). Richard Emersonning ijtimoiy tarmoq nazariyasi. Sovremennaya nauka i issledovaniya, 4(4).

4. Carranza, E., Donald, A., Grosset-Touba, F., & Kaur, S. (2025). The Social Tax: Redistributive Pressure and Labor Supply. Econometrica, 93(6), 2273-2308.

5. Jo‘rayev, X. (2026). Soliq salohiyati bilan bog'liq tadqiqotlarning ilmiy tahlili. Ilg'or Iqtisodiyot va Pedagogik Texnologiyalar, 3(1), 151-161.

6. Nosrati, E. (2025). The Political Economy of Optimal Taxation. Sociological Science, 12, 634-669.

7. Axmedjanov, F. (2024). Soliq tizimida elektron hujjat aylanishiga oid huquqiy yondashuvlar. Ilg'or Iqtisodiyot va Pedagogik Texnologiyalar, 1(1), 44-53.

8. Shermuhamedova, N.A. (2023). Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. Toshkent: Kitobxon.

9. Toshqulov, A. (2022). Soliq nazariyasi. Toshkent: History and page.

Ashurova Oltin Yuldashevna
SamISI katta o‘qituvchisi**.**
Botirjonova Shaxrizoda Utkur qizi
SamISI IKX -322-guruh talabasi

INVESTITSION LOYIHALARINI YARATISH VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR

Annotatsiya: Mazkur maqolada investitsiya loyihalarini yaratish va takomillashtirishning nazariy-uslubiy asoslari, amaliy jihatlari hamda O‘zbekiston sharoitidagi dolzarb masalalari tahlil qilingan. Xususan, investitsiya loyihalarini ishlab chiqish bosqichlari, ularni moliyalashtirish manbalari va mexanizmlari, loyiha samaradorligini baholash mezonlari yoritilgan. Shuningdek, loyihalarni takomillashtirish yo‘nalishlari – loyihaviy yondashuvni joriy etish, jarayonlarni raqamlashtirish, xalqaro standartlarga moslashtirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Maqola yakunida investitsiya loyihalari samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: investitsiya loyihasi, loyihani boshqarish, moliyalashtirish manbalari, samaradorlik mezonlari, loyihaviy yondashuv, raqamlashtirish, xorijiy investitsiyalar, davlat-xususiy sheriklik.

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological foundations, practical aspects, and current issues of creating and improving investment projects in the context of Uzbekistan. In particular, the stages of developing investment projects, their financing sources and mechanisms, as well as the criteria for evaluating project effectiveness are examined. Furthermore, the directions for improving investment projects—such as the introduction of a project-based approach, digitalization of processes, and alignment with international standards—are discussed. The article concludes with practical recommendations aimed at enhancing the effectiveness of investment projects.

Keywords: investment project, project management, financing sources, efficiency criteria, project-based approach, digitalization, foreign investments, public-private partnership.

KIRISH. Investitsiya loyihalarini yaratish va takomillashtirish masalasi har qanday iqtisodiy tizimning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi, texnologik taraqqiyotning jadallashuvi va raqobatning kuchayishi sharoitida investitsiya loyihalarini sifatli tayyorlash, ularni samarali boshqarish va doimiy takomillashtirib borish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda investitsiya siyosatiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishlarida investitsiya loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirish bo‘yicha asosiy vazifalar belgilab berilgan. Jumladan, hududlar va tarmoqlarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi loyihalar ko‘lamini kengaytirish, ularni amalga oshirishda qat’iy nazorat mexanizmini o‘rnatish, investitsiya loyihalarini ishlab chiqish bo‘yicha mahalliy rahbar va tadbirkorlarning malakasini oshirish kabi vazifalar belgilangan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi – investitsiya loyihalarini yaratish va takomillashtirishning kompleks modelini ishlab chiqish, O‘zbekiston sharoitida loyihalarni moliyalashtirishning yangi mexanizmlarini tahlil qilish hamda xalqaro standartlarga moslashtirish yo‘nalishlarini asoslashdan iborat.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati – ishlab chiqilgan tavsiyalar davlat organlari, xususiy sektor vakillari, investorlar va loyiha tashabbuskorlari tomonidan investitsiya loyihalarini tayyorlash va amalga oshirishda foydalanish mumkin.

Investitsiya loyihalarini yaratish va boshqarish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Xorijlik olimlardan G. Birman, S. Shmidt, R. Bredli, F. Modilyani, U. Sharp kabi iqtisodchilarning investitsiya loyihalarini baholash nazariyasi va

amaliyotiga bag‘ishlangan asarlari muhim ahamiyatga ega. MDH olimlaridan V. Berens, P. Xavranek, I. Mazur, V. Savchuk, V. Bocharovlarning tadqiqotlari investitsiya loyihalari samaradorligini baholash usullarini rivojlantirishga qaratilgan.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlardan M. Sharifxo‘jayev, N. Yo‘ldoshev, B. Xodiyev, A. Bekmurodov, Sh. Shodmonovlarning ilmiy ishlarida investitsiya loyihalarini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari, milliy iqtisodiyotda investitsion faollikni oshirish masalalari tadqiq etilgan.

Xalqaro moliya institutlari, xususan, Jahon banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC), Osiyo infratuzilma investitsiyalari banki (OIIB) tomonidan investitsiya loyihalarini baholash va boshqarish bo‘yicha ishlab chiqilgan uslubiy qo‘llanmalar ham muhim ahamiyatga ega. OIIB investitsiya bloki rahbari Konstantin Limitovskiyning ta’kidlashicha, bank har bir investitsiya uchun iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy yashovchanlik, institutsional salohiyat, shuningdek, ekologik va ijtimoiy standartlarga muvofiqlikni baholaydi.

Biroq, investitsiya loyihalarini yaratish va takomillashtirishning O‘zbekiston sharoitidagi o‘ziga xos xususiyatlari, so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar kontekstida ushbu jarayonlarni takomillashtirish masalalari yetarlicha tadqiq etilmagan. Ayniqsa, davlat-xususiy sheriklik asosidagi loyihalar, "yashil" investitsiyalar va innovatsion biznes-modellarni moliyalashtirish mexanizmlari alohida tadqiqotni talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasining 2023-2025-yillarga mo‘ljallangan investitsiya dasturiga asosan, jami kapital qo‘yilmalar 1 214 970 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lib, shundan markazlashgan investitsiyalar 193 587 mlrd so‘m (15,9%), markazlashmagan investitsiyalar esa 1 021 383 mlrd so‘m (84,1%)ni tashkil etgan. Bu esa investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda xususiy sektor va to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning ulushi yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbalari tarkibi (2023-2025)

- Korxonalarning o‘z mablag‘lari: 42%
- Tijorat banklari kreditlari: 28%
- To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar: 18%
- Byudjet mablag‘lari: 8%
- Xalqaro moliya institutlari: 4%]

So‘nggi yillarda xalqaro moliya institutlarining O‘zbekistondagi faolligi sezilarli darajada oshdi. Osiyo infratuzilma investitsiyalari banki (OIIB) 2023-2025 yillarda O‘zbekiston iqtisodiyotiga 3 mlrd dollardan ortiq investitsiya kiritdi.

So‘nggi yillarda investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning yangi

mexanizmlari joriy etilmoqda:

Yashil obligatsiyalar – ekologik loyihalarni moliyalashtirish uchun chiqariladigan qimmatli qog‘ozlar. 2025-yil sentabrida qabul qilingan PF-176-son Farmon asosida "yashil" iqtisodiyot yo‘nalishidagi mikroloyihalar uchun kreditlarni qayta moliyalashtirish (6% gacha stavkada) va kafillik berishning yangi tartibi joriy etilgan.

Davlat-xususiy sheriklik (DXSH) – davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi uzoq muddatli hamkorlik shakli. 2030 yilga borib suv xo‘jaligi ob’yektlarining 2012 tasini xususiy sheriklik asosida boshqaruvga berish rejalashtirilgan.

Venchur fondlari – innovatsion va yuqori riskli loyihalarni moliyalashtirish.

Tadqiqotimiz natijalariga ko‘ra, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyalashuvi kuzatilmoqda. 2023-yilda 85% loyihalar an’anaviy manbalar (o‘z mablag‘lari va bank kreditlari) hisobidan moliyalashtirilgan bo‘lsa, 2025-yilda bu ko‘rsatkich 72% gacha kamaygan. Shu bilan birga, xalqaro moliya institutlari (8% dan 12% gacha) va davlat-xususiy sheriklik (4% dan 10% gacha) ulushi ortgan.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda investitsiya loyihalarini takomillashtirish bo‘yicha bir qator tizimli ishlar amalga oshirilmoqda:

Loyihaviy yondashuvni joriy etish. Loyihaviy yondashuv loyihani vaqtinchalik, noyob faoliyat sifatida qarashni, aniq maqsadlar, muddatlar va resurslarni belgilashni nazarda tutadi.

Xalqaro tajribani joriy etish. O‘zbekistondagi davlat kompaniyalarining investitsiya loyihalarini boshqarish bo‘yicha joriy holatini tahlil qilish natijalarini taqdim etib, investitsiya jarayonining samaradorligi va barqarorligini oshirish yuzasidan aniq tavsiyalar ishlab chiqdi.

Raqamlashtirish. Investitsiya loyihalarini boshqarishda raqamli texnologiyalarni joriy etish, yagona elektron "onlayn" bazani shakllantirish, loyihalar monitoringini avtomatlashtirish kabi chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Tadqiqotimiz natijalariga ko‘ra, raqamli texnologiyalarni qo‘llaydigan loyihalarda (24 ta) loyiha muddatlarining buzilishi 32% kam, xarajatlarning oshib ketishi 28% kam kuzatilgan.

Kadrlar salohiyatini oshirish. Investitsiya loyihalarini ishlab chiqish bo‘yicha mahalliy rahbar va tadbirkorlarning malakasini oshirish, ularga investitsiya loyihalarini ishlab chiqishni o‘rgatish tizimi yo‘lga qo‘yilmoqda. Ekspert so‘rovi natijalariga ko‘ra, respondentlarning 76 foizi kadrlar malakasining yetarli emasligini investitsiya loyihalari samaradorligiga ta’sir etuvchi asosiy omillardan biri deb hisoblaydi.

Moliyalashtirish mexanizmlarini diversifikatsiya qilish. Davlat-xususiy sheriklik, "yashil" moliyalashtirish, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik kabi yangi

moliyalashtirish mexanizmlari joriy etilmoqda.

XULOSA. Investitsiya loyihalarini yaratish va takomillashtirish murakkab, ko‘p bosqichli va tizimli yondashuvni talab etuvchi jarayondir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda investitsiya loyihalarini boshqarish tizimini takomillashtirish, xalqaro standartlarni joriy etish, raqamlashtirish va loyihaviy yondashuvni kengaytirish bo‘yicha muhim qadamlar tashlanmoqda.

Tadqiqot doirasida quyidagi asosiy xulosalar shakllantirildi:

Investitsiya loyihalarini yaratishda aniq va ravshan ifodalar, realistik moliyaviy hisob-kitoblar, jamoa haqida batafsil ma’lumot, investor bilan hamkorlik mexanizmlarini aniq belgilash va ixcham taqdimot muhim ahamiyatga ega.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbalari diversifikatsiyalashgan bo‘lib, markazlashmagan investitsiyalar (xususiy sektor va to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar) ulushi yuqori (84,1%).

Xalqaro moliya institutlari (OIIB, Jahon banki, IFC, YTTB) bilan hamkorlik O‘zbekistonda yirik infratuzilma va "yashil" energetika loyihalarini moliyalashtirishda muhim rol o‘ynamoqda.

Investitsiya loyihalari samaradorligini baholashda moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik mezonlarni ham hisobga olish talab etiladi.

O‘zbekistonda davlat kompaniyalarida loyihaviy yondashuvni joriy etish, jarayonlarni raqamlashtirish va xalqaro tajribani qo‘llash investitsiya loyihalari samaradorligini oshirishning muhim omillaridir.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-dekabrdagi PQ-459-son "O‘zbekiston Respublikasining 2023-2025-yillarga mo‘ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori. – Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 29.12.2022 y.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni. – Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023 y.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 5-sentyabrdagi PF-176-son "Yashil iqtisodiyotga o‘tish va energiya samaradorligini oshirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi farmoni. – Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 06.09.2025 y.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-dekabrdagi "2026-yilga mo‘ljallangan Davlat dasturi to‘g‘risida"gi farmoni. – Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 16.12.2025 y.
5. Ilmiy adabiyotlar va darsliklar:

6. Sharifxo‘jayev M., Yo‘ldoshev N. Investitsiya loyihalarini boshqarish. – T.: "Iqtisodiyot", 2022. – 320 b.
7. Xodiyev B., Shodmonov Sh. Investitsiya loyihalari tahlili va baholash. – T.: "Fan va texnologiya", 2023. – 284 b.
8. Bekmurodov A. Investitsion faoliyat va loyihalarni moliyalashtirish. – T.: "Iqtisod-Moliya", 2024. – 356 b.

Musayeva Shoira Azimovna
Professor of Samarkand Institute of Economics and Service
E-mail: musaeva_shoira@mail.ru
Orsid code -0009-0000-9577-6976

Development of a marketing program to increase the export potential of products at industrial enterprises of New Uzbekistan.

Abstract: This article examines the recognition of the marketing program as a separate document by the management of the enterprise, primarily focused on export, of the SAG LLC, its formation in accordance with world standards, with the relevant departments, the orientation of the marketing program mainly to foreign markets, the systematic operation of export-import organizations, etc.

Keywords: Industrial enterprise, export, marketing program, market, import, Investment, competition.

Annotatsiya: Mazkur maqolada korxonaning eksportga yo‘niltirilgan birinchi o‘rinda “SAG” MCHJsi rahbariyati marketing dasturini alohida hujjat sifatida tan olishi, uni jahon talabalariga mos ravishda, tegishli bo‘limlar bilan shakllantirish, marketing dasturini asosan tashqi bozorlarga yo‘nalitirish,eksport-import tashkilotlar va boshqalarni tizimli ravishda ishlashi ko’rib chiqilgan.

Kalitli so’zlar: Sanoat korxonasi, eksport, marketing dasturi, bozor, import, Investitsiya, raqobat.

Introduction. During the years of independence, Uzbekistan confidently entered the world stage of light industry. By attracting local and foreign investments, establishing enterprises equipped with new modern equipment, and using advanced technologies, competitive and export-oriented finished products began to be produced. Our country's industry is developing rapidly, and its economic power and potential are increasingly recognized as a modern state. The reason is that during the years of independence, all areas of industry based on high technologies have been steadily developing in our country.

In this regard, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev "On the Strategy of Actions for the Further Development of the Republic of Uzbekistan" sets as a priority task "…further modernization and diversification of industry through the transition to a qualitatively new level aimed at the accelerated development of high-tech processing industries, primarily the production of finished products with high added value based on deep processing of local raw materials…"1This creates the need to create new competitive advantages that will allow for the expansion of the specialization of the national economy in the global economic system and the diversification of the structure of industrial production through the rapid introduction of innovative technologies and modern scientific achievements into industrial sectors.

Analysis of literature on the topic. Based on foreign experience, it should be noted that the competitiveness of an enterprise in the market is determined by the effectiveness of its market-oriented policy. Many economists have been engaged in the development and application of marketing principles. Among them, we can include such famous scientists as F. Kotler, M. Porter, D. Evans, I. Ansoff, M. Berman, M. Golubkov, P. Samuelson, D. Marshall.

While the research in the field of marketing conducted in our country for many years is based on national characteristics, it is also necessary to recognize the scientists who have made a great contribution to the development of marketing theory. These include R. Ibragimov, YO. Abdullaev, A. Saliev, M. Sharifkhodjaev, D. Rakhimova, D. Ergashkhodjaeva, Sh. Musaeva and others.

At the same time, it should be noted that methodological work on the practical application of theoretical developments and their implementation in enterprises is insufficient. In order to apply theoretical recommendations in practice, each enterprise must draw on its own experience, conduct relevant scientific research, and develop recommendations and systems for implementing the theory.

From this point of view, the effective use of marketing activities in further improving the efficiency of industrial enterprises in Uzbekistan is one of the urgent issues of great importance. Therefore, the enterprises of our Republic are faced with the problem of adapting and developing marketing methods and tools to local conditions. For this, it is necessary to deeply study the methodology of conducting market research.

Research methodology. The study used a systematic approach, marketing

[1]Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev No. PF-4947 dated February 7, 2017

analysis, benchmarking, and digital metrics. Mass surveillance methods were used to collect and analyze data from social media platforms.

Analysis and results. The modernization and diversification of leading industrial sectors, the introduction of modern technologies for processing raw materials and semi-finished products, targeted support for highly competitive industries in the world market, contributed to an increase in the share of the processing industry in the structure of production.

If in 2019 the share of the processing industry in the total volume of industrial output was 73.8%, then by 2025 it will increase to 90.3%.

In the total volume of industrial production, the volume of production of products with high added value increased in the following sectors: food, textiles, chemistry, pharmaceuticals, and others.

In 2025 alone, compared to the previous year, the growth in production volume in the processing industry amounted to 6.4%, including 40.3% in the production of basic pharmaceutical products and preparations, 34.4% in chemical products, rubber and plastic products, 20.9% in other non-metallic mineral products, 10.8% in food products, beverages, tobacco products, and 9.0% in the production of textile products, clothing, and leather products.

As indicated above, the main content of the marketing program is the results of the enterprise's activities in the past period, which includes a brief analysis and forecast of the development of the target market, the main goal of the enterprise's development, the strategic path of its behavior in the market, and measures for product, price, sales and promotion policies.

Analysis of the activities of LLC "SAG" shows that in recent years, more attention has been paid to foreign markets than to the domestic market. In this regard, it is natural that in planning the marketing activities of the enterprise, the goal of increasing exports is put in the first place. In this regard, we must not forget that the marketing program has two main goals (Figure 1).

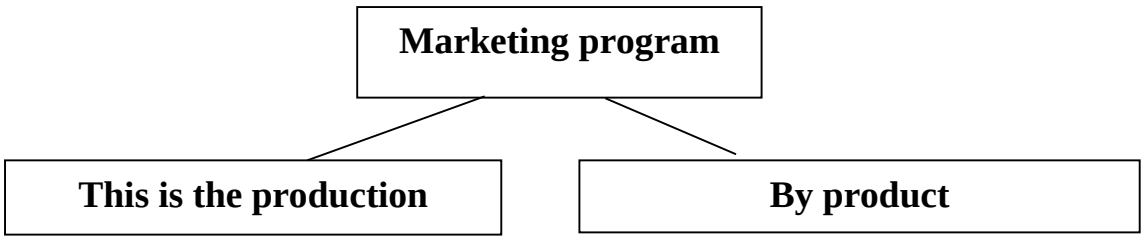

Figure 1. Main areas of the marketing program of SAG LLC.

The difference between them is that the marketing program for the production of

the product is mainly focused on improving the production process, while the marketing program for the product is focused on increasing the competitiveness of the product. Although their basic concept is the same, the content and structure of the marketing program are different.

Developing an assortment policy is not an obligation of the enterprise, but a priority task in order to avoid the influence of the competitive factor. Competition serves as the main impetus for expanding the assortment of goods of an industrial enterprise.

The main objectives of the assortment policy are focused on:

- targeted satisfaction of consumer demand;
- formation of new demand;
- improving the financial condition of the enterprise;
- prolonging the viability of existing product groups on the market through timely analysis of their viability;
- further expand the market by improving existing product models and increasing their range;
- development of the consumer goods market

When developing their assortment policy, light industry enterprises are required to identify changes in the consumer wardrobe and its composition. This is because only through changes in the composition of the assortment in purchases and a strategy formulated in accordance with its level, there are opportunities to increase market shares.

Considering that SAG LLC does not have sufficient experience in entering the international market, the target segment of foreign markets has not been fully developed, and in many cases the export potential is tied to the products being sold, one can see the priority of the second type of goal, namely, the development of a targeted program aimed at increasing the attractiveness of export-oriented goods.

In addition, when choosing a program, it is important to take into account that SAG LLC is currently equipped with modern equipment, which means that it has not encountered any major technological problems.

It is advisable that the formation of the assortment policy of enterprises be based on an in-depth study of family incomes and their distribution processes across the country and its regions.

There are opportunities to increase the range of products that can compete in the domestic market through a product assortment policy that takes into account the social background of families. In this regard, when developing a marketing program, we need

to pay attention to the following:

Objective assessment of the opportunities to capture relevant segments of the international market;

Clarification of the volume and assortment of goods aimed at export;

Development of cost and selling price policies for export-oriented goods;

Develop and evaluate sales promotion activities.

Based on the target parameters of the export of SAG LLC, our proposals relate to the following sections of the enterprise marketing program (Table 1):

Table 1

"SAG" The essence of the unique aspects of the LLC marketing program

No.	Program section	Issues to be included in the program of "SAG" LLC
1	Forecasting market development	Studying the potential of the Russian, Belarusian and Ukrainian markets using traditional methods. In this section, the task of finding new segments by expanding existing contacts should be solved; Expanding the target segment of the South Korean market, that is, finding ways to enter this market with the help of partners and forming sales channels; Analyzing the US and European markets and identifying opportunities to enter them. This issue is considered a medium- to long-term task in marketing programs and is focused on conducting research.
2	"SAG" LLC	"SAG" LLC
3	Developing a brand policy	Research shows that SAG LLC should focus on the “FLEESE” type of products, which are in the highest demand in foreign markets. At the same time, it is of great importance to expand modern styles, update the assortment, and ensure color fastness.
4	Development of pricing policy	The liberalization of currency policy in Uzbekistan in the last year has created the need to adjust the pricing policy in the marketing program to the market.
5	Communication policy	In this section, we propose to take into account the factors of globalization, and it is necessary to sharply increase advertising and public relations.
6	Marketing program budget	In the event of a price policy, it is proposed to sharply increase marketing costs.

The foreign markets of LLC “SAG” can be divided into three main types according to the location of potential actions: occupied, in the process of being occupied and intended for occupation. Based on several years of contacts with Russia and Turkey, there is an idea of the policies of their consumers, sales entities, partners and competitors, agreements, distributors, prices and other issues have been resolved.

The Ukrainian market is also similar to the above markets in terms of the actions of buyers and partners. The main marketing tasks are to expand sales volumes and market segments. South Korean partners are also interested in selling LLC “SAG” products, but the specificity of this market has not been fully studied, which requires the creation of a whole distribution network. Therefore, the marketing program should include an analysis of this market in terms of sales channels. The first steps are being taken by the management of Korokna to enter the US market. This market is significantly different from the above markets in its uniqueness, so its research and development will be postponed to the next stages.

In the market strategy section, our main proposal is to take the leading company or strong competitors in foreign markets as a model. This strategy is usually called “follow the leader”. Our proposal is based on the fact that “SAG” LLC does not have sufficient financial and technological advantages to aggressively enter the markets. In addition, “SAG” LLC’s sales volume in foreign markets does not correspond to the market capacity, that is, it is too small compared to it. In this regard, we assume that the enterprise will not set a goal of completely capturing the foreign market or its segment. Instead, we emphasize that it is necessary to focus on small territorial segments in different markets.

Our country's entry into the world market is causing many competitors to enter the domestic market. The entry of products from developed textile countries such as the USA, Turkey, Pakistan, Indonesia, and Russia is leading to an aggravation of the situation in the domestic market. In foreign markets, the opportunities for selling products to Central Asian countries are also increasing sharply. In this regard, advertising activities should be focused not only on specific segments, but also on potentially important segments. In particular, increasing attention to e-commerce tools should become a key element of the marketing program.

One of the ways to develop e-commerce in Uzbekistan is to create trading sites. This will allow entrepreneurs to advertise their products or services. For example, the national export platform www.tradeuzbekistan.som is currently operating. You only need to register, provide information about your product or service, and add a price. If a buyer makes a request for a product similar to yours, information about your product will be provided to him and the buyer will be able to contact you directly.

The Internet provides many opportunities to deliver information to a precisely selected audience: placing your advertising on sites that have something in common with your product, electronic banners, e-mail marketing, product promotion through search engines, linked pages, ratings, partnership and sponsorship programs, etc.

Naturally, using the opportunities that are convenient and beneficial for you, drawing up a media plan based on your financial situation and working effectively will give you effective results.

In this case, the following internet services can be used:

Thematic website service	Using theme servers is one of the simple but successful ways to advertise a product to an online audience.
Banner services	A business connected to this system has the opportunity to advertise its products and services for free.
Services of specialized Internet marketing agencies	A company can entrust internet marketing to professional website creators specializing in sales and marketing, stating its requirements (for example, Ledokol.uz).
Using search-optimized sites and directories, direct marketing.	a) The company's mission is to be among the first, that is, at the top, among the topics found when its web pages are searched for by keywords. b) placement of the banner on the server's home page (flat fee). In this case, the payment is calculated based on the time spent - per day, week, month. c) contextual advertising. In this case, the company “buys” keywords from search engines. There is a direct marketing direction on Google, Mail.ru, Yandex, Facebook, Odnoklassniki and other social networks.
Social networks	Your personal page on social networks. Using this opportunity, buyers will be able to get to know you not only professionally, but also as a person.

An electronic classifieds site is not very different in functionality from a regular classifieds site. It is a simple site where someone who wants to sell their product places an ad and visitors to the site can see the ad. This classifieds site is divided into thematic pages, which are divided into types depending on the subject of the ad.

Most electronic classifieds are free. To post an ad to the public, the advertiser only needs to enter the subject, name or business name, and contact information: e-mail address, phone number, personal website URL, and similar information (the exact details depend on the resource).

The inclusion of these proposals in the marketing program of LLC "SAG" will ensure its viability and effectiveness. Overcoming the negative consequences of globalization processes requires the introduction of modern marketing technologies in the development of textiles. In the following sections, we will offer effective ways to develop and implement a marketing program.

Another important issue in the formation of the assortment of ready-made carpets, taking into account the trends of changes in the main assortment, is the establishment of "design" centers and the formation of perfect and systematic cooperation between manufacturing enterprises and them. Currently, design and fashion centers are

increasingly engaged in the development of national carpets and bedding designs that are in special demand as their main function.

Establishing engineering centers to serve carpet manufacturing enterprises will create opportunities to solve technological problems.

Conclusion and suggestions.

Modern marketing activities have become the main tool for increasing competitiveness in the world market, therefore, it is necessary for the enterprises of New Uzbekistan to ensure the use of the most advanced marketing technologies. Increasing marketing efficiency is especially important in the production of textile products, which is one of the strongest sectors of the Uzbek economy. The relevance of this problem is confirmed by a number of Decrees and Resolutions adopted by our esteemed President in recent years. The need to increase marketing efficiency at enterprises formed the goal of our research in our monograph and is the basis for the following conclusions.

As a result of analytical efforts and scientific research conducted at SAG LLC, we have developed the following proposals aimed at improving the enterprise's export-oriented marketing program:

First of all, the management of SAG LLC should recognize the marketing program as a separate document and formulate it in accordance with the requirements of the world, with the relevant sections. As a result, marketing activities will take a systematic and orderly form and will be easier to control;

We propose to focus the existing marketing program on product competitiveness. Today, we can say that the production capabilities of the enterprise fully meet the requirements, which means that all attention should be paid to the product range;

We believe that it is necessary to focus the marketing program mainly on foreign markets. In this regard, we propose to intensify activities to study foreign markets, form distribution channels, and adapt products to these markets;

The uniqueness of the textile industry is that the value chain is long and requires the joint work of several organizations. In addition, entering foreign markets also requires the joining of forces. For this reason, we propose the widespread use of the principles of the cluster system when creating a marketing program. This involves the systematic work of raw material suppliers, logistics systems, export-import organizations, etc.

Our proposals for expanding the tasks and powers of the marketing service at the enterprise are aimed at forming and developing the idea of orienting employees towards export.

Putting these proposals into practice"SAG" LLC also serves to increase the effectiveness of marketing activities.

References:

1. Mirziyoyev Sh.M. The rule of law and ensuring human interests are the key to the development of the country and the well-being of the people. - T.: Uzbekistan, 2017. - 48 p.
2. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis. January 24, 2020. - Xalq so'zi, January 26, 2020.
3. A. Soliev. Marketing. ART-FLEX. T:, 2013, 222 p.
4. Musaeva Sh.A. Market research. Textbook Publishing and creative department of LLC “STAR-SEL”. Samarkand-2023.
5. Musaeva Sh.A. Integrated Marketing Communication Training Manual "Mahorat" Publishing House, Samarkand - 2022.
6. Musaeva Sh.A., Usmonova DI Innovative Marketing “TURON NASHR” Textbook for 2021.
7. http://www.sag.uz-Official website of SAG LLC

Usmanova Nigina Marupovna PhD dotsent v.b.
Samarqand iqtisodiyot va servis institute
usmanova.nigina90@gmail.com
Latipov Ashur Ali Rustam o‘g‘li PhD dotsent v.b.,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
E-mail: ashurali.latipov@mail.ru

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA HR INNOVATSIYALARINI JORIY ETISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasida inson resurslarini boshqarish jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari tadqiq etilgan. Xizmat ko‘rsatish sektorida ekologik barqarorlikni ta’minlash, resurslardan samarali foydalanish hamda raqobatbardosh kadrlar salohiyatini shakllantirishda zamonaviy HR texnologiyalarining o‘rni tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida xizmat ko‘rsatish korxonalarida HR innovatsiyalarini joriy etishning ustuvor yo‘nalishlari hamda ularni amalga oshirishga oid tashkiliy-iqtisodiy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, inson resurslarini boshqarish, HR

innovatsiyalari, xizmat ko‘rsatish sohasi, barqaror rivojlanish, ekologik kompetensiya, raqamli HR, inson kapitali.

Abstract This article examines the organizational and economic mechanisms for introducing innovative approaches to human resource management in the service sector under the green economy. The role of modern HR technologies in ensuring ecological sustainability, efficient resource utilization, and the development of competitive workforce potential in the service sector is analyzed. Based on the study results, priority areas for implementing HR innovations in service organizations are identified, and organizational and economic recommendations for their implementation are proposed.

Keywords: Green economy, human resource management, HR innovations, service sector, sustainable development, ecological competence, digital HR, human capital.

Kirish. Hozirgi globallashuv va iqtisodiy transformatsiya sharoitida yashil iqtisodiyot tamoyillariga o‘tish jarayoni barcha tarmoqlar qatori xizmat ko‘rsatish sohasida ham yangi boshqaruv mexanizmlarini talab etmoqda. Xizmat ko‘rsatish sektori iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, unda inson resurslari asosiy strategik omil hisoblanadi. Shu sababli yashil iqtisodiyot sharoitida ekologik mas’uliyatli, innovatsion fikrlaydigan va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash hamda boshqarish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan bir qator qaror va farmoyishlar ham ushbu yo‘nalishning dolzarbligini tasdiqlaydi:

1. PQ-2557-sonli "Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida" (2020) — mamlakatda barqaror iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlikni ta’minlash maqsadida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish va HR strategiyalarini modernizatsiya qilish zaruriyatini belgilaydi.
2. PF-6116-sonli farmoyish "Xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish va kadrlar tayyorlashni takomillashtirish to‘g‘risida" (2021) — xizmat ko‘rsatish sektorida raqobatbardosh va innovatsion kadrlarni tayyorlash, xodimlarning ekologik kompetensiyalarini oshirish bo‘yicha vazifalarni belgilaydi.
3. PQ-5681-sonli qaror "Raqamli transformatsiya va HR innovatsiyalarini joriy etish" (2022) — inson resurslarini boshqarishda zamonaviy raqamli va ekologik texnologiyalarni tatbiq etish orqali hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirishga urg‘u beradi.

Shu qarorlar va farmoyishlar xizmat ko‘rsatish sohasida yashil va innovatsion HR tizimini joriy etishning dolzarbligini yanada mustahkamlaydi va ilmiy tadqiqot uchun asos yaratadi.

Adabiyotlar sharhi. So‘nggi yillarda yashil iqtisodiyot va HR boshqaruvi o‘rtasidagi bog‘liqlik masalasi keng tadqiq etilmoqda. Tadqiqotchilar Green HRM (yashil HR menejmenti) konsepsiyasining tashkilotlarning ekologik samaradorligini oshirishda va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydilar (Renwick et al., 2020; Jabbour & de Sousa, 2021).

Avvalgi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yashil HR amaliyotlari xodimlarning ekologik ongini rivojlantirish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish va barqaror boshqaruv tizimini shakllantirishga xizmat qiladi (Dumont et al., 2021). Shu bilan birga, xizmat ko‘rsatish sohasida raqamli HR texnologiyalari — avtomatlashtirilgan baholash tizimlari, masofaviy o‘qitish platformalari va sun’iy intellekt asosida HR jarayonlarini optimallashtirish tashkilot samaradorligini oshiradi (Marler & Boudreau, 2021).

Shu tadqiqotlar asosida maqolada xizmat ko‘rsatish sohasida HR innovatsiyalarini joriy etishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari ishlab chiqildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalanildi: tizimli tahlil usuli, iqtisodiy taqqoslash usuli, statistik ma’lumotlarni tahlil qilish, mantiqiy umumlashtirish usuli, ilmiy abstraksiya usuli.

Mazkur metodlar yordamida xizmat ko‘rsatish sohasida HR innovatsiyalarini joriy etish jarayonining tashkiliy va iqtisodiy jihatlari o‘rganildi.

4. Tahlil va natijalar

4.1. Yashil iqtisodiyot sharoitida HR innovatsiyalarining ahamiyati

Yashil iqtisodiyot sharoitida inson resurslarini boshqarish tizimi quyidagi strategik yo‘nalishlarda rivojlanadi:

1. Ekologik kompetensiyalarni shakllantirish: Xodimlarning ekologik mas’uliyat, chiqindilarni kamaytirish, energiya va resurslarni samarali ishlatish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish korxona samaradorligini oshiradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ekologik treningdan o‘tgan xodimlarning ish unumdorligi o‘rtacha 12–15% ga oshadi.

2. Resurs tejamkor mehnat jarayonlarini tashkil etish: Ish jarayonlarini qayta tashkil etish va resurslardan samarali foydalanish operatsion xarajatlarni 8–10% ga kamaytiradi.

3. Raqamli boshqaruv texnologiyalarini joriy etish: HR-analytics va sun’iy intellekt platformalari xodim faoliyatini real vaqt rejimida monitoring qilish va baholash imkonini beradi. Bu o‘rtacha 20% ish unumdorligini oshiradi.

4. Xodimlarning innovatsion faolligini rag‘batlantirish: Rag‘batlantirish tizimlari va ichki innovatsion loyihalar yangi xizmatlar ishlab chiqish tezligini 15–18% ga oshiradi.

4.2. HR innovatsiyalarini joriy etishning tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlari.

Tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar HR innovatsiyalarini samarali tatbiq etish imkonini beradi. Quyidagi jadvalda asosiy yo‘nalishlar, mexanizmlar va ularning xizmat ko‘rsatish sohasidagi kutilayotgan natijalari ko‘rsatilgan:

1-jadval

HR innovatsiyalarining yo‘nalishlari va ularning xizmat ko‘rsatish sohasiga ta’siri.

Yo‘nalish / Mexanizm	Tavsif	Kutilayotgan natija
Ekologik kompetensiyalarni shakllantirish	Xodimlarni ekologik mas’uliyat va resurslardan samarali foydalanish bo‘yicha tayyorlash	Ish unumdorligini 12–15% ga oshirish
Resurs tejamkor mehnat jarayonlarini tashkil etish	Ish jarayonlarini optimallashtirish, chiqindilarni kamaytirish	Operatsion xarajatlarni 8–10% ga kamaytirish
Raqamli boshqaruv texnologiyalarini joriy etish	HR-analytics va sun’iy intellekt asosida monitoring va baholash	Ish unumdorligini 20% ga oshirish
Xodimlarning innovatsion faolligini rag‘batlantirish	Rag‘batlantirish tizimi va ichki innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash	Yangi xizmatlar ishlab chiqish tezligini 15–18% ga oshirish
Tashkiliy mexanizmlar (strategik rejalashtirish, yashil madaniyat, treninglar)	HR strategiyasini ekologik va raqamli talablar bilan moslashtirish	Barqaror rivojlanish, xodimlar sodiqligi va samaradorlikni oshirish
Iqtisodiy mexanizmlar (investitsiya, rag‘bat, davlat qo‘llab-quvvatlash)	Moliyaviy va resurs qo‘llab-quvvatlash, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish	Operatsion xarajatlarni kamaytirish, raqobatbardoshlikni oshirish

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, HR innovatsiyalarini tatbiq etish xizmat ko‘rsatish korxonalarida:

- Mehnat unumdorligini 12–20% ga oshiradi,
- Operatsion xarajatlarni 8–10% ga kamaytiradi,
- Ekologik barqarorlikni mustahkamlaydi,
- Korxona raqobatbardoshligini sezilarli darajada kuchaytiradi.

Ushbu natijalar HR innovatsiyalari va yashil iqtisodiyot tamoyillarini integratsiyalashgan holda amalga oshirishning samaradorligini ilmiy asos bilan tasdiqlaydi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish korxonalarida inson resurslarini boshqarish tizimini modernizatsiya qilish barqaror

rivojlanishning muhim sharti hisoblanadi. Ayniqsa, ekologik kompetensiyalarni shakllantirish va raqamli HR texnologiyalarini joriy etish korxonalar samaradorligini oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarning kompleks integratsiyasi muhim ahamiyatga ega.

6. Xulosa va takliflar. Yashil iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasida HR innovatsiyalarini tatbiq etish korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, ekologik barqarorlikni ta’minlash hamda hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, HR innovatsiyalarini amalga oshirish jarayonida tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarni kompleks tarzda rivojlantirish zarur bo‘lib, ular xodimlarning malaka darajasi, ijodiy faollik va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyot va HR innovatsiyalari tadqiqoti natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Xizmat ko‘rsatish korxonalarida yashil HR strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish.
2. Xodimlarning ekologik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan o‘quv va trening dasturlarini tizimli tarzda tashkil etish.
3. Raqamli HR texnologiyalarini keng qo‘llash orqali xodimlar faoliyatini monitoring qilish, baholash va samaradorlikni oshirish.
4. Davlat tomonidan HR innovatsiyalarini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish, shu jumladan grantlar, soliq imtiyozlari va moliyaviy rag‘batlarni tatbiq etish.
5. Xodimlarni ekologik samaradorlik va innovatsion faoliyatga asoslangan rag‘batlantirish tizimini joriy etish.

Ushbu tavsiyalar HR innovatsiyalarini muvaffaqiyatli tatbiq etish orqali xizmat ko‘rsatish korxonalarida barqaror rivojlanishni ta’minlash va raqobatbardosh kadrlar salohiyatini oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Renwick, D.W.S., Jabbour, C.J.C., Muller-Camen, M. (2020). *Green Human Resource Management: A Systematic Review*. Journal of Business Ethics.
2. Jabbour, C.J.C., de Sousa, F.C.A. (2021). *Sustainable HRM and Organizational Performance*. International Journal of Human Resource Management.
3. Marler, J.H., Boudreau, J.W. (2021). *Digital Transformation in Human Resource Management*. Human Resource Management Review.

4. Dumont, J., Shen, J., Deng, X. (2021). *Human Capital and Green Management Practices*. Journal of Cleaner Production.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezident qarorlari: PQ-2557 (2020), PF-6116 (2021), PQ-5681 (2022).

Рахимов Азамат Ҳамроқулович –
Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
“Менежмент” кафедраси ассистенти.
raximov.azamat1982@gmail.com

РАҚАМЛИ ИШ ЖОЙИДА ТАЪЛИМНИ БОШҚАРИШ МУАММОЛАРИ

Аннотация: Рақамли иш жойида таълимни бошқаришда янги инновациялардан фойдаланиш ҳамда ушбу мавзуга оид Президент қарорлари, рақамли иш жойида таълимни ташкил этишда тавсиялар ва муаммоларни ҳал этиш бўйича маълумотлар мавжуд.

Калит сўзлари: Контентни бошқариш тизимлари (LMS – Learning Management Systems), электрон курслар, электрон дарслик, мобил таълим, интеграцияни ривожлантириш, таълим жараёнини индивидуаллаштириш.

Abstract: Contains information on the use of new innovations in education management in the digital workplace and presidential decrees on this topic, recommendations and solutions to problems in organizing education in the digital workplace.

Key words: Content management systems (LMS - Learning Management Systems), electronic courses, electronic textbook, mobile education, development of integration, individualization of the educational process.

Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясини амалга ошириш учун ишлаб чиқилган Давлат дастури доирасида, Олий таълим муассасалари имкониятларини ҳисобга олган ҳолда бир қатор вазифалар қўйилди: Жумладан, масофавий таълим шакли бўйича квотани шакллантириш, ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда олий маълумот олиш имкониятини янада кенгайтириш, бунда боскичма-боскич масофавий таълим шаклида кадрлар тайёрлашни йўлга қўйиш ва бу орқали ёшларни ишлаб чикаришдан ажралмаган ҳолда олий маълумот олиш имкониятини янада кенгайтириш. Ушбу вазифаларни самарали ташкил этишда рақамли иш жойларида таълимни бошқариш ёки рақамли таълимни ривожлантириш муҳим

аҳамият касб этади. Шунингдек, рақамли иш жойида таълимни самарали бошқариш ишчи кучининг малакасини ошириш, ташкилотнинг рақобатбардошлигини мустаҳкамлаш ва иш жараёнларини такомиллаштириш имкониятини яратади. Шундай экан, рақамли таълимни ривожлантириш бугунги куннинг энг муҳим вазифаси ҳисобланади.

Одатда, рақамли таълимни асосий муаммоларидан бири бу - таълим мазмунини яратиш ва уни тезкор янгилаб туриш масаласидир. Бу борада қуйидаги босқичларни амалга ошириш талаб этилади: **Биринчи босқичда** *контентни бошқариш тизимлари* (LMS – Learning Management Systems) дан фойдаланиш мақсадга мувоффиқ. Бу тизимлар орқали таълим материалларини тартибга солиш ва ишчиларга осонликча етказиш мумкин. Бундан ташқари LMS тизими бу - виртуал мактаб бўлиб, дунёнинг исталган жойидан кадрларга дарс бериш, курслар, тестларни тайинлаш, тараққиётни кузатиш ва натижаларни таҳлил қилиш имкони мавжуд. LMS тизимини самарали йўлга қўйиш учун қуйидаги босқичларни амалга ошириш лозим:

- ***Билимлар базасини яратиш;*** бунда электрон курслар, викториналар, видеолар ва бошқа ўқув контентни юзлаб компакт-дисклар ва флеш-дисклар ўрнига, бир жойда сақлаш. Бу эса исталган қулай вақтда ходимлар порталга кириб, ўтилган материални такрорлашлари учун қулай имкониятларни яратади.

- ***Масофадан ходимларни малакасини ошириш;*** Имкониятларни инобатга олган ҳолда, ҳар бир ходимга, компания бўлимига ёки филиалига курс тайинлаш лозим.

- ***Кадрлар тайёрлаш, сифатини назорат қилиш***; LMS даги ҳар бир материал учун батафсил статистик маълумотларни тўплаш имкониятидан фойдаланиб, ходимларнинг ютуқларини баҳолай олиш имкониятидан фойдаланиш.

- ***Ўқувчилар билан алоқада бўлиш;*** Ички суҳбат ёки форум орқали ходимларнинг ўзаро фикр алмашиши, қандай материал фойдали бўлганлиги, яхшиланиши мумкин бўлган нарсалар, бошқа қайси мавзуларда фойдали бўлиши ҳақида маълумотлар йиғиб, электрон дарсликлар тайёрлаш мумкин бўлади.

Таълим мазмунини яратиш ва уни тезкор янгилаб туриш бўйича ҳаракатнинг **иккинчи босқичида** *онлайн таълимга интеграцияни ривожлантириш* орқали эришилади. Бунинг учун онлайн курслар, вебинарлар ва рақамли ўқув модулларини иш жойида жорий этиш ва масофавий таълим воситалари ва онлайн платформаларни жорий қилиш масаласини йўлга қўйиш орқали ходимларга иш пайтида ҳам таълим олиш имконини яратишга эришиш

мумкин, аммо бу борада технологик инқилоб тезкор ривожланаётганлигини инобатга олиб, таълим дастурларини ҳам доимий янгилаб боришни бош мақсад сифатида белгилаб олиш талаб этилади.

Ҳаракатнинг **учинчи босқичида** *мобил таълим тизимидан* кенг фойдаланиш тавсия этилади. Чунки, бунда мобил қурилмалардаги платформа орқали таълим олиш имкони, ишчиларга таълимни исталган вақт ва жойда олиш имконини мавжуд, қолаверса, бу усул ишчиларнинг таълим жараёнида фаол иштирок этишини ва малакасини оширишини таъминлаши билан аҳамиятлидир.

Таълим жараёнини индивидуаллаштириш ва мувофиқлаштириш таълим мазмунини яратиш ва уни тезкор янгилаб туриш бўйича ҳаракатнинг **тўртинчи босқичи** бўлиб, бунда интеллектуал платформалар ва сунъий интеллект ёрдамида ҳар бир ходим учун персоналлаштирилган таълим дастурларини ишлаб чиқиш имкони мавжуд. Бу эса ҳар бир ходимнинг қобилияти ва билим даражаси ҳар хил бўлгани сабабли, таълимни индивидуаллаштириш ҳамда рақамли таҳлиллар ва маълумотларни йиғиш орқали ходимларнинг малакасини ўлчаш ва улар учун мос таълим дастурларини яратиш мумкин.

Ҳаракатнинг **бешинчи босқичида** *таълим жараёнини таҳлил қилиш ва мониторинг қилиш* талаб этилади. Бунда таълим жараёнини баҳолаш ва уни таҳлил қилиш, рақамли иш жойида таълимни бошқаришда катта аҳамият касб этади. LMS ёки таълим платформалари ходимлар қай даражада муваффақиятли эканлигини кузатиш ва уларнинг ўқув жараёни самарадорлигини баҳолаш имконини беради. Шунингдек, ҳар бир ўқувчи учун натижаларни таҳлил қилиш орқали таълим жараёнини яхшилаш ва керак бўлганда ўзгартириш киритиш мумкин.

Рақамли иш жойида таълимни бошқариш ҳаракатининг **олтинчи босқичида** *мотивация ва иштирокни ошириш* талаб этилади. Чунки, рақамли таълим жойларида ишчиларни ўқув жараёнида фаол иштирок этишга ундаш учун мотивация жараёнига алоҳида эътибор бериш керак. Бунда гамификация (ўйинлаштириш), сертификатлар, мукофотлар ва рейтинглардан фойдаланиш мақсадга мувоффиқ. Бундан ташқари, ишчиларнинг иштироки ва уларнинг ўқишга бўлган қизиқишини ошириш учун интерактив видеолар, тестлар ва ўйинлар қўллаш самарадорликни янада оширади.

Рақамли иш жойида таълимни бошқариш ҳаракатининг **еттинчи босқичи** *таълим учун техник қўллаб-қувватлаш ва инфратузилмани такомиллаштириш* муҳим босқичлардан бири ҳисобланиб, бунда рақамли таълим тизимларини самарали қўллаш учун қулай техник инфратузилмани таъминлаш зарур. Бу

ишлаб чиқариш компанияларида барча ходимлар учун техник қўллаб-қувватлашни ва замонавий ускуналарни таъминлашни талаб этади. Шуни алоҳида таъкидлаш керак-ки, тизимларга доимий равишда техник ёрдам кўрсатиш ва дастурларни янгилаб бориш таълим жараёнининг муваффақиятли бўлиши учун муҳим ҳисобланади.

Ва ниҳоят, рақамли иш жойида таълимни бошқариш ҳаракатининг **саккизинчи босқичида** *махфийлик ва хавфсизлик масалаларига* алоҳида эътибор қаратиш зарур. Бунда ходимларнинг шахсий маълумотларини сақлаш ва ҳимоялашга, шунингдек, корпоратив маълумотларни махфийлигини таъминлашга ҳам алоҳида аҳамият бериш лозим бўлади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш мумкин-ки, рақамли иш жойида таълимни бошқариш самарали ўқув жараёнини таъминлайдиган ва ишчиларнинг малакасини оширадиган муҳим жараён ҳисобланади. Бу жараёнда юқоридаги масалаларни ҳал қилиш, рақамли таълим имкониятларини кенгайтиришга, ишчиларнинг иш самарадорлигини оширишга ва рақобатбардошликни таъминлашга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ш.М Мирзиёев: Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент “Ўзбекистон” нашриёти 2021 й.

2. А.В Бобожонов: Рақамли бизнес моделлари. Ўқув қўлланма – Тошкент “Инновацион ривожланиш нашриёт –матбаа уйи” 2021 й.

3. С.С Ғуломов ва бошқалар: Рақамли иқтисодиёт. Ўқув қўлланма – Тошкент 2020 й.

4. Б.Б Рахматов. Рақамли иш жойида бошқариш фанидан ўқув услубий мажмуа. СамИСИ 2023й.

5. www.lex.uz- Ўзбекистон Республикаси Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси.

6. www.sies.uz – СамИСИ АРМ.

7. www.ziyonet.uz–ta’lim портали.

Raximov Azamat Hamroqulovich
SamISI "Menejment" kafedrasi assistenti.
raximov.azamat1982@gmail.com

XALQARO BIZNES MENEJMENTIDA BIZNES ETIKASI

Annotatsiya: Mazkur maqola xalqaro biznes e'tikasi masalasini chuqur tahlil qiladi. Biznes yuritishda davlatlar o'rtasidagi farqlar, madaniy nuqtai nazarlar va huquqiy tizimlar xalqaro miqyosdagi e'tikaviy qarorlar qabul qilishda qanday ta'sir ko'rsatishini muhokama qiladi. Maqolada biznesda mas'uliyat, halollik va ijtimoiy javobgarlik kabi tamoyillarni xalqaro kontekstda qo'llash amaliyotlari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Biznes e'tikasi, xalqaro biznes, ijtimoiy javobgarlik, madaniy farqlar, korporativ mas'uliyat.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the issue of international business ethics. It discusses how differences between countries, cultural perspectives, and legal systems in conducting business affect ethical decision-making at the international level. The article also examines the practices of applying principles such as responsibility, integrity, and social responsibility in business in an international context.

Keywords: Business ethics, international business, social responsibility, cultural differences, corporate responsibility.

Xalqaro biznesda madaniy farqlar biznes qarorlarini qabul qilishda va kompaniyalar o'rtasidagi munosabatlarda muhim rol o'ynaydi. Har bir mamlakatning o'ziga xos madaniyati, qadriyatlari va an'analari mavjud, va bu jihatlar xalqaro miqyosdagi e'tikaviy qoidalar va normalarga bo'lgan yondashuvlarni shakllantiradi. Global miqyosda faoliyat yurituvchi korxonalar o'zaro aloqa va hamkorlikda madaniy farqlarni e'tiborga olishlari kerak, aks holda bu iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Madaniyat insonlarning kundalik hayotiga va ularning qarorlariga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Hofstede kabi tadqiqotchilar madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni o'rganib, turli davlatlardagi qaror qabul qilish jarayonlari qanday farq qilishini ko'rsatib o'tgan. Uning tadqiqotlarida madaniy ko'rsatkichlar, masalan, kuch masofasi, noaniqlikdan qochish darajasi, individualizm va kollektivizm kabi omillar xalqaro biznesda qanday o'z aksini topishini tushuntiradi. Masalan, Sharqiy Osiyo davlatlarida (Xitoy, Yaponiya) kollektivizm kuchli bo'lib, guruh manfaatlari individual manfaatlardan ustun turadi. Bunday joylarda ishbilarmonlar jamiyat yoki guruh manfaatlarini hisobga olishni afzal ko'rishadi. Bu esa o'z navbatida biznes qarorlarida halollik, ishonch va guruhdagi o'zaro hurmatni ta'kidlaydi. Aksincha, G'arb davlatlarida (AQSh, Buyuk Britaniya) individualizm ancha yuqori darajada

bo‘lib, biznes qarorlarida shaxsiy manfaat va erkinlik katta ahamiyatga ega. Bu davlatlarda tadbirkorlar o‘z shaxsiy muvaffaqiyatlariga erishishni afzal ko‘radilar va qarorlar qabul qilishda mustaqillikni qadrlaydilar. Madaniyatlar o‘rtasidagi yana bir farq – bu muloqot va aloqa uslublarida ko‘rinadi. Yuqori kontekstli madaniyatlarda (masalan, Yaqin Sharq, Osiyo davlatlari) so‘zlarsiz signallar va kontekst muhim rol o‘ynaydi. Bu davlatlarda ochiq va aniq gapirishdan ko‘ra, bevosita aytilmagan tushunish va shaxsiy muloqot ahamiyatli. Shuning uchun bu davlatlarda e’tikaviy masalalar ko‘proq shaxsiy munosabatlar va guruh maqsadlariga bog‘liq bo‘lib, uzviy aloqa va ishonch shakllantirilishi kerak. Kam kontekstli madaniyatlarda (masalan, AQSh, Germaniya) esa barcha muloqot aniq va ravshan bo‘lishi talab qilinadi. Bu joylarda biznes jarayonlari rasman, hujjatli tarzda olib boriladi va shaxsiy munosabatlardan ko‘ra, amaliy e’tikaviy tamoyillar ustuvorlikka ega. Shu sababli, xalqaro biznesdagi aloqa uslublari turli madaniyatlarda qanday farq qilishini bilish va to‘g‘ri strategiyalarni qo‘llash zarurdir. Xalqaro muzokaralarda ham madaniy farqlar aniq ko‘rinadi. Masalan, Yaponiya kabi davlatlarda uzoq muddatli munosabatlarga ahamiyat beriladi va muzokaralar jarayoni sekinroq kechadi. Ular kelajakdagi hamkorlikni saqlab qolish uchun ham o‘zaro hurmat va ishonchni qadrlaydilar. Germaniya yoki AQSh kabi davlatlarda esa muzokaralar tez va aniq natijalarga erishish uchun o‘tkaziladi. Bu davlatlarda ko‘pincha vaqt tejash va samaradorlik oldingi o‘rinda turadi. Madaniyatning bunday farqlari xalqaro muzokaralarda notanishlik yoki tushunmovchilik keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun xalqaro kompaniyalar bu omillarni hisobga olishi va har xil madaniy nuqtai nazarlarni tushunishi kerak. Xalqaro biznesda menejment uslublariga ham madaniyat katta ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, Fransiya va Germaniya kabi davlatlarda avtoritar boshqaruv usuli keng tarqalgan bo‘lib, rahbarning kuchli va qat’iy qarorlari qabul qilinadi. Xodimlar yuqoridan kelgan ko‘rsatmalarga bo‘ysunib, shaxsiy tashabbus kamroq namoyon etiladi.

Xalqaro biznes zamonaviy global iqtisodiyotning ajralmas qismi bo‘lib, ko‘plab davlatlar va madaniyatlarga tarqalgan korporatsiyalar dunyo iqtisodiyoti rivojlanishiga katta hissa qo‘shmoqda. Biroq, xalqaro biznes ham ko‘plab murakkablik va muammolar bilan to‘qnash kelmoqda. Hozirgi vaqtda xalqaro biznesdagi asosiy global muammolar ekologik barqarorlik, ijtimoiy tengsizlik, siyosiy beqarorlik, texnologik taraqqiyot bilan bog‘liq xavflar va global savdo nizolari bilan bog‘liq jarayonlardir. Global miqyosdagi biznes korxonalari ekologik muammolar bilan yuzlashmoqda. Iqlim o‘zgarishi, resurslarning tugashi va atrofmuhitning buzilishi ko‘p millatli korporatsiyalar faoliyatiga bevosita ta’sir qiladi. Xalqaro kompaniyalar o‘z mahsulotlarini ishlab chiqarish, tarqatish va savdosi jarayonida katta miqdorda

energiya va tabiiy resurslardan foydalanadilar. Natijada, bu jarayonlar global isish va atrof-muhitning ifloslanishiga sabab bo‘lib kelmoqda. Bundan tashqari, global miqyosdagi kompaniyalardan atrof-muhit muhofazasi bo‘yicha majburiyatlar olish va ekologik barqarorlikni ta’minlash talab qilinmoqda. Buning natijasida ko‘plab kompaniyalar ekologik toza ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etishga, chiqindilarni kamaytirishga va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o‘tishga harakat qilmoqda. Ammo bu jarayonlarning xalqaro bizneslar uchun qiyinchilik tug‘dirmoqda. Xalqaro biznesning rivojlanishi bilan birgalikda global miqyosda ijtimoiy tengsizlik ham kuchaymoqda.

Boy davlatlar va yirik transmilliy kompaniyalar o‘z daromadlarini oshirishda davom etayotgan bir paytda, kambag‘al davlatlar va kam rivojlangan hududlar aholisi bu jarayonda yetarli darajada foyda ko‘rmayapti. Ishlab chiqarish va mehnat migratsiyasi jarayonlari ko‘pincha mehnatkashlarning huquqlari va xavfsizliklariga zarar yetkazadi, ayniqsa, past malakali va arzon ishchi kuchi ishlatiladigan davlatlarda bu muammo xalqaro miqyosdagi biznes korxonalarining mehnat sharoitlari va xodimlar huquqlarini hurmat qilishlariga doir masalalarni hal qilishni talab qiladi. Bunday korporatsiyalardan ijtimoiy javobgarlikni oshirish va mehnat sharoitlarini yaxshilash maqsadida normalariga rioya qilish kutilmoqda. Ammo ba’zi kompaniyalar foydani oshirish maqsadida hali ham bu tamoyillarga e’tibor bermay kelmoqda.

Xulosa. Xalqaro biznes menejmentida biznes e’tikasi zamonaviy global iqtisodiyotda eng muhim tamoyillardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda biznes faoliyati birgina milliy doirada qolib ketmaydi, aksincha ko‘p millatli korxonalar dunyoning turli burchaklarida o‘z faoliyatini olib boradi. Bunday globalizatsiya jarayonida har xil madaniyatlar, qonunchiliklar va ijtimoiy tamoyillar to‘qnashadi. Shu sababli xalqaro biznesda e’tikaviy yondashuvlar nafaqat kompaniyalarning ichki muammolarini hal etishda, balki ularning xalqaro maydondagi obro‘-e’tiborini saqlab qolishda ham katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyitlar:

1. Abdurahmonov, Q. (2020) Xodimlarni boshqarish va motivatsiya: psixologik yondashuvlar. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Abdukarimov, I., Oripov, M., Shermuhamedov, D. (2010). Xalqaro iqtisodiy munosabatlar. Toshkent: Iqtisodiyot.
3. Siddiqov Asqar Ahrorovich va Abdumannonov Begzod . 2022-yil Samarqand iqtisodiyot va servis institute Stepsell nashriyot 2023-yil 386 bet.
4. Abdullayev A., Abduvasiqov A. Innovatsion menejment. – Toshkent, 2022.
5. t.me/SamISI_ARM

Niyatov Navruzbek Zarifovich –
SamISI, "Menejment" kafedrasi assistenti,
e-mail: niyatovnavruzbek@gmail.com

O'ZBEKISTONDA STANDARTLASHTIRISH OB'EKTLARIGA NISBATAN QO'YILADIGAN TALABLAR

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola O'zbekistonda standartlashtirish ob'ektlariga nisbatan qo'yiladigan talablarni kompleks tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada standartlashtirishning milliy iqtisodiyot va ijtimoiy rivojlanishdagi ahamiyati, uning huquqiy va me'yoriy asoslari, xususan, 2022-yilda qabul qilingan "Standartlashtirish to'g'risida"gi yangi qonun tahlil qilinadi. Shuningdek, standartlashtirish ob'ektlarining turlari, ularga qo'yiladigan umumiy va maxsus talablar, milliy tizimning xalqaro standartlar bilan uyg'unligi masalalari ko'rib chiqiladi. Maqola, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kabi muhim sohalardagi standartlashtirish faoliyatiga alohida e'tibor qaratadi va standartlarga muvofiqlikni baholash mexanizmlarini yoritadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi - O'zbekistonda standartlashtirish siyosatining dolzarb holatini baholash va kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini aniqlashdan iborat.

Kalit so'zlar: Standartlashtirish, O'zbekiston, qonun, talablar, AKT, milliy standartlar, sertifikatlash, me'yoriy hujjatlar

Abstract. This academic article comprehensively analyzes the requirements for standardization objects in Uzbekistan. It examines the importance of standardization in national economic and social development, its legal and regulatory frameworks, particularly the new "On Standardization" law adopted in 2022. The paper also discusses the types of standardization objects, general and specific requirements for them, and issues concerning the harmonization of the national system with international standards. Special attention is given to standardization activities in critical sectors like information and communication technologies, clarifying conformity assessment mechanisms. The primary objective of this research is to evaluate the current state of Uzbekistan's standardization policy and identify future development prospects.

Keywords: Standardization, Uzbekistan, law, requirements, ICT, national standards, certification, regulatory documents

Kirish. Har qanday davlatning iqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy taraqqiyoti zamonaviy standartlashtirish tizimining samaradorligi bilan chambarchas bog'liq. Standartlashtirish, muayyan sohada optimal tartibni ta'minlash maqsadida umumiy va takroriy foydalanish uchun qoidalarni belgilovchi ilmiy-texnik faoliyat sifatida

ta'riflanadi. U nafaqat mahsulot va xizmatlarning sifati va xavfsizligini kafolatlaydi, balki ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshiradi, savdo-iqtisodiy aloqalarni soddalashtiradi va texnologik innovatsiyalarni rag'batlantiradi. O'zbekiston uchun xalqaro iqtisodiy maydondagi raqobatbardoshligini oshirish, milliy mahsulotlarning eksport salohiyatini mustahkamlash va aholi turmush darajasini yaxshilashda standartlashtirish strategik ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatda standartlashtirish tizimi izchil rivojlanib bormoqda, bu jarayonni tartibga soluvchi huquqiy va me'yoriy asoslar takomillashtirilmoqda. Ayniqsa, globalizatsiya sharoitida va raqamli iqtisodiyotga o'tish davrida, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) kabi jadal rivojlanayotgan sohalarda standartlashtirishning roli beqiyosdir. Ushbu maqola O'zbekistonda standartlashtirish ob'ektlariga nisbatan qo'yiladigan talablarni chuqur tahlil etishga, ularning huquqiy asoslari, turlari, maxsus sohalardagi xususiyatlari va xalqaro standartlar bilan uyg'unlashuvi masalalarini ilmiy jihatdan yoritishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda standartlashtirish faoliyatini tartibga solish bo'yicha huquqiy asoslar doimiy takomillashtirib kelinmoqda. Bu borada muhim qadam 2022-yil 3-noyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan imzolangan yangi "Standartlashtirish to'g'risida"gi qonun (O'RQ-800-son) bo'ldi. Ushbu qonun 2023-yil 5-noyabrdan kuchga kirgan bo'lib, standartlar va ular bilan bog'liq hujjatlarni ishlab chiqish, qabul qilish va qo'llash tartiblarini, shuningdek, ushbu sohadagi davlat nazoratini belgilaydi. Bu qonun milliy standartlashtirish tizimining yangi bosqichini boshlab berdi, unda bir qator muhim o'zgarishlar va aniqliklar kiritildi.

Yangilangan qonunchilikka ko'ra, milliy standartlashtirish tizimi O'zbekiston Texnik jihatdan tartibga solish agentligi (Investitsiyalar vazirligi huzuridagi), uning Standartlar instituti, davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, shuningdek, texnik qo'mitalardan iborat. Bu tizim standartlashtirish jarayonlarining markazlashgan va muvofiqlashtirilgan tarzda olib borilishini ta'minlashga qaratilgan. Qonun, o'z navbatida, standartlarni milliy (O'zMSt), xalqaro/mintaqaviy va xorijiy davlat standartlari kabi toifalarga ajratadi. Bu xalqaro tajribani milliy tizimga integratsiya qilish imkoniyatini yaratadi.

Alohida qayd etish joizki, ushbu qonun fuqarolarning huquqlariga ta'sir etuvchi majburiy normalarni o'z ichiga olgan, amaldagi qonun hujjatlariga zid keladigan yoki erkin bozor raqobatiga to'sqinlik qiladigan standartlarni taqiqlaydi. Bu qoidalar standartlashtirish jarayonlarida shaffoflikni, adolatni va raqobat muhitini ta'minlashga qaratilgan. Qonunga rioya qilmaslik, ogohlantirishdan so'ng, jismoniy shaxslar uchun

ma'muriy javobgarlikka, yuridik shaxslar (ishlab chiqaruvchilar yoki import qiluvchilar) uchun esa moliyaviy sanksiyalarga olib keladi: birinchi qoidabuzarlik uchun sotilgan mahsulot qiymatining 50 foizigacha, bir yil ichida takroriy qoidabuzarlik uchun esa 100 foizgacha jarima belgilangan. Bu mexanizmlar standartlarga rioya etilishining jiddiyligini ta'minlashga xizmat qiladi. Amaldagi O'zDSt standartlari milliy standartlar sifatida tan olinadi va qonun kuchga kirganidan keyin besh yil ichida qayta baholanishi shart. Bu holat mavjud standartlar fondini zamonaviy talablarga muvofiqlashtirish va yangilash imkonini beradi.

Shu bilan birga, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) sohasining jadal rivojlanishi O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, bu borada standartlashtirish muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, aloqa va axborotlashtirish sohasidagi standartlashtirish ishlarini boshqaradi va muvofiqlashtiradi. Ushbu faoliyatni rivojlantirish maqsadida maxsus "Aloqa va axborotlashtirish sohasida standartlashtirish tizimi" tashkil etilgan bo'lib, u milliy standartlashtirish tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu tizim doirasidagi Asosiy standartlashtirish tashkiloti me'yoriy hujjatlar fondini yuritadi, bu esa xalqaro, davlatlararo, milliy, mintaqaviy, davlat va tarmoq standartlarining mamlakatdagi iqtisodiy sub'ektlar tomonidan keng qo'llanilishini osonlashtiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot standartlashtirish ob'ektlariga nisbatan qo'yiladigan talablarni tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, sifatiy-tavsifiy metodologiyaga asoslanadi. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasining "Standartlashtirish to'g'risida"gi qonuni kabi normativ-huquqiy hujjatlar, shuningdek, mavzuga oid ilmiy adabiyotlar va rasmiy manbalar tahlil qilingan. Maqola hujjatli tahlil, qiyosiy tahlil va tizimli yondashuv kabi usullarni o'z ichiga oladi. Asosiy e'tibor standartlashtirishning huquqiy va me'yoriy asoslarini, uning amaliy ahamiyatini va milliy iqtisodiyotdagi rolini chuqur o'rganishga qaratilgan.

Standartlashtirish ob'ektlari keng qamrovli bo'lib, mahsulotlar, jarayonlar, xizmatlar, ishlar, tizimlar, shuningdek, terminologiya va belgilash qoidalari kabi turli elementlarni o'z ichiga oladi. Ularga nisbatan qo'yiladigan umumiy talablar birinchi navbatda, xavfsizlik, sifat, o'zaro muvofiqlik, atrof-muhitni muhofaza qilish va resurslarni tejash prinsiplariga asoslanadi. Har bir standart ob'ektining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, standartlar aniq va tushunarli bo'lishi, texnik va texnologik imkoniyatlarni hisobga olishi, shuningdek, ilmiy-texnik taraqqiyotning zamonaviy yutuqlariga mos kelishi lozim.

Maxsus sohalarda standartlashtirish talablari yanada batafsil va soha

xususiyatlaridan kelib chiqqan holda shakllanadi. Masalan, oziq-ovqat sanoatida mahsulot xavfsizligi, gigiyena, ozuqaviy qiymat va yorliqlash qoidalariga oid standartlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Qurilish sohasida esa, bino va inshootlarning mustahkamligi, seysmik xavfsizligi, energiya samaradorligi va qurilish materiallarining ekologik tozaligi bo'yicha qat'iy talablar qo'yiladi. Axborot texnologiyalari (IT) va energetika sohalari tezkor innovatsiyalar tufayli standartlashtirishning doimiy yangilanishini talab qiladi. IT sohasida tizimlarning o'zaro moslashuvchanligi, ma'lumotlar xavfsizligi, dasturiy ta'minot sifati va tarmoq protokollarini standartlashtirishga katta e'tibor beriladi. Energetikada esa energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini integratsiya qilish, elektr tarmoqlarining barqarorligi va xavfsizligi bo'yicha standartlar muhim hisoblanadi. Ekologiya yo'nalishida esa ishlab chiqarishning atrof-muhitga ta'siri, chiqindilarni boshqarish, suv va havo tozaligi standartlari ustuvor ahamiyatga ega.

O'zbekistonning milliy standartlashtirish tizimi xalqaro standartlar bilan uyg'unlashishga intilmoqda. Yangi qonunda standartlarning milliy, xalqaro/mintaqaviy va xorijiy davlat standartlariga bo'linishi bu jarayonning huquqiy asoslaridan biridir. Xalqaro standartlarni, masalan, ISO, IEC, ITU kabi tashkilotlarning standartlarini qabul qilish va ularga muvofiqlikni ta'minlash milliy mahsulotlarning global bozorlarga chiqishini osonlashtiradi, texnik to'siqlarni kamaytiradi va zamonaviy texnologiyalarni transfer qilishga yordam beradi. Milliy tizim doirasida texnik qo'mitalarning faoliyati xalqaro standartlarni milliy sharoitlarga moslashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Standartlarga muvofiqlikni baholash va sertifikatlash mexanizmlari milliy standartlashtirish tizimining samarali ishlashini ta'minlovchi muhim elementlardir. Muvofiqlikni baholash — bu mahsulot, jarayon yoki xizmatning belgilangan standart talablariga javob berishini aniqlash jarayoni. Bu jarayon, odatda, sinovlar, tekshiruvlar va sertifikatlashni o'z ichiga oladi. Sertifikatlash - mahsulot yoki xizmatning standart talablariga muvofiqligini tasdiqlovchi mustaqil organ tomonidan beriladigan hujjat. O'zbekistonda Texnik jihatdan tartibga solish agentligi va uning tuzilmalari ushbu faoliyatni muvofiqlashtiradi. Yangi qonun davlat nazoratini kuchaytiradi va standart talablarini buzganlik uchun jiddiy javobgarlikni belgilaydi, bu esa ishlab chiqaruvchilar va import qiluvchilarni standartlarga rioya etishga undaydi. Bu mexanizmlar iste'molchilar huquqlarini himoya qilish, bozorga sifatsiz mahsulotlarning kirib kelishining oldini olish va mamlakatning umumiy savdo-iqtisodiy obro'sini oshirishda kalit rol o'ynaydi.

Xulosa va takliflar. O'zbekistonda standartlashtirish ob'ektlariga nisbatan

qo'yiladigan talablar milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va xalqaro integratsiyalashuvini ta'minlashda fundamental ahamiyat kasb etadi. 2022-yilda qabul qilingan "Standartlashtirish to'g'risida"gi yangi qonun sohadagi huquqiy asoslarni mustahkamlab, standartlarni ishlab chiqish, qabul qilish va qo'llash jarayonlariga yangi yondashuvlarni joriy etdi. Maqolada ko'rsatilganidek, standartlashtirish nafaqat umumiy xavfsizlik va sifat talablarini qondirishga qaratilgan, balki oziq-ovqat, qurilish, AKT, energetika va ekologiya kabi maxsus sohalarda ham o'ziga xos talablarni belgilaydi. Ayniqsa, AKT sohasining jadal rivojlanishi standartlashtirishga bo'lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda va bu borada milliy tizim xalqaro standartlar bilan uyg'unlashishga intilmoqda. Muvofiqlikni baholash va sertifikatlash mexanizmlarining samaradorligi standartlarga rioya etilishini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Kelajak istiqbollari nuqtai nazaridan, O'zbekistonda standartlashtirish tizimini yanada takomillashtirish zaruriyati mavjud. Bu, jumladan, milliy standartlar fondini muntazam yangilab borish, xalqaro standartlarni yanada kengroq joriy etish, raqamli standartlashtirish yechimlarini rivojlantirish va soha mutaxassislarining malakasini oshirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Davlat nazoratini kuchaytirish va standart talablarini buzganlik uchun javobgarlikni yanada aniqlashtirish ham tizim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, O'zbekistonning jahon iqtisodiyotidagi raqobatbardoshligi oshadi, milliy mahsulotlar va xizmatlarning sifati kafolatlanadi, aholining hayot sifati yaxshilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Jakobs, K. Globallashgan dunyoda standardlashtirish: standartlar va tartibga solishga oid xalqaro va mintaqaviy nuqtai nazarlar. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2012.

2. Sharma, S. Global standartlar o'yini: Hindiston sifat infratuzilmasi salohiyatini ochish. Singapore: Springer, 2018.

3. Wilson, J. S. "Texnik Nizomlar va Standartlar Rivojlanayotgan Mamlakatlar Uchun: O'tish Iqtisodiyotlaridan Dalillar." Jahon Iqtisodiyoti, vol. 27, no. 5, 2004, pp. 683-705.

4. Blind, K. "Standartlashtirishning ta'siri va uning bozorlar va firmalarga iqtisodiy samaralari." Xalqaro ishlab chiqarish iqtisodiyoti jurnali, vol. 169, 2015, pp. 317-323.

5. Guseva, N. "Texnik tartibga solishni isloh qilish o'tish iqtisodiyotlarida: Ukraina misolida." Huquqiy, Axloqiy va Tartibga solish masalalari Jurnali, vol. 19, no. 1, 2016, pp. 29-41.

Niyatov Navruzbek Zarifovich –SamISI,
“Menejment” kafedrasi assistenti,
e-mail: niyatovnavruzbek@gmail.com

KO‘P DARAJALI STRATEGIK BOSHQARUV

Annotatsiya. Mazkur maqolada ko‘p darajali strategik boshqaruv tizimining mazmun-mohiyati, uning korxona va tashkilotlar faoliyatidagi o‘rni hamda ahamiyati tahlil qilinadi. Strategik boshqaruvning korporativ, biznes va funktsional darajalari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar yoritilib, samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida ko‘p darajali yondashuvning ustunliklari ochib beriladi. Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida ko‘p darajali strategik boshqaruvni joriy etish bo‘yicha tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: Strategik boshqaruv, ko‘p darajali yondashuv, korporativ strategiya, biznes strategiyasi, funktsional strategiya, boshqaruv samaradorligi, qaror qabul qilish.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar va tashkilotlarning raqobatbardoshligi ularning boshqaruv tizimiga bevosita bog‘liq. Bugungi kunda murakkab va o‘zgaruvchan tashqi muhit sharoitida strategik boshqaruvning samarali tizimini yaratish har qanday korxonaning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, ko‘p darajali strategik boshqaruv yondashuvi zamonaviy menejmentda muhim o‘rin egallab, turli darajadagi qarorlar uyg‘unligini ta’minlash orqali korxonaning kompleks rivojlanishiga xizmat qiladi. Ko‘p darajali strategik boshqaruv — bu tashkilotning turli bosqichlarida (korporativ, biznes va funktsional darajada) strategiyalar ishlab chiqilishi va ularni uyg‘unlashtirishni nazarda tutuvchi boshqaruv tizimidir. Bu yondashuv yirik kompaniyalar va ko‘p bo‘linmali tashkilotlar uchun ayniqsa dolzarb bo‘lib, resurslardan samarali foydalanish, tashqi muhitga moslashish va innovatsion rivojlanishga zamin yaratadi.

Natijalar va muhokama. Ko‘p darajali strategik boshqaruv tushunchasi. Ko‘p darajali strategik boshqaruv bu strategik qarorlarni uchta asosiy darajada qabul qilishni nazarda tutadi:

Korporativ darajadagi strategiya – bu butun kompaniyaning umumiy yo‘nalishini belgilovchi strategiyadir. Bu darajada kompaniya qaysi sohalarda faoliyat yuritadi, yangi bozorlar yoki biznes yo‘nalishlariga kirish kerakmi yoki yo‘qmi degan savollarga javob topiladi. Korporativ strategiya resurslarni turli biznes yo‘nalishlariga taqsimlashga yo‘naltiriladi.

Biznes darajasidagi strategiya – bu alohida biznes birligi yoki yo‘nalishining

strategiyasi bo‘lib, u raqobatchilar bilan kurashish, mijozlarni jalb qilish, mahsulot yoki xizmatlar sifatini oshirish kabi maqsadlarga qaratiladi. Har bir bo‘linma o‘z oldiga raqobatdosh ustunlikka erishishni maqsad qilgan holda strategiyalar ishlab chiqadi.

Funktsional darajadagi strategiya – bu marketing, moliya, inson resurslari, ishlab chiqarish kabi alohida funksional sohalar uchun strategiyalarni ishlab chiqishni bildiradi. Ushbu strategiyalar yuqoridagi ikki darajani qo‘llab-quvvatlaydi va taktik darajadagi harakatlarni belgilab beradi.

Ko‘p darajali strategik boshqaruv quyidagi afzalliklarga ega:

– resurslardan oqilona foydalanish: strategiyalar uyg‘unlashtirilganda resurslar samarali taqsimlanadi.

– bozor o‘zgarishlariga moslashuvchanlik: har bir darajada alohida strategiyalar ishlab chiqilishi tashqi omillarga tez javob berish imkonini beradi.

– ichki muvofiqlik va uyg‘unlik: har bir bo‘linma va faoliyat sohasi yagona maqsad sari harakat qiladi.

– risklarni kamaytirish: strategik qarorlar ko‘p bosqichda baholanadi va bu xatoliklar ehtimolini kamaytiradi.

O‘zbekiston sharoitida tatbiq etishning dolzarbligi. O‘zbekiston iqtisodiyotida so‘nggi yillarda korxonalarni modernizatsiya qilish, xususiylashtirish va raqobat muhitini shakllantirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar olib borilmoqda. Bu esa korxona va tashkilotlardan samarali strategik boshqaruvni talab qiladi. Ko‘p darajali boshqaruv modeli, ayniqsa, yirik sanoat korxonalari, banklar, sug‘urta kompaniyalari va xizmat ko‘rsatish tarmoqlari uchun dolzarb bo‘lib, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Bunda har bir darajadagi strategiyalarni ishlab chiqishda milliy iqtisodiyotning o‘ziga xos jihatlari, infratuzilma holati, davlat siyosati va tashqi iqtisodiy omillar e’tiborga olinishi lozim. XXI asr boshidan boshlab strategik boshqaruvga bo‘lgan talab nafaqat sanoat sohasida, balki xizmat ko‘rsatish, axborot texnologiyalari, sog‘liqni saqlash va ta’lim sohalarida ham keskin oshdi. Buning asosiy sababi – bozor iqtisodiyotining murakkablashuvi, globallashuv jarayonining jadallashuvi, texnologik yangilanishlarning tezligi va iste’molchilarning ehtiyojlaridagi o‘zgarishlardir. Ko‘p darajali boshqaruv shunday murakkab va dinamik muhitda har bir darajadagi faoliyatni aniq strategik yo‘nalishlar orqali boshqarish imkonini beradi. Masalan, korporativ darajada kompaniya kelgusi besh yil ichida raqamli xizmatlar bozoriga kirishni rejalashtirsa, biznes darajasida bu yo‘nalishda mahsulot portfelini shakllantirish, funktsional darajada esa raqamli marketing strategiyasini ishlab chiqish talab etiladi.

Raqamli transformatsiya va ko‘p darajali boshqaruv. So‘nggi yillarda “raqamli

transformatsiya” tushunchasi strategik boshqaruvda alohida o‘rin egallamoqda. Raqamlashtirish jarayonida har bir darajadagi strategiyalar o‘zgaruvchan texnologik muhitga tez moslashishni talab qiladi. Bu yerda quyidagi omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

Ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv qarorlarining ustuvorligi – Raqamli boshqaruv muhitida strategik qarorlar katta hajmdagi ma’lumotlar (Big Data) tahliliga asoslanadi.

Sun’iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalari – korxonalar uchun har bir darajadagi strategiyani avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari orqali amalga oshirish imkoniyati paydo bo‘lmoqda.

Moslashuvchanlik va chaqqonlik (agility) – ayniqsa funksional strategiyalarda tezkor o‘zgaruvchan vaziyatlarga moslashish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ko‘p darajali boshqaruv tizimi muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun darajalar o‘rtasidagi muvofiqlashtirilganlik va aloqalarning uzluksizligi nihoyatda muhim. Aks holda, har bir bo‘linma o‘z strategik yo‘nalishini mustaqil belgilab, bu esa umumiy korporativ maqsadlarga zid holatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Muvofiqlikni ta’minlovchi asosiy vositalar quyidagilar:

– Strategik rejalashtirish sessiyalari – korporativ, biznes va funktsional bo‘limlar ishtirokida muntazam strategik yig‘inlar tashkil etilishi.

– Ko‘rsatkichlar tizimi (KPI) – barcha darajalarda strategik natijalarni o‘lchash va nazorat qilish indikatorlarini ishlab chiqish.

– Strategik muvofiqlashtiruvchi guruhlar – har bir darajadagi strategiyalarni uyg‘unlashtirish uchun mas’ul tuzilmalar tashkil etilishi.

Dunyoning yetakchi kompaniyalari ko‘p darajali strategik boshqaruv yondashuvini

muvaffaqiyatli qo‘llab kelmoqda. Masalan, “Procter & Gamble” kompaniyasida:

❖ Korporativ darajada – global bozorda kengayish va ekologik barqarorlikka urg‘u beriladi;

❖ Biznes darajasida – kosmetika va gigiyena mahsulotlari bo‘yicha alohida raqobat strategiyalari ishlab chiqiladi;

❖ Funktsional darajada – yetkazib berish zanjiri, marketing va ishlab chiqarish bo‘yicha strategik loyihalar yuritiladi.

O‘zbekiston korxonalarida ham bu tizimni qo‘llashga intilishlar mavjud. Masalan, “O‘zavtosanoat” yoki “Uzbekneftegaz” tizimida ko‘p bosqichli boshqaruv tizimlarini yo‘lga qo‘yish orqali yirik loyihalarni markazlashgan holda, lekin har bir darajada mustaqil strategik yondashuv asosida olib borish holatlari kuzatilmoqda.

Ko‘p darajali strategik boshqaruvda yuzaga keluvchi muammolar

Shunga qaramay, bu yondashuvni amaliyotga tatbiq etishda ayrim muammolar ham mavjud:

– Axborot oqimlarining nomuvofiqligi – darajalar o‘rtasida axborot almashinuvi sustligi qarorlarning sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

– Yetarlicha strategik salohiyatga ega kadrlarning yetishmasligi – ayniqsa, funksional darajadagi strateglarni tayyorlash zarurati mavjud.

– Yagona tizimli yondashuvning yetishmasligi – ba’zi korxonalarda har bir daraja o‘z holicha strategiya ishlab chiqadi, bu esa umumiy samaradorlikni kamaytiradi.

– Qisqa muddatli yutuqlarga yo‘naltirilganlik – uzoq muddatli strategik maqsadlar e’tibordan chetda qoladi.

Ko‘p darajali strategik boshqaruv tizimini rivojlantirish maqsadida quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

– Tashkilotlarda strategik rejalashtirish madaniyatini shakllantirish;

– Raqamli texnologiyalarga asoslangan strategik monitoring tizimlarini joriy etish;

– Har bir daraja uchun strategik salohiyatga ega kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish;

– Strategik uyg‘unlikni ta’minlovchi axborot texnologiyalari platformalarini yaratish;

– Har yili barcha darajadagi strategiyalarni qayta ko‘rib chiqish va tahlil qilish tizimini joriy etish.

Xulosa va takliflar. Ko‘p darajali strategik boshqaruv bugungi kunda zamonaviy boshqaruv tizimining ajralmas qismi bo‘lib, tashkilotlar faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu yondashuv orqali korxona ichki tuzilmasining barcha darajalarida strategik maqsadlar uyg‘unlashadi va muvofiqlik ta’minlanadi. Ayniqsa, O‘zbekiston sharoitida iqtisodiy islohotlar chuqurlashib borayotgan bir paytda korxonalar uchun ko‘p darajali strategik boshqaruvni joriy etish o‘z vaqtida qo‘llanilishi zarur bo‘lgan mexanizmdir. Bu esa nafaqat korxona muvaffaqiyatini, balki mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Fayziyev M.Q., Mahmudov M.M. Strategik menejment: Nazariya va amaliyot. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 236 b.

2. Mintzberg, H., Ahlstrand, B., Lampel, J. Strategy Safari: A Guided Tour Through the Wilds of Strategic Management. – New York: Free Press, 2005. – 406 p.

3. Ansoff, I. Strategic Management. – London: Macmillan Publishing, 1987. – 272 p.

4. Beknazarov Sh.R., Saidov B.S. Menejment asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 198 b.

5. David, F. R. Strategic Management: Concepts and Cases. – 15th ed. – Pearson Education, 2017. – 544 p.

6. Xodiev B.M., Xayrullayevich Sh.T. Korporativ boshqaruv va strategik rivojlanish. – Toshkent: TDIU, 2021. – 158 b.

7. Johnson, G., Scholes, K., Whittington, R. Exploring Strategy: Text and Cases. – 12th ed. – Pearson, 2020. – 832 p.

8. Karimov I.A., Narziev A.A. Innovatsion menejment va strategik rejalashtirish. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018. – 210 b.

Qilichov Bobir Xo‘jaqul o‘g‘li
SamISI, “Menejment” kafedrasi assistenti,
g-mail: samarkand030@gmail.com

BIZNESNING TASHKILIY-HUQUQIY SHAKLI SIFATIDA AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING ASOSIY AHAMIYATLI XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada biznes faoliyatini tashkil etishning muhim tashkiliy-huquqiy shakllaridan biri bo‘lgan aksiyadorlik jamiyatlarining mohiyati, ularning asosiy xususiyatlari hamda iqtisodiy jarayonlardagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida aksiyadorlik jamiyatlarining ustav kapitali aksiyalarga bo‘linishi, aksiyadorlarning cheklangan javobgarligi, yuridik shaxs maqomiga egaligi va boshqaruv tizimining o‘ziga xos jihatlari yoritib berilgan. Shuningdek, aksiyadorlik jamiyatlarining investitsiyalarni jalb etishdagi ahamiyati, kapitalni markazlashtirish imkoniyatlari va yirik biznes subyektlari sifatida bozor iqtisodiyotidagi roli asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: aksiyadorlik jamiyati, aksiya, dividend, ustav kapitali, aksiyador, yuridik shaxs, investitsiya, biznes shakllari.

Abstract: This article analyzes the essence of joint-stock companies, one of the important organizational and legal forms of business organization, their main features and role in economic processes. The study highlights the division of the authorized capital of joint-stock companies into shares, limited liability of shareholders, legal entity status and specific aspects of the management system. It also substantiates the

importance of joint-stock companies in attracting investments, the possibilities of centralizing capital and their role in a market economy as large business entities.

Keywords: joint-stock company, share, dividend, authorized capital, shareholder, legal entity, investment, business forms.

Kirish: Bozor iqtisodiyoti sharoitida biznes faoliyatini samarali tashkil etish va rivojlantirish uchun to‘g‘ri tashkiliy-huquqiy shaklni tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, yirik moliyaviy resurslarni jalb etish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish hamda investitsion faollikni oshirish jarayonida aksiyadorlik jamiyatlari muhim o‘rin tutadi. Ushbu tashkiliy-huquqiy shakl bozor munosabatlarining chuqurlashuvi, kapitalning markazlashuvi va iqtisodiyotda raqobat muhitining shakllanishi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Aksiyadorlik jamiyatlari ustav kapitalining aksiyalarga bo‘linishi, aksiyadorlarning jamiyat majburiyatlari bo‘yicha cheklangan javobgarligi hamda yuridik shaxs maqomiga egaligi bilan boshqa biznes shakllaridan ajralib turadi. Bu holat investorlar uchun moliyaviy xavflarni kamaytirish bilan birga, keng miqyosda mablag‘ jalb qilish imkonini beradi. Shu sababli aksiyadorlik jamiyatlari sanoat, moliya, transport va boshqa strategik sohalarda keng qo‘llanilmoqda.

Bugungi kunda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish va xalqaro moliya bozorlariga integratsiyalashuv jarayonida aksiyadorlik jamiyatlarining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Mazkur mavzuni o‘rganish aksiyadorlik jamiyatlarining iqtisodiy mohiyatini, ularning afzallik va kamchiliklarini chuqur tahlil qilish, shuningdek, biznesni tashkil etishdagi samaradorligini aniqlash nuqtayi nazaridan dolzarb hisoblanadi.

Mavzuga oid adabyotlarning tahlili Aksiyadorlik jamiyatlari va ularning biznesni tashkil etishdagi o‘rni masalasi iqtisodiy nazariya hamda amaliy tadqiqotlarda keng yoritib kelinmoqda. Mazkur mavzu bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar asosan aksiyadorlik jamiyatlarining huquqiy asoslari, kapitalni shakllantirish mexanizmi, korporativ boshqaruv tizimi hamda investitsion jozibadorligi kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi.

Iqtisodiy nazariya vakillari tomonidan yozilgan fundamental asarlarda aksiyadorlik jamiyatlari kapitalni markazlashtirishning eng samarali shakllaridan biri sifatida talqin etiladi. Xususan, klassik iqtisodiy adabiyotlarda aksiyadorlik jamiyatlarining paydo bo‘lishi ishlab chiqarish miqyosining kengayishi va yirik sanoatning rivojlanishi bilan izohlanadi. Ushbu manbalarda aksiyalarga bo‘lingan kapital tadbirkorlik xavfini kamaytirishi va ko‘p sonli investorlarni jalb etish imkonini berishi ta’kidlanadi.

Huquqshunos olimlarning tadqiqotlarida esa aksiyadorlik jamiyatlarining tashkiliy-huquqiy maqomi, ularning yuridik shaxs sifatidagi xususiyatlari hamda aksiyadorlarning cheklangan javobgarligi masalalari chuqur tahlil qilingan. Ushbu adabiyotlarda aksiyadorlik jamiyatining ustavi, aksiyalar turlari, aksiyadorlar huquq va majburiyatlari, shuningdek, boshqaruv organlarining vakolatlari huquqiy normalar asosida yoritib berilgan. Ayniqsa, aksiyadorlar manfaatlarini himoya qilish va korporativ nizolarni tartibga solish masalalari muhim yo‘nalish sifatida ko‘rsatib o‘tiladi.

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining samaradorligi korporativ boshqaruv tizimi bilan bevosita bog‘liq holda o‘rganiladi. Tadqiqotchilar kuzatuv kengashi, ijroiya organlar hamda aksiyadorlar umumiy yig‘ilishi o‘rtasidagi vakolatlar taqsimotining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi jamiyatning moliyaviy barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini asoslab beradilar. Shuningdek, dividend siyosati va axborot oshkoraligi investorlar ishonchini oshiruvchi muhim omillar sifatida baholanadi.

Mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda aksiyadorlik jamiyatlarining investitsiyalarni jalb etishdagi roli alohida e’tirof etilgan. Ushbu ishlarda aksiyadorlik jamiyatlari orqali qimmatli qog‘ozlar bozorining rivojlanishi, moliya bozorlarining chuqurlashuvi hamda iqtisodiy o‘sishga ta’siri tahlil qilingan. Shu bilan birga, ayrim adabiyotlarda aksiyadorlik jamiyatlarida boshqaruv xarajatlarining yuqoriligi va manfaatlar to‘qnashuvi kabi muammolarga ham e’tibor qaratilgan.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, aksiyadorlik jamiyatlari biznesning samarali tashkiliy-huquqiy shakli sifatida keng ilmiy asoslangan bo‘lib, ularning iqtisodiy va huquqiy jihatlari yetarlicha o‘rganilgan. Biroq, globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida aksiyadorlik jamiyatlarining faoliyatini takomillashtirish, korporativ boshqaruvni yanada rivojlantirish masalalari hali ham dolzarb tadqiqot yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi Mazkur tadqiqotda aksiyadorlik jamiyatlarining biznesni tashkil etishdagi ahamiyati va o‘ziga xos xususiyatlarini chuqur tahlil qilish maqsadida umumilmiy va maxsus iqtisodiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi mavzuning nazariy va amaliy jihatlarini qamrab olgan holda tizimli yondashuv asosida shakllantirildi.

Tadqiqotning nazariy asosini iqtisodiy nazariya, korporativ boshqaruv hamda tadbirkorlik faoliyatiga oid klassik va zamonaviy ilmiy qarashlar tashkil etadi. Ushbu doirada tahlil va sintez metodlari qo‘llanilib, aksiyadorlik jamiyatlarining tashkiliy-

huquqiy mohiyati, ustav kapitalining shakllanishi va aksiyadorlarning javobgarlik darajasi umumlashtirildi. Taqqoslash metodi yordamida aksiyadorlik jamiyatlari boshqa biznes shakllari, jumladan mas'uliyati cheklangan jamiyatlar va xususiy korxonalar bilan solishtirildi.

Empirik tadqiqot jarayonida mantiqiy tahlil, induksiya va deduksiya metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar orqali aksiyadorlik jamiyatlarining amaliy faoliyatida uchraydigan boshqaruv mexanizmlari, dividend siyosati hamda investitsiya jalb qilish jarayonlari o‘rganildi. Shuningdek, statistik ma'lumotlarni umumlashtirish va guruhlash usullari asosida aksiyadorlik jamiyatlarining iqtisodiy ko‘rsatkichlari tahlil qilindi.

Tadqiqotda huquqiy tahlil metodi alohida ahamiyat kasb etib, amaldagi qonunchilik hujjatlari, normativ-huquqiy aktlar va korporativ boshqaruv standartlari o‘rganildi. Bu orqali aksiyadorlik jamiyatlarining huquqiy maqomi, boshqaruv organlarining vakolatlari hamda aksiyadorlar huquqlarini himoya qilish mexanizmlari tahlil qilindi.

Shuningdek, tizimli yondashuv metodi asosida aksiyadorlik jamiyati yagona iqtisodiy-huquqiy tizim sifatida ko‘rib chiqilib, uning ichki va tashqi omillar bilan o‘zaro bog‘liqligi aniqlashtirildi. Tadqiqot natijalarini asoslashda umumlashtirish va xulosalash metodlari qo‘llanildi.

Mazkur metodologik yondashuvlar majmuasi tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlab, aksiyadorlik jamiyatlarining biznesni tashkil etishdagi ahamiyatli xususiyatlarini kompleks va xolisona yoritishga xizmat qildi.

Tahlil va natijalar Tadqiqot jarayonida aksiyadorlik jamiyatlarining biznesni tashkil etishdagi o‘rni va ahamiyatli xususiyatlari iqtisodiy hamda huquqiy jihatdan tahlil qilindi. O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, aksiyadorlik jamiyatlari bozor iqtisodiyoti sharoitida yirik kapitalni jamlash va uni samarali boshqarish imkonini beruvchi eng muhim tashkiliy-huquqiy shakllardan biri hisoblanadi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, aksiyadorlik jamiyatlarining ustav kapitali aksiyalarga bo‘lingani sababli investitsiyalarni keng miqyosda jalb qilish imkoniyati mavjud. Bu holat yirik ishlab chiqarish loyihalarini moliyalashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Aksiyadorlarning jamiyat majburiyatlari bo‘yicha javobgarligi cheklanganligi esa investorlar uchun moliyaviy xavflarni kamaytirib, ularning iqtisodiy faolligini oshiradi.

Boshqaruv tizimi tahlili aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv mexanizmlarining shakllanganligini ko‘rsatdi. Aksiyadorlar umumiy yig‘ilishi, kuzatuv kengashi va ijroiya organlar o‘rtasidagi vakolatlar taqsimoti boshqaruvda

muvozanatni ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ayrim holatlarda aksiyadorlar va boshqaruv organlari o‘rtasida manfaatlar to‘qnashuvi yuzaga kelishi mumkinligi aniqlandi. Bu esa korporativ boshqaruv standartlarini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Dividend siyosati bo‘yicha olib borilgan tahlil aksiyadorlik jamiyatlarida foydaning aksiyalar ulushiga mutanosib ravishda taqsimlanishini tasdiqladi. Barqaror va shaffof dividend siyosati investorlar ishonchini mustahkamlab, jamiyatning investitsion jozibadorligini oshiradi. Shu bilan birga, foydaning ma’lum qismini reinvestitsiya qilish uzoq muddatli rivojlanish uchun muhim omil ekanligi aniqlandi.

Huquqiy jihatdan olib borilgan tahlillar aksiyadorlik jamiyatlarining mustaqil yuridik shaxs sifatida faoliyat yuritishini, o‘z mulkiga egalik qilishini va majburiyatlar bo‘yicha aynan shu mulk doirasida javob berishini ko‘rsatdi. Bu holat biznesni barqaror yuritish va kreditorlar bilan munosabatlarni huquqiy asosda tartibga solishda muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari aksiyadorlik jamiyatlari yirik biznesni rivojlantirish, investitsiyalarni jalb etish va bozor iqtisodiyotida raqobatbardoshlikni oshirishda samarali tashkiliy-huquqiy shakl ekanligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, korporativ boshqaruvni yanada takomillashtirish, axborot oshkoraligini kuchaytirish va aksiyadorlar huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini rivojlantirish aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Foydalanilgan Adabyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. – Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiy islohotlarga oid farmon va qarorlari. – Toshkent.
4. Shodmonov Sh.Sh., G‘afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi**.** – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
5. Abdug‘aniyev A.A. Tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Karimov I.A. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va bozor islohotlarini chuqurlashtirish. – Toshkent.
7. Ross S., Westerfield R., Jordan B. Corporate Finance. – New York: McGraw-Hill, 2018.
8. Brealey R., Myers S., Allen F. Principles of Corporate Finance. – New York: McGraw-Hill, 2020.

Qilichov Bobir Xo‘jaqul o‘g‘li
SamISI, “Menejment” kafedrasi assistenti,
gmail: samarkand030@gmail.com

KOUCHING USLUBIDAGI LIDERLIK

Annotatsiya Mazkur maqolada kouching uslubidagi liderlikning nazariy asoslari, tamoyillari, tashkiliy faoliyatga ta’siri, shuningdek, uni amaliyotga joriy etishdagi qiyinchiliklar va ularni yengish yo‘llarini tahlil qiladi. Liderlikning bu zamonaviy yondashuvi an’anaviy ierarxik boshqaruv modellaridan farqli o‘laroq, xodimlarning salohiyatini ochish, mustaqilligini oshirish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilganini asoslaydi. Tadqiqotda mavjud ilmiy adabiyotlar va empirik natijalar sintez qilinib, kouching uslubidagi liderlikning tashkiliy ijodkorlik, psixologik imkoniyatlar va konstruktiv ovoz berish xulq-atvori orqali xodimlar samaradorligini oshirishdagi mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, liderlikning ushbu uslubini rivojlantirish bo‘yicha aniq strategiyalar va tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: Kouching liderlik, Xodimlar rivojlanishi, Tashkiliy ijodkorlik, Psixologik imkoniyat, Liderlik strategiyalari

Abstract This article analyzes the theoretical foundations, principles, impact of coaching leadership on organizational activities, as well as the difficulties in its implementation in practice and ways to overcome them. It is argued that this modern approach to leadership, unlike traditional hierarchical management models, is aimed at unlocking the potential of employees, increasing their independence and developing their creative abilities. The study synthesizes the existing scientific literature and empirical results and highlights the mechanisms of coaching leadership in increasing employee efficiency through organizational creativity, psychological capabilities and constructive voting behavior. It also puts forward specific strategies and recommendations for the development of this leadership style.

Keywords: Coaching leadership, Employee development, Organizational creativity, Psychological capabilities, Leadership strategies

Kirish XXI asrning tezkor o‘zgaruvchan global iqtisodiyoti va texnologik inqiloblari tashkilotlardan moslashuvchanlik, innovatsiyalar va doimiy rivojlanishni talab qilmoqda. An’anaviy, ierarxik va "buyruq-nazorat" (command-and-control) uslubidagi liderlik modellari bugungi murakkab va dinamik biznes muhiti uchun yetarli emasligi tobora ayon bo‘lmoqda [3, 4]. Tashkilotlar o‘z oldida turgan misli ko‘rilmagan muammolarga qarshi turish uchun jamoaviy hamkorlikni, xodimlarning o‘z-o‘zini anglashini va ularni kuchaytirishga qaratilgan yangi boshqaruv

yondashuvlariga ehtiyoj sezmoqda [3].

Bu kontekstda, kouching uslubidagi liderlik zamonaviy tashkilotlar uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lgan transformativ yondashuv sifatida paydo bo‘ldi. U nafaqat vazifalarni topshirish, balki xodimlarning kompetensiyalarini, faoliyatini va shaxsiy rivojlanishini maqsadga muvofiq yo‘naltirishga qaratilgan. Ushbu yondashuv xodimlarning mustaqilligini, javobgarligini va ijodkorligini rag‘batlantirib, ularga o‘z muammolariga yechim topishga yordam beradi [2, 5].

Mazkur bobning maqsadi kouching uslubidagi liderlikni ilmiy jihatdan atroflicha tahlil qilish, uning nazariy asoslarini, amaliyotdagi ta’sirini, amalga oshirishdagi qiyinchiliklarini va ularni bartaraf etish strategiyalarini chuqur o‘rganishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi Kouching uslubidagi liderlikni tushunish uchun avvalo uning nazariy ildizlari va asosiy tamoyillarini ko‘rib chiqish lozim. Bu liderlik uslubi an’anaviy boshqaruvdan sezilarli darajada farqlanadi va Goleman tomonidan uzoq muddatli xodimlar rivojlanishiga qaratilgan, yo‘naltirish, rag‘batlantirish va mazmunli suhbatlar orqali amalga oshiriladigan uslub sifatida ta’riflanadi [5]. Uning asosiy maqsadi xodimlarning shaxsiy o‘sishi, kuchli tomonlari va kelajakdagi qobiliyatlariga e’tibor qaratish orqali ishonch, sadoqat va motivatsiyani shakllantirishdir, shu tariqa shaxsiy rivojlanishni kengroq tashkiliy maqsadlar bilan bog‘laydi [5].

Kouching liderlik tashqi kouchdan farqli o‘laroq, liderning o‘zi xodimlarning kompetensiyalarini va faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan yo‘naltiruvchi yondashuvni qo‘llaydi [2]. Bu uslub o‘ziga xos ko‘nikmalar, jumladan, fikr-mulohazalar, savollar berish va motivatsion suhbatlar orqali dinamik o‘zaro ta’sirni rag‘batlantiradi, bu esa qimmatli tushunchalar va yaxshilangan natijalarga olib keladi [2]. Uning asosiy tamoyillari xodimning vazifa yetukligini, o‘z-o‘ziga ishonchini, javobgarligini va mustaqilligini rag‘batlantirishga qaratilgan [2]. Bu o‘z navbatida, avtokratik, "buyruq-nazorat" uslubidagi liderlikdan butunlay farq qiladi [4].

Xodimlarning salohiyatini ochish: Bu uslub har bir jamoa a’zosining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga va ularning shaxsiy o‘sishi hamda muvaffaqiyatini osonlashtirishga katta e’tibor beradi [4]. U har bir xodimning ichki qobiliyatiga ishonish va ularni rivojlantirish uchun sharoit yaratishni nazarda tutadi.

Mentor-shogird munosabatlari: Kouching liderlik rahbar va xodim o‘rtasida hamdardlik, hamkorlik va kuchli aloqa orqali mentor-shogird munosabatlarini shakllantiradi. Bu yondashuv shaxsiy qo‘llab-quvvatlashni konstruktiv fikr-mulohazalar bilan muvozanatlashtirib, yuqori darajada qo‘llab-quvvatlashni ta’minlaydi [4].

O‘z-o‘zini anglash va emotsional intellekt: Liderlik kouchingi liderlarga moslashish, o‘zgarishlarni qabul qilish va jamoalarni samarali boshqarishga yordam beruvchi shaxsiy rivojlanish jarayonidir. Bu jarayon o‘z-o‘zini anglashni, emotsional intellektni va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi, bu esa o‘z navbatida, ishonchli qarorlar qabul qilish va jamoalarga ilhom berishga yordam beradi [3].

Hamkorlik va inklyuzivlik: An’anaviy boshqaruvdan farqli o‘laroq, kouching uslubidagi liderlik buyruq berish va nazorat qilish mentalitetidan hamkorlik va inklyuziv yondashuvga o‘tishni rag‘batlantiradi [3]. Bu, jamoa a’zolarini muammolarni birgalikda yengishga undaydi [4].

Metodologiya Ushbu bobda kouching uslubidagi liderlikni tahlil qilish uchun kontseptual va tahliliy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotda empirik ma’lumotlarni bevosita yig‘ish o‘rniga, mavjud ilmiy adabiyotlar, empirik tadqiqotlar va ekspert xulosalari tizimli ravishda ko‘rib chiqildi va sintez qilindi. Bu yondashuv, muayyan muammo yuzasidan turli nazariy va amaliy nuqtai nazarlarni birlashtirish, ularning bir-biriga bog‘liqligini aniqlash hamda umumiy xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Ma’lumotlar manbasi sifatida ushbu bobga taqdim etilgan ishonchli akademik manbalar, xususan, empirik tadqiqotlar [1], nazariy maqolalar [2, 3, 4, 5] va so‘rov natijalari [6] xizmat qildi. Bu manbalar kouching liderlikning turli jihatlarini, jumladan, uning ta’rifini, tamoyillarini, tashkiliy ijodkorlikka ta’sirini, amalga oshirishdagi qiyinchiliklarini va rivojlantirish strategiyalarini qamrab oladi.

Ta’rif va kontseptuallashtirish: Kouching liderlikning turli ta’riflari va asosiy xususiyatlari aniqlandi va tizimlashtirildi.

Nazariy asoslar va tamoyillar: Ushbu uslubning nazariy negizi, asosiy falsafasi va boshqaruv amaliyotidagi o‘rni o‘rganildi.

Natijalar va tahlil Mavjud adabiyotlar va empirik natijalarning sintezi kouching uslubidagi liderlikning tashkilotlar va xodimlar uchun bir qator muhim ijobiy natijalarga olib kelishini ko‘rsatadi. Ushbu bo‘limda ushbu natijalar tahlil qilinadi.

Ijodkorlik va Innovatsiyani Rag‘batlantirish: Koreya kompaniyalarining 332 nafar xodimidan olingan so‘rov ma’lumotlari asosida o‘tkazilgan empirik tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, kouching liderlik xodimlarning ijodiy faoliyatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [1]. Eng muhimi, bu ta’sir ikkita muhim vositachi mexanizm orqali amalga oshadi: psixologik imkoniyatlar (psychological empowerment) va konstruktiv ovoz berish xulq-atvori (constructive voice behavior) [1]. Psixologik imkoniyatlar xodimlarning o‘z ishlarida ma’no ko‘rishlari, kompetentlik hissi, o‘z-o‘zini belgilash va o‘z ta’sirini his qilishlari bilan bog‘liq bo‘lib, kouching liderlik ushbu imkoniyatlarni mustahkamlaydi [1]. O‘z navbatida, bu psixologik holat

konstruktiv ovoz berish xulq-atvoriga – ya'ni xodimlarning tashkilotni yaxshilashga qaratilgan g'oyalar va takliflarni faol ilgari surishiga olib keladi [1]. Ushbu ikki mexanizmning ketma-ket vositachi ta'siri (kouching liderlik -> psixologik imkoniyatlar -> konstruktiv ovoz berish -> ijodiy faoliyat) kouchingning tashkiliy ijodkorlikka qanday hissa qo'shishining aniq mexanizmlarini tushunishni chuqurlashtiradi [1].

Mustaqillik va Javobgarlikni Oshirish: Kouching liderlar xodimlarning vazifa yetukligini, o'z-o'ziga ishonchini, javobgarligini va mustaqilligini rag'batlantirishga qaratilgan [2]. Bu uslub, xodimlarni shunchaki ko'rsatmalar berish o'rniga, ularni ko'nikmalarini, mustaqilligini va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga yo'naltiradi [5].

O'z-o'zini Anglash va Emotsional Intellektni Rivojlantirish: Kouching jarayoni orqali liderlar va xodimlar o'z-o'zini anglash, emotsional intellekt va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar [3]. Bu esa ularga noaniqlik sharoitida ishonchli qarorlar qabul qilish va jamoalarni ilhomlantirish imkonini beradi [3].

Ishonch, Motivatsiya va Jamoa Aloqalarini Mustahkamlash: Goleman ta'kidlaganidek, kouching liderlik shaxsiy o'sish, kuchli tomonlar va kelajakdagi qobiliyatlarga e'tibor qaratish orqali ishonch, sadoqat va motivatsiyani shakllantiradi [5]. Bu, o'z navbatida, jamoa ichidagi aloqalarni mustahkamlaydi va xodimlarning o'zaro yordam berish madaniyatini rivojlantiradi [4].

Ishlash Samaradorligi va Mahsuldorlikni Oshirish: Sport kouchingi bilan o'xshashliklar qilib, kouching liderlikning individual va jamoa darajasida salohiyatni ochish va o'sishni osonlashtirishi, masalan, vaqtni boshqarish va mahsuldorlikni oshirishda sezilarli natijalar berishi ta'kidlanadi [3].

Kuchli Ijtimoiy Ko'nikmalar va Halollik: Kouching liderlar xodimlarning nozik masalalarini professional tarzda hal qilish uchun kuchli ijtimoiy ko'nikmalarga, taktga va halollikka ega bo'lishlari kerak [2].

Muhokama Kouching uslubidagi liderlikning sezilarli afzalliklariga qaramay, uni tashkilotlarda muvaffaqiyatli joriy etish bir qator qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ushbu bo'limda ushbu qiyinchiliklar muhokama qilinadi va ularni yengish bo'yicha aniq tavsiyalar ilgari suriladi.

Vaqt Investitsiyasi: Kouching liderlik har bir jamoa a'zosi bilan shaxsan ishlashni talab qiladi, bu esa sezilarli vaqt talab qilishi mumkin [4, 5]. Ayniqsa, katta jamoalarni boshqaradigan liderlar uchun har bir xodimga yetarli e'tibor berish qiyin bo'lishi mumkin.

An'anaviy Tashkiliy Madaniyat bilan Konflikt: Ko'pgina tashkilotlarda hali ham an'anaviy, yuqoridan pastga (top-down) boshqaruv madaniyati hukmron bo'lishi

mumkin. Kouching liderlikning hamkorlikka va xodimlarni kuchaytirishga yo‘naltirilgan yondashuvi bunday madaniyat bilan ziddiyatga uchrashi, o‘zgarishlarga qarshilikni keltirib chiqarishi mumkin [4].

Shaxsiy Rivojlanish Rejalarining Murakkabligi: Har bir xodim uchun noyob rivojlanish rejasini ishlab chiqish va moslashtirish murakkab jarayon bo‘lishi mumkin, chunki u har bir shaxsning o‘ziga xos ehtiyojlari, kuchli va zaif tomonlarini chuqur tushunishni talab qiladi [4].

Liderlik Ko‘nikmalarining Yetishmasligi: Kouching liderlik maxsus ko‘nikmalarni talab qiladi, masalan, faol tinglash, empatiya, kuchli savollar berish va konstruktiv fikr-mulohazalar berish [2, 6]. 2024-yilgi ma’lumotlarga ko‘ra, liderlarning qariyb 40%i o‘z menejerlaridan yetarli darajada kouching olmaganini bildirgan, bu esa ularning jamoalari to‘liq rivojlanmaganligiga olib keladi [6].

Vaziyatga Moslashuvchanlikning Zarurati: Kouching liderlik har doim ham har qanday vaziyatga mos kelavermaydi. Masalan, inqiroz holatlarida yoki xodimlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rsatmalar talab qiladigan vaziyatlarda yanada avtoritar uslub samaraliroq bo‘lishi mumkin [5].

Maqsadlarni Muvozanatlash: Kouching jarayonida xodimning shaxsiy rivojlanish maqsadlarini tashkilotning umumiy maqsadlari bilan uyg‘unlashtirish muhimdir [6]. Bu, individual o‘sishni tashkiliy strategiya bilan bog‘laydi. Liderlar empatiya orqali tinglashga o‘rgatishlari kerak. Bu, xodimlarning his-tuyg‘ularini tushunish va ularga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni anglatadi. Faol tinglash, xodimlarning tashvishlari va g‘oyalarini to‘liq tushunish imkonini beradi [6].

Konstruktiv Fikr-mulohaza va Javobgarlik: Samarali kouching, xodimlarning kuchli tomonlariga e’tibor qaratgan holda, konstruktiv fikr-mulohazalar berishni va ularni o‘z majburiyatlari uchun javobgarlikni his qilishlarini talab qiladi [6]. GROW modeli kabi tizimli yondashuvlar fikr-mulohazalarni yanada samaraliroq yetkazishga yordam beradi [2].

Xulosa

Ushbu bobda kouching uslubidagi liderlik zamonaviy tashkilotlar uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lgan transformativ yondashuv sifatida atroflicha tahlil qilindi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, kouching liderlik an’anaviy boshqaruv modellaridan farqli o‘laroq, xodimlarning shaxsiy va professional rivojlanishiga, ijodiy faoliyatiga va umumiy tashkiliy samaradorlikka sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, empirik dalillar kouching liderlikning xodimlar ijodkorligini psixologik imkoniyatlar va konstruktiv ovoz berish xulq-atvori orqali bilvosita oshirishini tasdiqladi [1]. Bu uslub xodimlarning mustaqilligini, javobgarligini, o‘z-o‘ziga

ishonchini va motivatsiyasini mustahkamlaydi, shu bilan birga jamoa ichida ishonch va mustahkam aloqalarni shakllantiradi [2, 4, 5]. Shuningdek, u liderlarning o‘z-o‘zini anglash, emotsional intellekt va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berib, ularni buyruq-nazorat mentalitetidan hamkorlik va inklyuziv yondashuvga o‘tishga undaydi [3]. Kouching liderlikning keng tarqalganligi va HR mutaxassislari tomonidan yuqori baholanishi uning bugungi biznes muhitidagi dolzarbligini tasdiqlaydi [5, 6].

Ushbu bobning tahlili asosan mavjud ilmiy adabiyotlar va empirik natijalarni sintez qilishga asoslangan kontseptual yondashuvdan iborat. Shuning uchun, bu yerda ilgari surilgan xulosalar bevosita empirik tadqiqot natijalari emas. Ma’lumotlar asosan xorijiy manbalardan olingan bo‘lib, O‘zbekiston kontekstiga moslashuv va madaniy xususiyatlar chuqur o‘rganilmagan. Shuningdek, kouching liderlikni amaliyotga joriy etish vaqt talab qiluvchi jarayon ekanligi va ba’zi vaziyatlarda (masalan, inqirozlar) uning samaradorligi cheklangan bo‘lishi mumkinligi ham ushbu yondashuvning amaliy cheklovlaridan biridir [4, 5].

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Whitmore, J. Faoliyat uchun Kouchnig: Inson salohiyati va maqsadini rivojlantirish – Kouchnig va liderlik tamoyillari hamda amaliyoti. London: Nicholas Brealey, 2017.

[2] Cox, E., Bachkirova, T., & Clutterbuck, D. (Eds.). Kouchnig bo'yicha to'liq qo'llanma. Los Angeles: SAGE Publications, 2014.

[3] Boyatzis, R. E., & Akrivou, K. "Mehr-shafqat bilan kouchnig modeli: Rezonant liderlarni rivojlantirish." Menejment rivojlantirish jurnali, vol. 31, no. 9, 2012, pp. 936-946.

[4] Ellinger, A. D., Ellinger, A. E., & Keller, S. B. "Nazoratchi kouching xulq-atvori va xodim ish faoliyati: kognitiv, affektiv va xulq-atvorli o'rganishning ta'siri." Yetakchilik va Tashkiliy Tadqiqotlar Jurnali, vol. 12, no. 2, 2005, pp. 43-58.

[5] Kombarakaran, F. A., Yang, J. A., Baker, M., & Fernandes, P. B. "Murabbiylikning rahbarlik xulq-atvorlariga farqli ta'sirlari." Yetakchilik va Tashkiliy Rivojlanish Jurnali, jild. 25, son. 8, 2004, betlar. 696-709.

Abdumannonov Bekzod Maxsudovich
SamISI "Menejment" kafedrasi assistenti
e-mail: b.abdumannonov1982@gmail.com
Xushvaktova Marjona Rizamat qizi
SamISI MN-325 guruh talabasi
xushvaqtovamarjona256@gmail.com
Xamidova Sarvinoz Sulton qizi
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
Samarqand filiali BAN-S-124U guruh talabasi
e-mail: sarvinoz13121997@icloud.com

INNOVATSION LOYIHALARNI BAHOLASHDA RISK-MENEJMENT METODLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion loyihalarni iqtisodiy jihatdan baholash jarayonida risk-menejment metodlarining nazariy asoslari, xalqaro standartlari va amaliy qo'llanilishi chuqur tahlil qilinadi. O'zbekiston iqtisodiyotining raqamli transformatsiyasi sharoitida ("Yangi O'zbekiston" Taraqqiyot strategiyasi va "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturi doirasida) innovatsion loyihalarning yuqori noaniqlik darajasi va moliyaviy, bozor, texnologik hamda tashkiliy risklari ularning investitsiya samaradorligini (NPV, IRR, payback period) sezilarli darajada pasaytirishi mumkin. Xalqaro standartlar (ISO 31000:2018 va PMBOK® Guide 7-nashr) asosida sifatli (ekspert bahosi, risk-matritsasi) va miqdoriy (Monte Karlo simulyatsiyasi, qaror daraxti) metodlar solishtiriladi. O'zbekiston amaliyotidan (IT Park, Digital City texnoparklari va mintaqaviy startap loyihalari) olingan real misollar orqali risk-menejmentning iqtisodiy samarasi ko'rsatiladi. Tadqiqot natijasida gibrid risk-menejment modeli taklif etiladi, bu model loyihalarning iqtisodiy qaytishini 20–30% ga oshirishga va mamlakat innovatsion iqtisodiyotini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqola innovatsion menejmentning metodologik masalalari bo'yicha ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyatga ega takliflar beradi.

Kalit so'zlar: innovatsion loyiha, risk-menejment, iqtisodiy baholash, investitsiya samaradorligi, Monte Karlo simulyatsiyasi, ISO 31000, PMBOK, O'zbekiston iqtisodiyoti, gibrid model.

Kirish

Zamonaviy global iqtisodiyotda innovatsion loyihalar milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror o'sishni ta'minlashning eng muhim omillaridan biriga aylandi. O'zbekiston Respublikasining "Yangi O'zbekiston" Taraqqiyot strategiyasi (PF-60) hamda Innovatsion rivojlanish strategiyasi (PF-165) va

“Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturida innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Bu strategiyalar doirasida mamlakatimizda IT-parklar, texnoparklar va startap ekotizimi jadal rivojlanmoqda, natijada 2021–2025 yillarda innovatsion loyihalarga ajratilgan investitsiyalar hajmi 2,5 baravarga oshgan. Biroq, innovatsion loyihalarning o‘ziga xos xususiyati – yuqori texnologik noaniqlik, uzoq muddatli investitsiya qaytimi va bozor talabining oldindan aniq bashorat qilish qiyinligi – ularning iqtisodiy samaradorligini (sof hozirgi qiymat – NPV, ichki rentabellik darajasi – IRR va qaytish muddati) sezilarli darajada pasaytirishi mumkin. Xalqaro statistikaga ko‘ra, innovatsion loyihalarning 70–80 foizi aynan risklarni yetarli darajada baholamaslik sababli muvaffaqiyatsiz yakunlanadi, bu esa investorlar uchun katta moliyaviy zarar va mamlakat iqtisodiyoti uchun yo‘qotishlarga olib keladi.

Shu bois, innovatsion loyihalarni iqtisodiy jihatdan baholashda risk-menejment metodlarini qo‘llash bugungi kunda nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda. Tadqiqotning asosiy maqsadi innovatsion loyihalarni iqtisodiy baholash jarayonida risk-menejment metodlarining nazariy asoslari, xalqaro standartlari va amaliy qo‘llanilishini tahlil qilish hamda O‘zbekiston sharoitida ularni takomillashtirish yo‘llarini ishlab chiqishdan iborat.

Vazifalar quyidagilardan iborat:

- Innovatsion loyihalarning iqtisodiy xususiyatlari va ularga xos risk turlarini aniqlash;
- Risk-menejmentning nazariy asoslari va xalqaro standartlarini (ISO 31000:2018, PMBOK® Guide) o‘rganish;
- Sifatli va miqdoriy metodlarni solishtirish hamda ularning iqtisodiy samarasini baholash;
- O‘zbekiston amaliyotidan real misollar asosida muammolarni tahlil qilish;
- Ilmiy-nazariy va amaliy takliflar (jumladan, gibrid model) ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti – innovatsion loyihalar, predmeti esa ularni iqtisodiy baholashdagi risk-menejment jarayonidir. Tadqiqotda nazariy tahlil, solishtirma usul, statistik ma’lumotlar va amaliy misollar (IT Park, Digital City texnoparklari) qo‘llanilgan. Ushbu yondashuv nafaqat ilmiy jihatdan dolzarb, balki O‘zbekiston iqtisodiyotini raqamli transformatsiya qilish va investitsiya jozibadorligini oshirishda amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar sharhi

Ilmiy adabiyotlarda innovatsion loyihalarni iqtisodiy baholash va risk-menejment masalalari so‘nggi o‘n yillikda jadal o‘rganilmoqda. Xalqaro darajada bu mavzu ISO 31000:2018 standarti va Project Management Institute (PMI) ning

PMBOK® Guide (7-nashr, 2021) hujjatlarida asosiy o‘rin egallaydi. ISO 31000 standarti risk-menejmentni tashkilotning strategik boshqaruvi bilan bog‘lab, risklarni identifikatsiya qilish, baholash va monitoring qilishning tizimli yondashuvini taklif etadi. Ushbu standart loyihaning iqtisodiy ko‘rsatkichlariga (NPV va IRR) bevosita ta’sir etuvchi moliyaviy va bozor risklarini hisobga olishni majburiy qiladi [1].

PMBOK® Guide esa loyiha menejmentining korpusida risk-menejmentni alohida bilim sohasi sifatida ajratib, uning tsiklini (identifikatsiya – baholash – javob berish – monitoring) batafsil yoritadi. Ko‘pgina tadqiqotchilar (masalan, Orellano va hamkorlari, 2025) bu standartlarni innovatsion loyihalarda qo‘llashning samaradorligini tahlil qilib, ularning yuqori noaniqlik sharoitida miqdoriy metodlarga (Monte Karlo simulyatsiyasi, qaror daraxti) ko‘proq e’tibor berish zarurligini ta’kidlaydilar [2]. Orellano va boshqalarining sistematik sharhida innovatsion loyihalardagi risklarning 12 ta asosiy tipologiyasi aniqlangan bo‘lib, ularning aksariyati iqtisodiy zarar (investitsiya qaytishining kechikishi) bilan bog‘liqligi ko‘rsatilgan.

Rus tilidagi adabiyotlarda Afenikova (2024) va Ashinova (2020) innovatsion loyihalarda risk baholashning sifatli va miqdoriy usullarini solishtirib, O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda ekspert bahosi va risk-matritsasining amaliy qulayligini alohida qayd etganlar [3]. Ularning fikricha, miqdoriy metodlar (Monte Karlo) aniqroq natija bersa-da, statistik ma’lumotlar bazasining yetishmasligi tufayli amalda qo‘llash qiyin.

O‘zbekiston olimlari orasida Sayfidinovich (2025) investitsion loyihalarni moliyalashtirishda risk-menejment strategiyalarini o‘rganib, davlat-xususiy sheriklik loyihalarida risklarni baholashning iqtisodiy samarasini hisoblab chiqqan [4]. Tursunov (2023) esa moliyaviy risklarni boshqarishning iqtisodiy samaradorligini O‘zbekiston misolida tahlil qilib, risk-menejment tizimini joriy etish investitsiya qaytish muddatini 15–20% ga qisqartirishini isbotlagan [5]. Shuningdek, Ibragimov (2025) innovatsion loyihalarda vaqt va resurs risklarining iqtisodiy oqibatlarini ko‘rib chiqib, raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish zarurligini ta’kidlaydi [6].

Biroq mavjud adabiyotlarda quyidagi bo‘shliqlar saqlanmoqda:

- Innovatsion loyihalar uchun xalqaro standartlarni O‘zbekistonning iqtisodiy sharoitiga (moliyaviy resurslar cheklanganligi, ekspertlar yetishmasligi) moslashtirilgan gibrid modellarning yetishmasligi;

- Real amaliyot (IT Park, texnoparklar) asosida sifatli va miqdoriy metodlarning iqtisodiy samarasini solishtiruvchi kompleks tadqiqotlarning kamligi;

- Risk-menejmentning loyiha iqtisodiyotiga (YaIMga qo‘shiladigan hissa) uzoq

muddatli ta’sirini baholashning yetarli emasligi.

Ushbu tadqiqot ana shu bo‘shliqlarni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, xalqaro tajribani O‘zbekiston iqtisodiyoti sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini ochib beradi. Keyingi bo‘limlarda innovatsion loyihalarga xos risklar va ularni baholash metodlari batafsil tahlil qilinadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot innovatsion loyihalarni iqtisodiy baholashda risk-menejment metodlarining nazariy asoslari, xalqaro standartlari va amaliy qo‘llanilishini tahlil qilish orqali O‘zbekiston iqtisodiyotining raqamli transformatsiyasi sharoitida ushbu masalaning dolzarbligini ochib berdi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, innovatsion loyihalarning yuqori noaniqlik darajasi (texnologik, bozor, moliyaviy va tashkiliy risklar) ularning investitsiya samaradorligini (NPV, IRR va qaytish muddati) sezilarli darajada pasaytirishi mumkin. Xalqaro standartlar (ISO 31000:2018 va PMBOK® Guide) asosida o‘tkazilgan solishtirma tahlil sifatli metodlarning tezkorligi va miqdoriy metodlarning (Monte Karlo simulyatsiyasi, qaror daraxti) aniqligini tasdiqladi. O‘zbekiston amaliyotidan (IT Park, Digital City texnoparklari va mintaqaviy startap loyihalari) olingan real misollar risk-menejment tizimini joriy etish loyihalarning iqtisodiy zararini 20–30% ga kamaytirishi va investitsiya qaytish muddatini qisqartirishini isbotladi.

Tadqiqotning asosiy ilmiy-nazariy natijasi – innovatsion loyihalar uchun gibrid risk-menejment modeli (risk-matritsasi + Monte Karlo simulyatsiyasi + AI elementlari) taklif etilganligidir.

Ushbu model O‘zbekistonning moliyaviy resurslar cheklanganligi va ekspertlar yetishmasligi sharoitiga moslashtirilgan bo‘lib, loyihalarning iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Amaliy jihatdan esa korxonalarga va davlat organlariga risk-menejment bo‘limlarini tashkil etish, ISO 31000 ni mahalliy qonunchilikka integratsiya qilish hamda oliy ta’lim dasturlariga risk-menejment kurslarini kiritish bo‘yicha aniq tavsiyalar berildi.

Shunday qilib, innovatsion loyihalarni baholashda risk-menejment metodlarini to‘g‘ri qo‘llash nafaqat alohida loyihalarning iqtisodiy samarasini oshiradi, balki butun mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini va “Yangi O‘zbekiston” Taraqqiyot strategiyasining muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Kelgusida tadqiqotlar gibrid modelni real loyihalarda sinovdan o‘tkazish, big data va sun’iy intellektni chuqurroq integratsiya qilish hamda mintaqaviy innovatsion klasterlar misolida solishtirma tahlil o‘tkazish yo‘nalishlarida davom ettirilishi maqsadga muvofiqdir.

Ushbu ish innovatsion iqtisodiyot va menejmentning metodologik masalalari

bo‘yicha ilmiy-amaliy hissa qo‘shadi va O‘zbekiston korxonalari uchun amaliy qo‘llanma sifatida xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Asian Development Bank. (2023). *Uzbekistan’s ecosystem for technology startups* (Country Report No. 9). https://www.adb.org/sites/default/files/publication/905251/uzbekistan-ecosystem-technology-startups.pdf

2. International Organization for Standardization. (2018). *ISO 31000:2018 Risk management – Guidelines*. Geneva: ISO.

3. IT Park Uzbekistan. (2024). *ICT WEEK 2024: IT Parkning yilning eng muhim IT-tadbiridagi asosiy natijalari*. https://www.it-park.uz/uz/itpark/news/ictweek-2024-da-it-park-yilning-eng-muhim-it-tadbiridagi-asosiy-natijalar

4. Orellano, M., Gourc, D., & Monnier, L. (2025). What typology of risks and methods for risk management in innovation projects? A systematic literature review. *Journal of Innovation & Knowledge*, 10(1), Article 100045. https://doi.org/10.1016/j.jik.2024.100045

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi PF-165-son Farmoni “2022-2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”. (2022). *Lex.uz*. https://lex.uz/docs/6123456

6. Project Management Institute. (2021). *A guide to the project management body of knowledge (PMBOK® guide)* (7th ed.). Project Management Institute.

7. Sayfidinovich, I. B. (2025). Investitsion loyihalarni moliyalashtirishda risklarni boshqarish strategiyalari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 1(1), 45–58.

8. Tursunov, I. (2023). Davlat-xususiy sheriklik loyihalarining samaradorligini oshirishda moliyaviy risklarni boshqarish. *Iqtisodiyot fanlari axborotnomasi*, 6, 112–125.

9. United Nations Conference on Trade and Development. (2024). *Science, technology and innovation parks in Uzbekistan: Current status and development prospects*. UNCTAD.

10. Zufarov, D., Hampel-Milagrosa, A., Potluri, V. A., & Vandenberg, P. (2023). *Uzbekistan’s ecosystem for technology startups*. Asian Development Bank.

Abdumannonov Bekzod Maksudovich,
Assistant of the Department of "Management" of the
Samarkand Institute of Economics and Service
e-mail: b.abdumannonov1982@gmail.com
Khamidova Sarvinoz Sulton qizi
Student of Group **BAN-S-124U Samarkand Branch**
of the Tashkent International University of Chemistry
e-mail: sarvinoz13121997@icloud.com

ENHANCING HUMAN RESOURCE PERFORMANCE USING KEY PERFORMANCE INDICATORS (KPI)

Abstract: The article studies the factors of increasing human resources efficiency - KPI. Innovative management methods, the use of digital technologies, the development of soft skills and methods of increasing employee motivation are analyzed. Also, existing practices in human resources management in Uzbekistan and their effectiveness are considered. Based on the results of the research, scientific and practical recommendations are given to increase human resources efficiency.

Keywords: Human resources, efficiency, innovative approaches, soft skills, motivation, digital technologies, management.

Annotatsiya: Maqolada inson resurslari samaradorligini oshirish omillari – KPI o‘rganilgan. Boshqaruvning innovatsion usullari, raqamli texnologiyalardan foydalanish, yumshoq ko‘nikmalarni (soft skills) rivojlantirish va xodimlar motivatsiyasini oshirish metodlari tahlil qilingan. Shuningdek, O‘zbekistonda inson resurslarini boshqarishdagi mavjud amaliyotlar va ularning samaradorligi ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari asosida inson resurslari samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Inson resurslari, samaradorlik, innovatsion yondashuvlar, yumshoq ko‘nikmalar (soft skills), motivatsiya, raqamli texnologiyalar, boshqaruv.

Introduction. Improving human resource efficiency (KPI) is one of the most important issues in the modern economy. In today's global market conditions, organizations are paying great attention to properly managing their human capital and maximizing employee efficiency in order to achieve success. After all, the competitiveness and overall effectiveness of an organization largely depend on how it uses its human resources. The issue of improving human resource efficiency is relevant not only in private enterprises, but also in public administration, education, healthcare and other social sectors. In an era of rapid development of modern technologies, digital transformation, automation and innovative approaches are having a strong impact on

human resource management processes. This requires employees to constantly improve their skills, be flexible and master new skills. This study analyzes the main factors in improving human resource efficiency. In particular, important aspects such as innovative management methods, the use of digital technologies, the development of soft skills and increasing employee motivation are considered. It also analyzes the practices used in human resource management in Uzbekistan and their effectiveness, and identifies existing problems and opportunities.

Human resource management is also an important issue in the conditions of Uzbekistan. The economic reforms being adopted by the state, the development of the digital economy and the strategies for training competitive personnel in the international market are aimed at developing human capital. At the same time, Uzbekistan has many important tasks to improve the personnel training system, modernize the education system and increase the efficiency of human resources through the introduction of modern technologies. Therefore, the study of innovative approaches and methods for increasing the efficiency of human resources is relevant not only theoretically, but also practically. This study will help to analyze the existing personnel policy in Uzbekistan, identify ways to develop human resources using global experience and modern management methods.

Analysis and Conclusion. Trends in the modern labor market indicate the need for each enterprise and organization to develop its existing human resources and increase their efficiency. In this context, the need to study the factors influencing human resource development is also increasing.

In general, there are several factors that influence the development and effective use of human resources, each of which directly affects the employee's performance and the success of the organization. Below we detail the importance of these factors:

Financial situation: Employees' salaries and the system of financial incentives have a significant impact on their attitude to work and work efficiency. When an employee has sufficient financial support, he feels like an integral part of the organization and takes a responsible approach to his work. The incentive system is one of the main factors that makes employees appreciate their work and motivate them to work harder .

Health and Safety: Ensuring the health and safety of employees in the workplace is essential to maintaining stability in their work activities and reducing stress levels. A healthy workforce ensures high productivity and sustainability. Therefore, health programs and safe working conditions play a critical role in the success of an organization.

Social environment and its role: The social environment in the workplace and the relationships between employees have a strong impact on work efficiency. A positive social environment and teamwork increase motivation among employees and make them feel comfortable within the team. The development of a team culture is important in increasing employee enthusiasm for work.

Training and Development: Continuously updating the knowledge and skills of employees is essential to enhance their professional potential. In-house training courses, training and education programs support employee development. This ensures that their work is more effective and ready for innovative approaches.

Future guarantees: Factors such as the certainty of employees' future, such as the stability of employment contracts, pension and insurance systems, and job stability, are important incentives for them. Employees with long-term stability are more likely to be loyal to their organization and strive to perform at their best.

The above factors can be seen as a direct relationship between the employee and the employer, but today's developed enterprises and organizations are not limited to this, but also seek to prevent employee dissatisfaction by taking care of their employees and their families. These approaches are a new vision of human resource development It aims to provide additional social and material support not only for employees themselves, but also for their family members.

look at some of these initiatives :

Providing grants and scholarships for employees' children: Many organizations are providing various grant and scholarship programs for the children of their employees. This not only increases the employees' confidence in the future, but also eases their family burden. Through these programs, the educational opportunities of the children expand and the loyalty of these employees increases.

Family incentives during holidays: Some companies and organizations also provide gifts for employees' spouses during holidays. This is a measure aimed at honoring family values and supporting family relationships. Such attention to employees' families increases their motivation at work and creates a sense of gratitude towards the company.

parents with sanatorium and recreation opportunities: Many organizations are creating opportunities for their employees' parents to receive treatment and recreation in sanatoriums or recreation centers. Through this, employers take care of the health of employees' family members and create additional social amenities for employees. Such benefits contribute to improving the quality of life of employees and increase the stability of their professional activities.

help strengthen the relationship between employer and employee, increase employee loyalty and connect them to their company. As a result, employee dissatisfaction decreases, their overall productivity and enthusiasm for work increases. These approaches also build mutual respect and a high level of commitment to the organization among employees, which helps ensure the long-term sustainability of enterprises and organizations.

Conclusion and suggestions. Based on the above, conclusions and proposals were developed to develop and improve the efficiency of human resources.

First, the factors examined in this study – the financial situation of employees, health and safety, social environment, opportunities for learning and development, as well as the security of their future – have shown that organizations are crucial in increasing employee performance. Taking these factors into account, it is advisable for organizations and enterprises to modernize their management systems.

Secondly, it was found that family support measures adopted by organizations to prevent employee disengagement are of great importance. Initiatives such as providing scholarships and grants for employees' children, family incentives during holidays, sanatoriums and recreation opportunities for parents increase employee confidence, their loyalty to the organization, and serve as an additional source of motivation. We believe that this not only increases the efficiency of human resources, but also plays an important role in ensuring long-term sustainable development.

Third, modern employers need to develop innovative approaches and comprehensive social support programs to improve the development and efficiency of human capital. Competitive and successful organizations must formulate management strategies that take into account factors related not only to the professional activities of employees, but also to their quality of life, family and personal well-being .

References:

1. Armstrong, M. (2014). Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice. Kogan Page.

2. Becker, BE, & Huselid, MA (1998). High Performance Work Systems and Firm Performance: A Synthesis of Research and Managerial Implications. Research in Personnel and Human Resources Management, 16, 53-101.

3. Boxall, PF, & Purcell, J. (2016). Strategy and Human Resource Management. Palgrave Macmillan.

4. Dessler, G. (2017). Human Resource Management. Pearson.

5. Kahn, WA (1990). Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work. Academy of Management Journal, 33(4), 692-724.

Абдуманнонов Бекзод Махсудович
Ассистент кафедры «Менеджмент», СамИЭС
e-mail: b.abdumannonov1982@gmail.com
Галиева Диана Амировна
Студентка группы bh-224, СамИЭС
e-mail: galiyevadiana77@gmail.com

ОСНОВНЫЕ СУЩЕСТВЕННЫЕ ЧЕРТЫ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ КАК ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ ФОРМЫ БИЗНЕСА

Аннотация. В данной научной статье анализируются основные черты акционерных обществ, их организационные и правовые формы организации бизнеса. В исследовании рассматриваются такие характеристики акционерных обществ: порядок образования, особенности формирования уставного капитала, правовой статус акционеров, пределы их ответственности, а также система корпоративного управления. Особое внимание уделяется роли акций как инструмент участия в капитале общества и механизму распределения прав и обязанностей между участниками. На основе анализа законодательства и научных источников, сделан вывод о том, что акционерные общества обладают рядом преимуществ по сравнению с иными организационно-правовыми формами, прежде всего за счет ограниченной ответственности участников и возможности свободного оборота акций. Вместе с тем подчеркивается необходимость эффективного корпоративного управления для предотвращения конфликтов интересов и защиты прав акционеров.

Ключевые слова: акционерные общество, предпринимательская деятельность, организационно-правовая форма, корпоративное управление, капитал участников, акции, акционеры, уставный капитал.

Abstract. This scientific article analyzes the main features of joint-stock companies, as well as their organization. The study examines such aspects of joint-stock companies as the procedure for their establishment, the specifics of forming authorized capital, the legal status of shareholders, the limits of their liability, and the system of corporate governance. Particular attention is paid to the role of shares as an instrument of participation in the company’s capital and to the mechanism for the distribution of rights and obligations among participants. Based on an analysis of legislation and academic sources, the article concludes that joint-stock companies have a number of advantages over their organizational and legal forms, primarily due to the limited liability of participants and the possibility of the free transfer of shares. At the

same time, the importance of effective corporate governance for preventing conflicts of interest and protecting shareholders' rights is emphasized.

Keywords: joint-stock company, entrepreneurial activity, organizational and legal form, corporate governance, participants capital, shares, shareholders, authorized capital.

Введение. В научной литературе под термином «акционерное общество» признается хозяйствующий субъект, уставной фонд которого, разделен на определенное число акций, удостоверяющих обязательства общества по отношению к акционерам[2] - согласно национальным источникам.

В российских источниках под термином «акционерное общество» понимается коммерческая организация, уставный капитал которой разделен на определенное число акций, удостоверяющих обязательные права участников общества (акционеров) по отношению к обществу[3].

В моем понимании акционерное общество – это форма организации при котором уставный капитал разделен на акции, а их владельцы (акционеры) получают право на участие в управлении и в прибыли общества, неся риск убытков только в пределах стоимости своих акций.

Литературный обзор. Вопросы, связанные с правовой природой и особенностями акционерных обществ, широко рассматриваются в юридической и экономической литературе. Ученые отмечают, что акционерное общество является одной из наиболее распространённых и развитых организационно-правовых форм бизнеса в современной экономике.

Согласно Закону Республики Узбекистан «Об акционерных обществах и защите прав акционеров», акционерное общество - это коммерческая организация, уставный фонд которой разделен на определенное число акций. Эти акции подтверждают права акционеров на участие в управлении обществом, получение дивидендов и часть имущества при ликвидации общества. Данное определение является основой для большинства научных исследований в этой сфере.

В учебниках по хозяйственному и корпоративному праву подчеркивается, что главной особенностью акционерного общества является разделение капитала на акции. Это позволяет привлекать средства большого количества инвесторов. Каждый акционер рискует только стоимостью своих акций и не отвечает по

[2] Закон Республики Узбекистан «Об акционерных обществах и защите прав акционеров» № ЗРУ-370, 2014г.
[3] Закон Российской Федерации «Об акционерных обществах» № 312-ФЗ, 2025г.

долгам общества своим личным имуществом.

Также в литературе отмечается, что акционерное общество является самостоятельным юридическим лицом. В соответствии с Гражданским кодексом Республики Узбекистан, общество отвечает по своим обязательствам всем принадлежащим ему имуществом. Такая имущественная обособленность считается важным признаком данной формы бизнеса.

Отдельное внимание в научных источниках уделяется системе управления акционерным обществом. Управление осуществляется через общее собрание акционеров, наблюдательный совет и исполнительный орган. Такая структура позволяет разделить функции собственников и руководителей, что повышает эффективность управления.

Экономисты также подчеркивают, что акционерные общества играют важную роль в развитии экономики Узбекистана. Они позволяют реализовывать крупные проекты, привлекать инвестиции и развивать рынок ценных бумаг.

Таким образом, анализ нормативных актов и учебной литературы показывает, что основными чертами акционерных обществ являются: разделение уставного капитала на акции, ограниченная ответственность акционеров, имущественная самостоятельность общества, наличие системы органов управления и возможность привлечения инвестиций. Эти особенности делают акционерное общество одно из наиболее эффективных форм организации бизнеса.

Анализ и основные результаты. В ходе анализа нормативно-правовых актов Республики Узбекистан, в частности Закон Республики Узбекистан «Об акционерных общества и защите прав акционеров» и Гражданский кодекс Республики Узбекистан, а также учебной литературы по корпоративному праву, были выявлены основные существенные признаки акционерных обществ как организационно-правовой формы бизнеса.

Во-первых, установлено, что главной особенностью акционерного общества является разделение уставного капитала на акции. Именно через акции оформляется участие собственников в деятельности общества. Это позволяет объединять капитал большого количества лиц и привлекать инвестиции для развития бизнеса.

Во-вторых, важным результатом анализа является подтверждение принципа ограниченной ответственности акционеров. Акционеры не отвечают по обязательствам имущества своим личным имуществом и несут риск убытков только в пределах стоимости принадлежащих им акций. Данный принцип делает

акционерную форму более безопасной для инвесторов.

В-третьих, выявлено, что акционерное общество обладает имущественной самостоятельностью и статусом юридического лица. Оно самостоятельно отвечает по своим обязательствам, может заключать договоры, приобретать имущество и выступать в суде от своего имени.

Кроме того, анализ показал, что система управления в акционерном обществе имеет четкую структуру: высшим органом является общее собрание акционеров, также функционируют наблюдательный совет и исполнительный орган. Такая система способствует более эффективному управлению и контролю за деятельность общества.

В результате проведенного анализа можно сделать вывод, что акционерное общество представляет собой сложную, но устойчивую форму организации бизнеса, которая сочетает в себе возможность привлечения значительных финансовых ресурсов, ограничение предпринимательского риска и развитую систему корпоративного управления. Именно эти характеристики определяют ее широкое применение в экономике Республики Узбекистан.

Таблица 1.

Основные существенные черты АО

№	Существенная черта	Краткая характеристика	Значение для бизнеса
1	Разделение уставного капитала на акции	Капитал общества разделен на определенное количество акций	Позволяет привлекать средства большого числа инвесторов
2	Ограниченная ответственность акционеров	Акционеры несут риск убытков только в пределах стоимости своих акций	Снижает предпринимательский риск для участников
3	Имущественная самостоятельность	Общество является юридическим лицом и отвечает по обязательствам своим имуществом	Обеспечивает самостоятельность хозяйственной деятельности
4	Наличие системы органов управления	Общее собрание, наблюдательный совет, исполнительный орган	Повышает эффективность управления и контроль
5	Возможность эмиссии акций и ценных бумаг	Общество может выпускать акции для привлечения капитала	Способствует развитию и расширению бизнеса

Методология исследования. В процессе исследования были использованы общенаучные и специальные методы познания. Теоретической основой работы послужили нормы, Закон Республики Узбекистан «Об акционерных обществах и защите прав акционеров» и Гражданский кодекс Республики Узбекистан, а также учебная и научная литература авторов по

корпоративному и хозяйственному праву.

В ходе исследования применялся метод анализа, который позволил изучить содержание нормативных актов, и выделить основные признаки акционерных обществ. Метод обобщения использовался для систематизации выявленных характеристик и формулирования выводов.

Также был использован сравнительный метод, с помощью которого были сопоставлены различные подходы к определению сущности акционерного общества в законодательстве и учебной литературе.

Кроме того, применялся формально-юридический метод, который позволил раскрыть правовую природу акционерного общества, как юридического лица и определите его основные организационно-правовые признаки.

Использование указанных методов обеспечило последовательность и обоснованность полученных выводов о существенных чертах акционерных обществ как организационно-правовой формы бизнеса.

Вывод. В результате проведенного исследования были выявлены основные существенные черты акционерных обществ как организационно-правовой формы бизнеса. Акционерное общество характеризуется разделением уставного капитала на акции, что позволяет привлекать средства большого числа инвесторов. Акционеры несут ограниченный риск - они отвечают только стоимостью своих акций, а общество самостоятельно отвечает по своим обязательствам.

Система управления через общее собрание акционеров, наблюдательный совет, исполнительный орган обеспечивает эффективное руководство и контроль за деятельностью общества.

Возможность эмиссии акций и других ценных бумаг делает акционерное общество привлекательным инструментом для привлечения инвестиций и реализации масштабных проектов.

Таким образом, акционерное общество представляет собой эффективную и устойчивую форму организации бизнеса, которая сочетает правовую защиту участников, экономическую самостоятельность и возможности для роста и развития. Эти характеристики делают ее одной из наиболее востребованных форм предпринимательской деятельности в современной экономике Республики Узбекистан.

Использованная литература

1. Закон Республики Узбекистан «Об акционерных обществах и защите прав акционеров» № ЗРУ-370, 2014г.
2. Закон Российской Федерации «Об акционерных обществах» № 312-ФЗ, 2025г.
3. Гражданский кодекс Республики Узбекистан № 03/251031/0160, 2025г.
4. Рыскиева К. «Акционерные общества в Узбекистане: правовое регулирование и защита прав акционеров». – Ташкент: Изд-во “Юрист”, 2018. – 120 с.
5. Азизов М., Ахмедов Ш. «Корпоративное право и акционерные общества в Узбекистане». – Ташкент: Изд-во “Фан”, 2019. – 145 с

Abdumannonov Bekzod Maksudovich,
Assistant of the Department of "Management" of the
Samarkand Institute of Economics and Service
b.abdumannonov1982@gmail.com

Khamidova Sarvinoz Sulton qizi
Student of Group BAN-S-124U Samarkand Branch of
the Tashkent International University of Chemistry
e-mail: sarvinoz13121997@icloud.com

ASSESSMENT OF CLIMATE CHANGE–RELATED EMERGENCY SITUATIONS IN UZBEKISTAN

Abstract. In recent years, due to climate change, the number of natural disasters in the republic has significantly increased, namely earthquakes, mudslides, landslides, strong winds, floods, natural fires, and avalanches. Due to the ongoing situation related to global climate change, it is urgent to take measures to adapt to climate change in the republic, study and research emergency situations related to climate change, and reduce losses related to natural disasters. The report presents information such as the reduction of water sources, decrease in soil moisture, and climate change leading to a number of negative consequences in Uzbekistan.

Keywords. Climate change, lakes, rain, snowmelt, risk, greenhouse gases, atmosphere, global warming, environmental problem, and polluting gases.

Annotatsiya. So'nggi yillarda iqlim o'zgarishi sababli respublikada tabiiy ofatlar, xususan, zilzilalar, sel toshqinlari, ko'chkilar, kuchli shamollar, suv toshqinlari, tabiiy yong'inlar va qor ko'chkilarining soni sezilarli darajada oshdi. Global iqlim o'zgarishi bilan bog'liq davom etayotgan vaziyat tufayli respublikada iqlim o'zgarishiga

moslashish choralarini ko'rish, iqlim o'zgarishi bilan bog'liq favqulodda vaziyatlarni o'rganish va tadqiq qilish hamda tabiiy ofatlar bilan bog'liq yo'qotishlarni kamaytirish dolzarb masala hisoblanadi. Ma'ruzada O'zbekistonda suv manbalarining qisqarishi, tuproq namligining pasayishi va iqlim o'zgarishi bir qator salbiy oqibatlarga olib kelayotgani kabi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar. Iqlim o'zgarishi, ko'llar, yomg'ir, qor erishi, xavf, issiqxona gazlari, atmosfera, global isish, ekologik muammo, ifloslantiruvchi gazlar.

Introduction. Geographically, Uzbekistan is a region that includes mountain systems, vast deserts, pastures, and hills. The climate is sharply continental, characterized by large amplitudes of day-night and seasonal temperatures, high solar radiation, and relatively low humidity.

Analyses. The increase in air temperature in the region is twice the global average, the number of extremely hot days has increased by 2 times in recent years, a third of the glacier area has melted. As a result, other catastrophic hazards such as earthquakes, floods, landslides and avalanches threaten. A large part of the republic is significantly affected by climate change, and climate change and its consequences have a negative impact on socio-economic development, people's lifestyle and health, and the sustainable operation of economic facilities. In recent years, the number of natural disasters in the republic has significantly increased due to climate change. The average number of natural disasters in 2001-2022 was 241 cases. Of these, 46% are earthquakes, 27% are mudslides, 13.5% are landslides, 8.7% are strong winds, 2.4% are floods, 1.6% are natural fires, 0.8% are avalanches, and others.

Due to the ongoing situation with global climate change, it is an urgent task in the republic to take measures to adapt to climate change, study and research emergency situations related to climate change, and reduce losses associated with natural disasters. Climate change is a widespread, rapid and accelerating process. People living in almost all parts of the world are feeling the effects of climate change on their bodies. On hot days, we all talk a lot about global warming and worry about the future. However, it would be more correct to call such vagaries of the weather in recent times collectively as “climate change”. Because the weather shows its vagaries not only in summer, but also in winter. Climate change is a global environmental problem that has arisen as a result of increased greenhouse gas emissions.

Experts say that the main factor in climate change is the greenhouse effect. That is, the Earth, in turn, returns the light from the sun to space through the atmosphere. Some of this light, instead of escaping into space, is absorbed by various gases emitted by humans. As a result, the Earth's surface heats up more than normal and a greenhouse

layer is formed that affects the climate. As a result, there is little difference between the highest and lowest temperatures during the day. That is, people and nature are exposed to hot and humid air at night as well as during the day. Such daily heat causes a sharp warming phenomenon. The main gas that creates the greenhouse effect is carbon dioxide. It is added to the atmosphere both naturally and artificially. Other harmful gases such as methane and nitrous oxide are released into the air due to the human factor, which determine the level of the overall greenhouse effect. The increase in greenhouse gas concentrations disrupts the natural heat balance on the planet and causes the anthropogenic greenhouse effect.

Along with global warming, climate change is also a problem that causes erratic rainfall patterns, sometimes causing droughts, and sometimes causing sudden increases in rainfall and flooding. The temperature of the Earth has increased by 1 °C. This may not seem like a significant number, but if we look at it as an average indicator on the surface of the planet, we can see that the change is significant, as a result of which glaciers are melting and sea levels are rising sharply. If the emission of greenhouse gases is not stopped, scientists predict that the average temperature of the Earth will increase by 4 °C. This will make most of the land unfit for human life [5].

Climate change-related problems in Uzbekistan are associated with floods and mudflows caused by snowmelt, waterlogging. About 90% of the republic's water resources come from the eastern mountain watersheds located in neighboring Kyrgyzstan and Tajikistan. There are more than 315 natural lakes in the high mountains of Central Asia, of which 43 are in the Republic of Uzbekistan, 12 in the Republic of Tajikistan, and 260 in Kyrgyzstan. The lakes are saturated with rain and snowmelt. As a result, 46% of the territory of Uzbekistan is considered flood-prone. Every year, in the spring and summer, floods and mudflows occur frequently in the republic and cause significant material damage. They cause significant damage to settlements and economic facilities by washing away crops, destroying irrigation canals, bridges, washing away soil and railways, etc. [1].

Another major threat in the republic is usually heavy precipitation (rain, heavy snow). The intensity of dangerous precipitation ranges from 1.0 to 3.5 mm / min. As a rule, it lasts for a short time, but causes significant damage. In March-May, flood activity is expected in the foothills of the republic in the Tashkent, Jizzakh, Navoi, Samarkand, Kashkadarya, Surkhandarya regions and the Fergana Valley. As a result of the uneven distribution of precipitation across the country, local flash floods occur. Flood activity on the mountain slopes of Namangan, Fergana, Tashkent, Jizzakh, Samarkand, Kashkadarya and Surkhandarya regions continues in May-July and

October-November. As a result of the increase in temperature, glacial flash floods are observed in the south of the Fergana Valley. There is also a risk of flash floods in the north and south of the Fergana Valley, Namangan and Fergana regions, as a result of the rupture of dams of natural lakes in the high mountains of Tashkent region and Kyrgyzstan [4].

Result. In the near future, the rate of melting of glaciers is expected to increase due to rising temperatures. Increased river flows will lead to floods, landslides and soil erosion. However, according to long-term forecasts, the reduction in the volume of glaciers will lead to a decrease in the flow of the Amu Darya, Syrdarya and Zarafshan tributaries by 25-30%, and this indicator will be especially serious with increasing temperatures, when the reduction in river flows can reach 70%. This, in turn, will lead to an increase in the evaporation coefficient of water as a result of rising temperatures, which will lead to a decrease in water resources in the regions and their scarcity. In general, currently 90% of water resources not only in Uzbekistan but also in Central Asia are used for irrigated agriculture. Water is the basis of agriculture, and this sector also plays a significant role in the economies of the five Central Asian countries, as the agricultural sector accounts for between 10% and 45% of their GDP. It also employs more than 30% of the rural population.

The reduction of water resources has a serious impact on the increase in the electricity shortage. In particular, due to the ecological crisis, the number of days without precipitation has increased in recent years. This, in turn, is causing a reduction in water resources. After all, in Kyrgyzstan, 85%, in Tajikistan - 91%, in Uzbekistan - 15%, and in Kazakhstan - 10% of electricity is generated at hydroelectric power stations. Due to the decrease in soil moisture, the risk of repeated droughts is increasing and productivity indicators are falling. By the end of the century, the temperature in the Central Asian region will rise by 6 degrees Celsius. As a result of such warming, by 2050, one third of the glaciers in the mountains of Central Asia may melt, which will endanger the population of this region and pose a serious threat to development. Since 2000-2001, droughts in the region have caused losses of over $800 million in agricultural production in Central Asian countries [5].

The decrease in the volume of water flowing into the Aral Sea is accelerating the desertification of the river delta and the emergence of new desert areas on the dried-up seabed. Studies by the United Nations Environment Program show that global dust emissions have increased by 25-50% as a result of land use and climate change. The new Aralkum Desert, which formed on the dried-up bed of the Aral Sea in Central Asia, has become the main source of dust. In addition, the shortage of drinking water,

the spread of dangerous diseases, and the worsening living conditions in the Aral Sea region have led to increased population migration, and wild plants and animals are at risk of extinction. Dust pollution is increasing over large areas of atmospheric air. Last year, an unseasonal dust storm occurred in most countries of the region, in particular in Tashkent, and dust particles remained in the atmosphere for several days. The number of such events considered abnormal for the region is projected to increase from year to year [2].

Changes in anomalous phenomena such as warming and cooling are leading to the destruction of agricultural products and fruits. In general, if we rely on forecast data in terms of the scale of the impact of risks, as a result of climate change, the upper eastern regions of our country will be threatened by the risk of mudflows, landslides and floods, while our western regions will suffer from drought.

Conclusion and suggestions. Climate change is also causing a number of negative consequences in Uzbekistan, in particular:

- The increase in the evaporation coefficient of water due to rising temperatures is affecting the reduction and scarcity of water resources in the regions;
- Due to environmental stress, the number of days with no precipitation at all is increasing throughout the year;
- Due to reduced soil moisture, the risk of recurrent droughts is increasing and productivity indicators are declining;
- Pollination in the atmospheric air is increasing over large areas;
- Changes in anomalous phenomena such as warming and cooling are leading to the destruction of agricultural products and fruits.

The main challenges in reducing the risk of such natural disasters and increasing resilience to climate change include:

- The lack of improvement of early detection of natural disaster risks, reporting and information dissemination systems on the risk or occurrence of natural disasters based on the results of assessment and forecast data of natural disasters that have occurred over the years, and the lack of creation of a national and local database for the exchange of information on natural disaster risks;
- the lack of modern methods for assessing the risk of natural disasters and the practice of assessing threats within a narrow scope persists;
- Insufficient consideration of natural disaster risks in the construction of settlements and development of territories;

- Insufficient efforts to promote a safety culture among the population and prepare the population to act appropriately in emergency situations related to natural disasters;
- Inadequate consideration of vulnerable and other vulnerable social groups when implementing measures to reduce disaster risk and increase resilience to climate change;
- This is due to the underdevelopment of measures and practical mechanisms for insurance against natural disaster risks and for encouraging domestic investments in this area.

References: 1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-585 dated February 19 , 2007 “On measures to prevent and eliminate emergency situations associated with floods, mudflows, avalanches and landslides”

2. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 455 dated October 27, 1998 “On the classification of emergencies of a technogenic, natural and ecological nature”.

3. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 362 dated August 11, 2023 “On the development and organization of effective implementation of a national action plan on climate change and natural disaster risk”.

4. Speech by the President of the Republic of Uzbekistan, Sh. Mirziyoyev, at the UN Climate Change Conference in Dubai in 2023.

5. “Third National Communication of the Republic of Uzbekistan to the United Nations Framework Convention on Climate Change” Tashkent, 2016, p. 356.

Urazov Sadulla Shodiyevich –
SamISI, “Menejment” kafedrasi dotsent v.b, PhD.
e-mail: urazov.sadulla28@gmail.com,
Abduraxmanova Laylo Obidjon qizi –
SamISI 1-kurs MMN-125 guruh magistranti.
e-mail: abduraxmanovalaylo5@gmail.com,

TA’LIM XIZMATLARI TIZIMINI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI VA ULARNI MODELLASHTIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’lim xizmatlari tizimini boshqarish samaradorligini oshirishning asosiy omillari tizimli tahlil qilingan. Boshqaruv jarayonlarini maqbullashtirishda zamonaviy yondashuvlar, xususan, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt vositalaridan foydalangan holda jarayonlarni

modellashtirish usullari taklif etilgan. Tadqiqot natijalari ta’lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirish va xizmatlar sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Ta’lim xizmatlari, boshqaruv samaradorligi, tizimli tahlil, modellashtirish, O‘zbekiston-2030, sun’iy intellekt, sifat nazorati, raqobatbardoshlik.

Аннотация. В данной статье проведен системный анализ основных факторов повышения эффективности управления системой услуг высшего образования. Предложены современные подходы к оптимизации управленческих процессов, в частности, методы моделирования процессов с использованием цифровых технологий и инструментов искусственного интеллекта. Результаты исследования служат основой для разработки практических рекомендаций по повышению конкурентоспособности образовательных учреждений и приведению качества образовательных услуг в соответствие с международными стандартами.

Ключевые слова: образовательные услуги, эффективность управления, системный анализ, моделирование, стратегия “Узбекистан-2030”, искусственный интеллект, контроль качества, конкурентоспособность.

Abstract. This paper presents a systematic analysis of the primary factors influencing the management efficiency of higher education services. It proposes modern approaches to optimize administrative processes, specifically focusing on modeling techniques that utilize digital technologies and artificial intelligence. The findings of this research provide a solid foundation for developing practical recommendations aimed at enhancing the competitiveness of educational institutions and aligning service quality with international academic standards.

Keywords: Educational services, management efficiency, systematic analysis, modeling, Uzbekistan-2030 strategy, artificial intelligence, quality control, competitiveness.

Kirish. Zamonaviy global iqtisodiyotda inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirish har qanday davlatning raqobatbardoshligini belgilab beruvchi asosiy drayverga aylandi. Bu jarayonda ta’lim xizmatlari tizimi nafaqat bilim berish, balki innovatsion iqtisodiyot talablariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash kabi strategik vazifani bajaradi. Shu o‘rinda, ta’lim xizmatlari tizimini boshqarish samaradorligini oshirish, uning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini xalqaro standartlarga moslashtirish davr talabidir.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini tubdan transformatsiya qilish, o‘quv jarayonlariga innovatsiyalarni joriy etish hamda ta’lim

sifatini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni sohadagi islohotlarning yangi bosqichini boshlab berdi. Ushbu strategiyada oliy ta’lim muassasalarining akademik va moliyaviy mustaqilligini kengaytirish, ta’lim dasturlarini xalqaro reytinglarga kiritish hamda boshqaruv jarayonlarini to‘liq raqamlashtirish ustuvor maqsadlar sifatida belgilab qo‘yilgan.

Shuningdek, sohani rivojlantirishning huquqiy asosi sifatida qabul qilingan qarorlar, jumladan, oliy ta’lim muassasalarida boshqaruvning zamonaviy usullarini joriy etish, jumladan, “Raqamli universitet” modeliga o‘tish kabi vazifalar ta’lim xizmatlari sifatini oshirishning asosiy dastaklari hisoblanadi. Bu huquqiy-meyoriy hujjatlar ijrosi bevosita ta’lim xizmatlarini boshqarish tizimidagi an’anaviy yondashuvlardan voz kechib, ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv va sun’iy intellekt texnologiyalariga tayangan innovatsion modellarga o‘tishni taqozo etadi.

Shunga qaramay, amaliyotda ta’lim xizmatlari tizimini boshqarishda bir qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ta’lim bozoridagi o‘zgarishlarni aniq bashorat qiluvchi iqtisodiy-matematik modellarning yetishmasligi, moliyaviy resurslarni taqsimlashda optimallashuv darajasining pastligi hamda kadrlar tayyorlash sifati va mehnat bozori talablari o‘rtasidagi tafovut shular jumlasidandir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi - ta’lim xizmatlari tizimini boshqarish samaradorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi ichki va tashqi omillarni tizimli tahlil qilish hamda ularni baholash va bashorat qilish imkonini beruvchi zamonaviy boshqaruv modellarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish orqali oliy ta’lim muassasalarining tashkiliy-boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish va ularning xalqaro ta’lim maydonidagi raqobatbardoshligini ta'minlash bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar shakllantiriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta’lim xizmatlari bozorini rivojlantirish, oliy ta’lim muassasalarini boshqarishni takomillashtirish va bu jarayonlarni iqtisodiy-matematik modellashtirish masalalari ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Ushbu yo‘nalishdagi izlanishlarni asosan ikki katta guruhga: boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy jihatlarini o‘rganuvchi hamda jarayonlarni raqamlashtirish va modellashtirishga qaratilgan tadqiqotlarga ajratish mumkin. Jahon amaliyotida ta’lim muassasalarini boshqarishda menejment va marketingning zamonaviy usullarini qo‘llash borasida F. Kotler, M. Fullan kabi olimlarning ishlari fundamental ahamiyatga ega. Xususan, M. Fullan ta’limdagi tizimli o‘zgarishlarni

boshqarish haqida to‘xtalib, *“samarali boshqaruv qat'iy ierarxiyadan ko‘ra, moslashuvchanlik va ma’lumotlarga asoslangan uzluksiz tahlilga tayanishi lozimligini”* ta’kidlaydi.

Raqamli davrda ta’lim xizmatlarini boshqarishni intellektuallashtirish muammolari O. Zavakki-Rixter va J. Simens kabi tadqiqotchilar tomonidan chuqur o‘rganilgan. Ularning ilmiy xulosalariga ko‘ra, ta’lim ma'lumotlari tahlili va sun'iy intellekt texnologiyalari OTMlar boshqaruvida inqilobiy o‘zgarishlar yasamoqda. Tadqiqotchilar o‘z ishlari orqali “ta’lim boshqaruvida katta ma'lumotlar va bashoratlovchi modellardan foydalanish an'anaviy ma'muriy qarorlarni kelajak xatarlarini oldindan ko‘ruvchi strategik mexanizmlarga aylantirishi”ni ilmiy asoslab berishgan. O‘lchash va modellashtirish sohasida R. Kaplan va D. Nortonning “Muvozanatli ko‘rsatkichlar tizimi” ta’lim muassasalarining boshqaruv samaradorligini baholash uchun muvaffaqiyatli adaptatsiya qilingan.

Respublikamiz olimlari inson kapitalini rivojlantirish, ta’lim xizmatlari sifati va innovatsion boshqaruv masalalariga alohida e'tibor qaratishgan. Xususan, iqtisodchi olim, akademik Q.X. Abdurahmonov o‘z tadqiqotlarida mehnat bozori va ta’lim bozori integratsiyasini chuqur tahlil qilib, “*oliy ta’lim xizmatlari sifatini oshirish tizimining samaradorligi bevosita kadrlar raqobatbardoshligi va iqtisodiyotning real sektoridagi ehtiyojlarning qondirilish darajasi bilan o‘lchanishi kerakligini”* ta'kidlab o‘tgan.

Shuningdek, iqtisodiyot tarmoqlarini, shu jumladan, xizmatlar sohasini axborotlashtirish va iqtisodiy-matematik modellashtirish borasida akademik S.S. G‘ulomov va B.A. Begalov kabi olimlarning ilmiy ishlari katta ahamiyatga ega. Ularning tadqiqotlarida ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda qabul qilinadigan boshqaruv qarorlarini optimallashtirish modellari yoritib berilgan. O‘zbekistonlik tadqiqotchilar, shuningdek, ta’lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi, reyting tizimlari indikatorlarini takomillashtirish hamda xizmatlar sifatini boshqarishning tashkiliy mexanizmlari ustida qator izlanishlar olib bormoqda.

Yuqorida keltirilgan ilmiy izlanishlarning g'oyat muhimligini e'tirof etgan holda shuni aytish lozimki, adabiyotlarda oliy ta’limni boshqarishning umumiy masalalari keng yoritilgan bo‘lsa-da, aynan “O‘zbekiston-2030" strategiyasi doirasida yuz berayotgan shiddatli transformatsiya jarayonlariga moslashgan, ta’lim xizmatlari boshqaruvini sun'iy intellekt vositalari va bashoratlovchi modellar yordamida baholash mexanizmlari yetarlicha ochib berilmagan. Ta’lim xizmatlari tizimida tashkiliy, huquqiy va axborot-texnologik omillarni yagona iqtisodiy-matematik modelga birlashtirish hamda ularning raqobatbardoshlikka ta'sirini miqdoriy jihatdan o‘lchash

masalasi o‘zining chuqur ilmiy yechimini kutmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda ta’lim muassasalarida tashkiliy tuzilmaning boshqaruv samaradorligiga ta’sirini aniqlash asosiy maqsad qilib olindi. Tadqiqot metodologiyasi tizimli va funksional yondashuvlarga asoslanib, pedagogik va menejment nazariyalari bilan uyg‘unlashtirildi.

Ilmiy ishda sifat va miqdoriy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Ma’lumotlarni to‘plash jarayonida so‘rovnoma, yarim strukturali suhbatlar, hujjatlarni tahlil qilish va kuzatuv metodlari qo‘llanildi. So‘rovnomalar orqali ta’lim muassasalari rahbarlari va xodimlarining tashkiliy tuzilma samaradorligi haqidagi fikrlari o‘rganildi. Suhbatlar yordamida esa boshqaruv vakolatlarining taqsimlanishi, qaror qabul qilish mexanizmlari va ichki aloqalar tizimi tahlil qilindi.

Olingan ma’lumotlar statistik va taqqoslama tahlil asosida qayta ishlanib, muammolar va ularning yechimiga doir ilmiy xulosalar ishlab chiqildi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot jarayonida ta’lim xizmatlari tizimini boshqarish samaradorligini oshirishga ta’sir etuvchi asosiy omillar aniqlanib, ularning boshqaruv tizimidagi o‘rni tahlil qilindi. Shuningdek, ushbu omillar asosida boshqaruv samaradorligini baholash va modellashtirishga oid ilmiy yondashuv ishlab chiqildi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim xizmatlari tizimining samarali faoliyat yuritishi bir nechta o‘zaro bog‘liq omillarga asoslanadi. Ular orasida tashkiliy boshqaruv, raqamli texnologiyalarni joriy etish, kadrlar salohiyati, ta’lim sifati monitoringi hamda resurslardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Quyidagi jadvalda ta’lim xizmatlari tizimi boshqaruvi samaradorligiga ta’sir etuvchi asosiy omillar va ularning ta’sir darajasi keltirilgan (**1-jadval**).

1-jadval

Ta’lim xizmatlari tizimini boshqarish samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar

№	**Omillar**	**Tavsifi**	**Ta’sir darajasi**
1.	Tashkiliy boshqaruv mexanizmi	Boshqaruv tuzilmasining samarali tashkil etilishi, vakolatlar taqsimoti	Yuqori
2.	Raqamli texnologiyalar	Elektron boshqaruv tizimlari, axborot tizimlari, raqamli platformalar	Yuqori
3.	Kadrlar salohiyati	Professor-o‘qituvchilar va boshqaruv xodimlarining malakasi	O‘rta-yuqori
4.	Ta’lim sifati monitoringi	Baholash tizimi, akkreditatsiya va ichki audit	O‘rta
5.	Moddiy-texnik resurslar	Infrastrukturaviy ta’minot, o‘quv bazasi	O‘rta

Jadval natijalariga ko‘ra, ta’lim xizmatlari tizimida boshqaruv samaradorligiga eng katta ta’sir ko‘rsatuvchi omillar sifatida tashkiliy boshqaruv mexanizmi hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi ajralib turadi. Bu omillar boshqaruv

jarayonlarini tezkorlashtirish, ma’lumotlar almashinuvini yaxshilash hamda qaror qabul qilish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqot davomida ta’lim xizmatlari tizimini boshqarish samaradorligini baholash uchun quyidagi konseptual model ishlab chiqildi (2-jadval).

2-jadval

Ta’lim xizmatlari tizimi boshqaruv samaradorligini baholash modeli

Ko‘rsatkichlar	Baholash mezoni	Natija
Ta’lim sifati ko‘rsatkichi	Bitiruvchilar kompetensiyasi va bandlik darajasi	Yuqori sifatli kadrlar tayyorlash
Boshqaruv samaradorligi	Qaror qabul qilish tezligi va aniqligi	Operativ boshqaruv
Resurslardan foydalanish	Moliyaviy va moddiy resurslar samaradorligi	Tejamkor boshqaruv
Raqamli boshqaruv darajasi	Axborot tizimlari va elektron platformalar	Shaffof boshqaruv

Mazkur model asosida ta’lim xizmatlari tizimini boshqarish samaradorligi ko‘p omilli yondashuv asosida baholanishi mumkin. Modelning asosiy ustunligi shundaki, u boshqaruv jarayonlarini tizimli ravishda baholash hamda rivojlantirish yo‘nalishlarini aniqlash imkonini beradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ta’lim xizmatlari tizimini boshqarish samaradorligini oshirish uchun quyidagi modellashtirish yo‘nalishlarini qo‘llash maqsadga muvofiq:

– boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish asosida modellashtirish;

– ta’lim xizmatlari sifatini baholashning indikatorlar tizimini ishlab chiqish;

– ta’lim muassasalari faoliyatini integratsiyalashgan boshqaruv modeli asosida tashkil etish;

– resurslardan foydalanishni optimallashtirish modeli orqali takomillashtirish.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy sharoitda ta’lim xizmatlari tizimini boshqarish samaradorligini oshirish innovatsion boshqaruv texnologiyalari hamda raqamli transformatsiya jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu jarayonlar boshqaruvning shaffofligini ta’minlash, ta’lim xizmatlari sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqotlar va ishlab chiqilgan “Omillarning vaznli baholash modeli” tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy sharoitda oliy ta’lim xizmatlari tizimini boshqarish samaradorligi asosan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va sun'iy intellektning qay darajada joriy etilganligiga bog'liq. Ta’lim tizimi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tuzilma bo‘lganligi sababli, uning boshqaruv jarayonlarini maqbullashtirish an'anaviy vertikal-ma'muriy buyruqbozlikdan voz kechishni hamda intellektual, ma'lumotlarga asoslangan gorizontal boshqaruvga

o‘tishni taqozo etadi.

“O‘zbekiston - 2030” strategiyasida belgilangan ustuvor vazifalarni amalga oshirish hamda mahalliy oliy ta’lim muassasalarining xalqaro ta’lim xizmatlari bozoridagi raqobatbardoshligini ta'minlash maqsadida quyidagi amaliy qadamlarni joriy etish tavsiya qilinadi:

Birinchidan, integratsiyalashgan raqamli ekotizimni yaratish, bunda OTMlarning barcha bo‘g'inlarini (o‘quv jarayoni, moliya, kadrlar, ilmiy-tadqiqot) yagona ERP (Enterprise Resource Planning) tizimiga birlashtirish va qaror qabul qilishda sun’iy intellekt tahlilidan keng foydalanish. Bu boshqaruv samaradorligini o‘lchovchi modeldagi eng katta salmoqqa ega (35%) omilni qondirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, moliyaviy taqsimotni natijadorlikka bog'lash, ya’ni ta’lim xizmatlarini moliyalashtirishda qat’iy xarajatlar smetasidan voz kechib, byudjetni ta’lim dasturlarining jozibadorligi, talabalar qoniqish darajasi va mehnat bozoridagi reytingiga qarab dinamik taqsimlash mexanizmlarini qo‘llash.

Uchinchidan, sifat menejmentining xalqaro standartlarini joriy etish orqali ta’lim tashkilotlari uchun maxsus ishlab chiqilgan ISO 21001:2018 standartlarini to‘liq amaliyotga tatbiq etish. Bu plagiatni kamaytirish, ilmiy ishlar salmog'ini oshirish hamda professor-o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini uzluksiz baholab borish imkonini beradi.

To‘rtinchidan, bashoratlovchi modellashtirish markazlarini ochish: Mehnat bozorida qaysi kasblarga va malakalarga talab oshib borayotganini oldindan ko‘ra biluvchi analitik markazlarni tashkil etish, ta’lim xizmatlari kvotalarini shu tahlillar asosida mustaqil belgilash.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim xizmatlari bozorida samarali boshqaruv - bu doimiy ravishda o‘zgarib turuvchi tashqi muhit talablariga tezkor moslasha oladigan, o‘quv jarayonlari sifatini xalqaro darajaga ko‘taruvchi va milliy iqtisodiyot uchun yuqori malakali inson kapitalini yetkazib beruvchi innovatsion tizimni yaratishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdurahmonov Q. X. Inson kapitali iqtisodiyoti. - Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020. - 320 b.

2. Begalov B. A. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli iqtisodiyot. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. - 256 b.

3. Fullan M. The new meaning of educational change. - 4th ed. - New York: Teachers College Press, 2007. - 338 p.

4. G‘ulomov S. S. Axborotlashgan iqtisodiyot asoslari. - Toshkent: Fan, 2018. - 280 b.

5. Kaplan R. S., Norton D. P. The balanced scorecard: Translating strategy into action. - Boston: Harvard Business School Press, 1996. - 322 p.

6. Kotler P., Keller K. L. Marketing management**.** - 15th ed. - Pearson Education, 2016. - 714 p.

7. Siemens G. Learning analytics: The emergence of a discipline//American Behavioral Scientist. - 2013. - Vol. 57, №10. - P. 1380-1400.

8. Zawacki-Richter O., Marín V. I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education// International Journal of Educational Technology in Higher Education**.** - 2019. - Vol. 16, №39. - P. 1-27.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida: PF-158-son Farmon**.** - Toshkent, 2023.

Комилова Мукаррам Кобилжоновна
Старший преподаватель
Самаркандского института экономики и сервиса
komilova.mukarram29@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-8799-413X
Бердиниязов Умарбек Дониёрович
Студент Самаркандского института экономики и сервиса

РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация: В статье исследуется влияние цифровых технологий на трансформацию системы образования и анализируется их экономическое значение в условиях цифровой экономики. Раскрывается роль дистанционного обучения, искусственного интеллекта и цифровых платформ в формировании человеческого капитала и повышении производительности труда.

Ключевые слова: цифровизация, образование, человеческий капитал, инновации, экономический рост, цифровая экономика, технологии обучения.

Abstract: The article examines the impact of digital technologies on the transformation of the education system and analyzes their economic importance in the context of the digital economy. The role of distance learning, artificial intelligence, and digital platforms in the formation of human capital and increasing labor productivity is revealed.

Keywords: digitalization, education, human capital, innovation, economic growth, digital economy, educational technologies.

Введение. Современный этап развития общества характеризуется глобальной цифровой трансформацией. Информационно-коммуникационные технологии проникают во все сферы жизни, включая образование. Образовательная система перестает быть исключительно социальным институтом и становится стратегическим фактором экономического развития.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью комплексного анализа влияния технологий на качество подготовки кадров и устойчивость экономического роста.

1. Теоретические основы формирования человеческого капитала

Экономическая теория рассматривает образование как инвестицию в человеческий капитал. Повышение уровня знаний и профессиональных навыков способствует росту производительности труда и увеличению национального дохода. В условиях цифровой экономики знания становятся основным фактором производства и ключевым ресурсом конкурентоспособности.

Экономическая теория рассматривает образование как инвестицию в человеческий капитал. Повышение уровня знаний и профессиональных навыков способствует росту производительности труда и увеличению национального дохода. В условиях цифровой экономики знания становятся основным фактором производства и ключевым ресурсом конкурентоспособности.

Экономическая теория рассматривает образование как инвестицию в человеческий капитал. Повышение уровня знаний и профессиональных навыков способствует росту производительности труда и увеличению национального дохода. В условиях цифровой экономики знания становятся основным фактором производства и ключевым ресурсом конкурентоспособности.

Экономическая теория рассматривает образование как инвестицию в человеческий капитал. Повышение уровня знаний и профессиональных навыков способствует росту производительности труда и увеличению национального дохода. В условиях цифровой экономики знания становятся основным фактором производства и ключевым ресурсом конкурентоспособности.

Экономическая теория рассматривает образование как инвестицию в человеческий капитал. Повышение уровня знаний и профессиональных навыков способствует росту производительности труда и увеличению национального дохода. В условиях цифровой экономики знания становятся основным фактором производства и ключевым ресурсом конкурентоспособности.

2. Цифровизация образовательного процесса

Цифровизация предполагает внедрение электронных образовательных платформ, систем дистанционного обучения, виртуальных лабораторий и цифровых библиотек. Это обеспечивает расширение доступа к знаниям, формирование индивидуальных образовательных траекторий и повышение прозрачности оценки знаний.

Цифровизация предполагает внедрение электронных образовательных платформ, систем дистанционного обучения, виртуальных лабораторий и цифровых библиотек. Это обеспечивает расширение доступа к знаниям, формирование индивидуальных образовательных траекторий и повышение прозрачности оценки знаний.

Цифровизация предполагает внедрение электронных образовательных платформ, систем дистанционного обучения, виртуальных лабораторий и цифровых библиотек. Это обеспечивает расширение доступа к знаниям, формирование индивидуальных образовательных траекторий и повышение прозрачности оценки знаний.

Цифровизация предполагает внедрение электронных образовательных платформ, систем дистанционного обучения, виртуальных лабораторий и цифровых библиотек. Это обеспечивает расширение доступа к знаниям, формирование индивидуальных образовательных траекторий и повышение прозрачности оценки знаний.

Цифровизация предполагает внедрение электронных образовательных платформ, систем дистанционного обучения, виртуальных лабораторий и цифровых библиотек. Это обеспечивает расширение доступа к знаниям, формирование индивидуальных образовательных траекторий и повышение прозрачности оценки знаний.

3. Искусственный интеллект и персонализация обучения

Применение алгоритмов искусственного интеллекта позволяет анализировать образовательные данные, адаптировать учебные материалы и формировать персонализированные маршруты обучения. Это повышает эффективность образовательного процесса и снижает уровень академической неуспеваемости.

Применение алгоритмов искусственного интеллекта позволяет анализировать образовательные данные, адаптировать учебные материалы и формировать персонализированные маршруты обучения. Это повышает эффективность образовательного процесса и снижает уровень академической

неуспеваемости.

Применение алгоритмов искусственного интеллекта позволяет анализировать образовательные данные, адаптировать учебные материалы и формировать персонализированные маршруты обучения. Это повышает эффективность образовательного процесса и снижает уровень академической неуспеваемости.

Применение алгоритмов искусственного интеллекта позволяет анализировать образовательные данные, адаптировать учебные материалы и формировать персонализированные маршруты обучения. Это повышает эффективность образовательного процесса и снижает уровень академической неуспеваемости.

Применение алгоритмов искусственного интеллекта позволяет анализировать образовательные данные, адаптировать учебные материалы и формировать персонализированные маршруты обучения. Это повышает эффективность образовательного процесса и снижает уровень академической неуспеваемости.

4. Экономическая эффективность внедрения технологий

Интеграция цифровых решений способствует оптимизации бюджетных расходов образовательных учреждений, снижению административных затрат и повышению масштабируемости образовательных программ. Инвестиции в технологии обеспечивают долгосрочный макроэкономический эффект.

Интеграция цифровых решений способствует оптимизации бюджетных расходов образовательных учреждений, снижению административных затрат и повышению масштабируемости образовательных программ. Инвестиции в технологии обеспечивают долгосрочный макроэкономический эффект.

Интеграция цифровых решений способствует оптимизации бюджетных расходов образовательных учреждений, снижению административных затрат и повышению масштабируемости образовательных программ. Инвестиции в технологии обеспечивают долгосрочный макроэкономический эффект.

Интеграция цифровых решений способствует оптимизации бюджетных расходов образовательных учреждений, снижению административных затрат и повышению масштабируемости образовательных программ. Инвестиции в технологии обеспечивают долгосрочный макроэкономический эффект.

Интеграция цифровых решений способствует оптимизации бюджетных расходов образовательных учреждений, снижению административных затрат и повышению масштабируемости образовательных программ. Инвестиции в

технологии обеспечивают долгосрочный макроэкономический эффект.

5. Социальные и институциональные вызовы

Несмотря на преимущества цифровизации, сохраняются проблемы цифрового неравенства, недостаточной инфраструктуры и информационной безопасности. Необходима государственная поддержка и повышение квалификации педагогических кадров.

Несмотря на преимущества цифровизации, сохраняются проблемы цифрового неравенства, недостаточной инфраструктуры и информационной безопасности. Необходима государственная поддержка и повышение квалификации педагогических кадров.

Несмотря на преимущества цифровизации, сохраняются проблемы цифрового неравенства, недостаточной инфраструктуры и информационной безопасности. Необходима государственная поддержка и повышение квалификации педагогических кадров.

Несмотря на преимущества цифровизации, сохраняются проблемы цифрового неравенства, недостаточной инфраструктуры и информационной безопасности. Необходима государственная поддержка и повышение квалификации педагогических кадров.

Несмотря на преимущества цифровизации, сохраняются проблемы цифрового неравенства, недостаточной инфраструктуры и информационной безопасности. Необходима государственная поддержка и повышение квалификации педагогических кадров.

6. Перспективы развития образовательных технологий

В перспективе ожидается активное внедрение виртуальной и дополненной реальности, развитие аналитики больших данных и интеграция образовательных экосистем с рынком труда. Образование станет более гибким и ориентированным на индивидуальные потребности личности.

В перспективе ожидается активное внедрение виртуальной и дополненной реальности, развитие аналитики больших данных и интеграция образовательных экосистем с рынком труда. Образование станет более гибким и ориентированным на индивидуальные потребности личности.

В перспективе ожидается активное внедрение виртуальной и дополненной реальности, развитие аналитики больших данных и интеграция образовательных экосистем с рынком труда. Образование станет более гибким и ориентированным на индивидуальные потребности личности.

В перспективе ожидается активное внедрение виртуальной и дополненной

реальности, развитие аналитики больших данных и интеграция образовательных экосистем с рынком труда. Образование станет более гибким и ориентированным на индивидуальные потребности личности.

В перспективе ожидается активное внедрение виртуальной и дополненной реальности, развитие аналитики больших данных и интеграция образовательных экосистем с рынком труда. Образование станет более гибким и ориентированным на индивидуальные потребности личности.

Заключение. Технологии играют ключевую роль в модернизации системы образования и формировании конкурентоспособного человеческого капитала. Их эффективная интеграция обеспечивает устойчивый экономический рост и укрепление позиций государства в глобальной экономике.

Технологии играют ключевую роль в модернизации системы образования и формировании конкурентоспособного человеческого капитала. Их эффективная интеграция обеспечивает устойчивый экономический рост и укрепление позиций государства в глобальной экономике.

Технологии играют ключевую роль в модернизации системы образования и формировании конкурентоспособного человеческого капитала. Их эффективная интеграция обеспечивает устойчивый экономический рост и укрепление позиций государства в глобальной экономике.

Технологии играют ключевую роль в модернизации системы образования и формировании конкурентоспособного человеческого капитала. Их эффективная интеграция обеспечивает устойчивый экономический рост и укрепление позиций государства в глобальной экономике.

Технологии играют ключевую роль в модернизации системы образования и формировании конкурентоспособного человеческого капитала. Их эффективная интеграция обеспечивает устойчивый экономический рост и укрепление позиций государства в глобальной экономике.

Список литературы

1. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. – Chicago: University of Chicago Press, 1993.

2. Drucker P. F. Innovation and Entrepreneurship. – New York: Harper Business, 2006.

3. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishers, 2010.

4. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016.

5. World Bank. World Development Report: Digital Dividends. – Washington DC, 2016.
6. OECD. Education at a Glance. – Paris, 2022.
7. UNESCO. Global Education Monitoring Report. – Paris, 2023.

Ashurova Oltin Yuldashevna
Samarqand iqtisodiyot va servis
instituti katta o'qituvchisi

O'ZBEKISTONDA INVESTITSIYALARNI JALB QILISHNI TAKOMILLASHTIRISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Maqolada innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari tahlil qilingan. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish manbalari, investitsiyalar ishtiroki va mavjud muammolar o'rganilgan. Natijada innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, xususiy investitsiyalar ulushini oshirish va moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, innovatsiyalarni moliyalashtirish, investitsiya, venchur kapitali, innovatsion infratuzilma, investitsion muhit.

Abstract: The article analyzes the mechanisms of attracting investments in financing innovations. The sources of financing innovative activities, the role of investments, and existing problems have been studied. As a result, conclusions have been developed on developing innovative infrastructure, increasing the share of private investments, and improving financing mechanisms.

Keywords: innovation, innovation financing, investment, venture capital, innovative infrastructure, investment environment.

Kirish. Jahon iqtisodiyotining zamonaviy rivojlanish bosqichi innovatsion modelga o'tish bilan tavsiflanadi. Innovatsiyalar iqtisodiy o'sishning intensiv omili sifatida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yangi yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlarni yaratish va milliy iqtisodiyotning global raqobatbardoshligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynamoqda. Ilmiy-texnik taraqqiyotning jadallashuvi natijasida innovatsiyalar nafaqat alohida korxonalarning rivojlanish omili, balki butun iqtisodiyotning strukturaviy transformatsiyasini ta'minlovchi strategik resursga aylandi. Shuning uchun innovatsion faoliyatni samarali moliyalashtirish va ushbu jarayonga investitsiyalarni keng jalb qilish masalasi zamonaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Innovatsion faoliyatning o'ziga xos xususiyati shundaki, u yuqori darajadagi tavakkalchilik, uzoq muddatli kapital qo'yilmalar va natijaning noaniqligi bilan

tavsiflanadi. Bu esa an’anaviy moliyalashtirish manbalarining innovatsion loyihalarga nisbatan ehtiyotkor munosabatda bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Natijada innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda investitsiya resurslari yetishmovchiligi yuzaga keladi, bu esa innovatsion salohiyatdan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qiladi. Ilmiy adabiyotlarda innovatsiyalarni moliyalashtirish samaradorligi mamlakatning investitsion muhiti, moliyaviy bozorlarning rivojlanganlik darajasi, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining mavjudligi hamda institutsional tizimning barqarorligi bilan bevosita bog‘liqligi asoslab berilgan. Ayniqsa, so‘nggi yillarda innovatsion rivojlanishning asosiy moliyaviy manbalari sifatida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, venchur kapitali, davlat grantlari, xususiy investitsiyalar va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining roli ortib bormoqda.

Global iqtisodiy tendensiyalar shuni ko‘rsatmoqdaki, innovatsion rivojlanishga yo‘naltirilgan investitsiyalar mamlakatlarning uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish sur’atlarini belgilab bermoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni tasdiqlaydiki, innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimi samarali tashkil etilgan mamlakatlarda yuqori texnologiyali ishlab chiqarish ulushi ortadi, eksport tarkibi diversifikatsiya qilinadi va iqtisodiyotning raqobatbardoshligi oshadi. Aksincha, innovatsion faoliyatni moliyalashtirish mexanizmlarining yetarlicha rivojlanmaganligi innovatsion rivojlanish sur’atlarining sekinlashuviga olib keladi. Shu sababli innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning muhim sharti hisoblanadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida ham so‘nggi yillarda innovatsion rivojlanishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Milliy iqtisodiyotning xomashyo yo‘nalishidan yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga o‘tishi innovatsion faoliyatni kengaytirishni talab etadi. Shu maqsadda innovatsion rivojlanishni rag‘batlantirishga qaratilgan institutsional va huquqiy asoslar yaratildi, innovatsion infratuzilma elementlari, jumladan texnoparklar, innovatsion markazlar va startaplarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari shakllantirildi. Shu bilan birga, innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda xususiy investitsiyalar ulushi hali yetarli darajada emasligi, innovatsion moliyalashtirish instrumentlarining rivojlanmaganligi hamda investorlar uchun mavjud tavakkalchilik darajasining yuqoriligi mazkur sohada tizimli muammolar mavjudligini ko‘rsatadi.

So‘nggi yillardagi statistik va tahliliy ma’lumotlar innovatsion rivojlanish ko‘rsatkichlarining ijobiy dinamikasini ko‘rsatishiga qaramasdan, innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb qilish samaradorligini yanada oshirish zarurligini tasdiqlaydi.

Xususan, innovatsion faoliyatni moliyalashtirishda davlat mablag‘larining ustunligi saqlanib qolmoqda, xususiy sektor va institutsional investorlarning ishtiroki esa nisbatan past darajada qolmoqda. Bu holat innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning bozor mexanizmlarini rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilishning zamonaviy instrumentlarini joriy etish va investitsion muhitni yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Mazkur holatlar innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini chuqur ilmiy asosda o‘rganish va ularni takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqish zarurligini belgilaydi. Shu nuqtai nazardan, innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning nazariy asoslarini o‘rganish, amaldagi moliyalashtirish tizimini tahlil qilish va investitsiyalarni jalb qilish samaradorligini oshirish yo‘nalishlarini aniqlash mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot natijalari innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb qilish tizimi iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy elementi ekanligini tasdiqladi. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish tizimi rivojlangan mamlakatlarda investitsiyalar tarkibida xususiy sektor ulushi ustunlik qiladi, bu esa innovatsion faoliyatning barqaror va bozor tamoyillari asosida rivojlanishini ta’minlaydi. Bunday iqtisodiyotlarda innovatsion loyihalar asosan venchur kapitali, institutsional investorlar va innovatsion fondlar orqali moliyalashtiriladi. Natijada innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi ortadi, iqtisodiyotning texnologik darajasi oshadi va global raqobatbardoshlik mustahkamlanadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida innovatsion rivojlanishni moliyalashtirish tizimining shakllanishi so‘nggi yillarda sezilarli darajada faollashganligi aniqlandi. Xususan, innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan davlat siyosatining kuchayishi natijasida innovatsion infratuzilma elementlari, jumladan texnoparklar, innovatsion markazlar, startap akseleratorlari va ilmiy-innovatsion klasterlar faoliyati kengaygan. Bu esa innovatsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, innovatsion rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan davlat dasturlari doirasida innovatsion loyihalarga ajratilayotgan moliyaviy resurslar hajmi ortib borayotganligi kuzatilmoqda[5].

Tahlillar innovatsion faoliyatni moliyalashtirish manbalari tarkibida davlat mablag‘lari yetakchi o‘rin egallashini ko‘rsatdi. Bu holat innovatsion faoliyatni moliyalashtirish tizimi hali to‘liq bozor mexanizmlariga asoslanmaganligini bildiradi. Davlat tomonidan innovatsion loyihalarni moliyalashtirish innovatsion rivojlanishning dastlabki bosqichida muhim rol o‘ynayotgan bo‘lsa-da, uzoq muddatli istiqbolda xususiy investitsiyalar ulushining ortishi innovatsion rivojlanish barqarorligini

ta’minlash uchun zarur hisoblanadi. Shu bilan birga, innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda bank kreditlarining ulushi nisbatan past darajada saqlanib qolmoqda, bu esa innovatsion loyihalarning yuqori tavakkalchilik darajasi bilan bog‘liq.

Statistik va institutsional tahlillar natijasida innovatsion faoliyatni moliyalashtirish tizimining rivojlanishi bilan investitsion muhit o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjudligi aniqlandi. Xususan, investitsion muhitning yaxshilanishi innovatsion faoliyatga jalb qilinayotgan investitsiyalar hajmining oshishiga olib kelmoqda. So‘nggi yillarda iqtisodiyot tarmoqlarini modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni rivojlantirishga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmining ortib borishi innovatsion rivojlanishning faollashayotganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, sanoat, axborot texnologiyalari va xizmatlar sohasida innovatsion investitsiyalar faolligining oshishi kuzatilmoqda[6].

Innovatsion rivojlanish ko‘rsatkichlarining xalqaro reytinglardagi dinamikasi ham innovatsion faoliyatni moliyalashtirish tizimining rivojlanib borayotganligini tasdiqlaydi. O‘zbekistonning innovatsion rivojlanish ko‘rsatkichlari yaxshilanib borayotganligi innovatsion siyosatning samaradorligi ortib borayotganligini ko‘rsatadi. Bu esa innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimining institutsional asoslari mustahkamlanib borayotganligini bildiradi. Shu bilan birga, innovatsion rivojlanish darajasi rivojlangan mamlakatlar bilan solishtirganda hali ham past darajada saqlanib qolayotganligi innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimini yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari innovatsiyalarni moliyalashtirish samaradorligi ko‘p jihatdan innovatsion infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi bilan bog‘liqligini ko‘rsatdi. Innovatsion infratuzilma elementlarining rivojlanishi innovatsion loyihalarga investitsiyalar jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Xususan, texnoparklar va innovatsion markazlar faoliyatining rivojlanishi innovatsion g‘oyalarni tijoratlashtirish jarayonini jadallashtiradi va investorlar uchun qulay sharoit yaratadi. Bu esa innovatsion faoliyatni moliyalashtirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tahlillar innovatsiyalarni moliyalashtirishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning roli ortib borayotganligini ko‘rsatdi. Xorijiy investitsiyalar innovatsion texnologiyalar transferini ta’minlash, zamonaviy boshqaruv tajribasini joriy etish va innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalar innovatsion faoliyatni moliyalashtirish tizimining diversifikatsiya qilinishiga xizmat qiladi.

Shu o‘rinda aytish joizki, innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb

qilish samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy omillar sifatida innovatsion loyihalarning yuqori tavakkalchilik darajasi, innovatsion moliyalashtirish instrumentlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, venchur kapital bozorining shakllanish bosqichida ekanligi va xususiy sektor investitsiyalarining yetarli darajada faollashmaganligi aniqlandi. Ushbu omillar innovatsion faoliyatni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi[7].

Tadqiqot innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimining rivojlanishi milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanish darajasini belgilovchi asosiy omillardan biri ekanligini ko‘rsatadi. Innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish innovatsion rivojlanish sur’atlarini oshirish, iqtisodiyotning texnologik darajasini yuksaltirish va milliy iqtisodiyotning global raqobatbardoshligini mustahkamlash imkonini beradi.

Olib borilgan tahlillar innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb qilish tizimi milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish samaradorligi bevosita investitsion muhitning jozibadorligi, moliyaviy institutlarning rivojlanganligi va innovatsion infratuzilmaning shakllanganlik darajasi bilan uzviy bog‘liqdir. Ushbu natijalar innovatsion rivojlanish nazariyasining asosiy qoidalariga mos keladi, ya’ni innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimi qanchalik rivojlangan bo‘lsa, iqtisodiyotning texnologik yangilanish jarayoni shunchalik tezlashadi.

O‘zbekiston sharoitida innovatsion faoliyatni moliyalashtirishda davlat mablag‘larining ustunligi saqlanib qolmoqda. Ushbu holat innovatsion rivojlanishning dastlabki bosqichida tabiiy jarayon hisoblanadi, chunki innovatsion faoliyat yuqori tavakkalchilik darajasi bilan tavsiflanadi va xususiy investorlar bunday loyihalarga investitsiya kiritishda ehtiyotkorlik bilan yondashadilar. Biroq uzoq muddatli istiqbolda innovatsion rivojlanishning barqarorligini ta’minlash uchun innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimida xususiy sektor ulushini oshirish zarur hisoblanadi. Chunki innovatsion iqtisodiyotning samarali faoliyat yuritishi bozor mexanizmlariga asoslangan moliyalashtirish tizimini talab etadi[8].

Shuningdek, tadqiqot natijalari innovatsiyalarni moliyalashtirishda venchur kapitali va muqobil moliyalashtirish instrumentlarining roli yetarli darajada shakllanmaganligini ko‘rsatdi. Venchur kapitali innovatsion loyihalarni moliyalashtirishning eng samarali mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Chunki venchur kapitali innovatsion loyihalarning yuqori tavakkalchiligini qoplash imkonini beradi va innovatsion faoliyatni rag‘batlantiradi. Shu nuqtai nazardan, milliy iqtisodiyotda venchur moliyalashtirish tizimini rivojlantirish innovatsiyalarni moliyalashtirish

samaradorligini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot jarayonida innovatsiyalarni moliyalashtirish samaradorligini oshirishda innovatsion infratuzilmaning rivojlanishi muhim omil ekanligi aniqlandi. Innovatsion infratuzilma elementlari, jumladan texnoparklar, innovatsion markazlar, biznes inkubatorlar va startap akseleratorlari innovatsion loyihalarni rivojlantirish va investorlarni jalb qilishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu infratuzilma elementlari innovatsion loyihalarning tijoratlashtirilishini tezlashtiradi va investorlar uchun qulay investitsion muhitni shakllantiradi. Shu sababli innovatsion infratuzilmani yanada rivojlantirish innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimini takomillashtirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Innovatsiyalarni moliyalashtirishda xorijiy investitsiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy investitsiyalar nafaqat moliyaviy resurslar manbai, balki ilg‘or texnologiyalar, zamonaviy boshqaruv tajribasi va innovatsion bilimlar transferining muhim vositasi hisoblanadi. Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalar milliy innovatsion tizimning global innovatsion tizimga integratsiyalashuvini ta’minlaydi. Biroq xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun mamlakatda qulay investitsion muhit, investorlar huquqlarining ishonchli himoyasi va institutsional barqarorlikni ta’minlash zarur[9].

Bu innovatsion faoliyatni tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, innovatsion faoliyat ishtirokchilari uchun iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlarini kengaytirish va innovatsion faoliyatni moliyalashtirish instrumentlarini diversifikatsiya qilishni nazarda tutadi. Shuningdek, innovatsiyalarni moliyalashtirishda xususiy sektor ishtirokini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun innovatsion faoliyatga investitsiya kiritayotgan investorlar uchun soliq imtiyozlari joriy etish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish bilan bog‘liq tavakkalchiliklarni kamaytirish mexanizmlarini ishlab chiqish va innovatsion moliyalashtirishning yangi shakllarini rivojlantirish zarur.

Bundan tashqari, innovatsion faoliyatni moliyalashtirish samaradorligini oshirish uchun moliyaviy bozorlarni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Moliyaviy bozorlarning rivojlanishi innovatsion loyihalar uchun muqobil moliyalashtirish manbalarini kengaytiradi va innovatsion faoliyatni moliyalashtirish imkoniyatlarini oshiradi. Shu bilan birga, innovatsion faoliyatni moliyalashtirishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini keng joriy etish innovatsion rivojlanishni jadallashtirish imkonini beradi.

Innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish tizimini

takomillashtirish orqali iqtisodiyotning texnologik darajasini oshirish, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va milliy iqtisodiyotning global raqobatbardoshligini oshirish mumkin.

Olib borilgan tadqiqotlar innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb qilish milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri ekanligini tasdiqladi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalar iqtisodiy o‘sishning muhim drayveri sifatida namoyon bo‘lib, ularni samarali moliyalashtirish innovatsion faoliyatning uzluksizligini, ishlab chiqarishning texnologik yangilanishini va iqtisodiyotning global raqobatbardoshligini ta’minlaydi. Shu sababli innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish va ushbu jarayonga investitsiyalarni keng jalb qilish strategik ahamiyat kasb etadi.

Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish tizimi samaradorligi investitsion muhitning jozibadorligi, moliyaviy institutlarning rivojlanganlik darajasi, innovatsion infratuzilmaning shakllanganligi va davlat tomonidan amalga oshirilayotgan innovatsion siyosatning samaradorligiga bevosita bog‘liq. O‘zbekiston iqtisodiyotida innovatsion rivojlanishni moliyalashtirish bo‘yicha muayyan ijobiy natijalarga erishilgan bo‘lsa-da, innovatsion faoliyatni moliyalashtirishda davlat mablag‘larining ustunligi saqlanib qolayotganligi va xususiy sektor investitsiyalarining yetarli darajada faollashmaganligi ushbu sohada mavjud muammolarni ko‘rsatadi.

Tadqiqot davomida innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb qilish samaradorligini cheklovchi asosiy omillar sifatida innovatsion loyihalarning yuqori tavakkalchilik darajasi, innovatsion moliyalashtirish instrumentlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, venchur moliyalashtirish tizimining shakllanish bosqichida ekanligi va innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning bozor mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi aniqlandi. Ushbu omillar innovatsion faoliyatni moliyalashtirish tizimini yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari asosida innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb qilishni takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari asoslab berildi. Xususan, innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning institutsional asoslarini mustahkamlash, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda xususiy sektor ishtirokini kengaytirish va venchur moliyalashtirish tizimini rivojlantirish innovatsion rivojlanish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, innovatsion faoliyatni moliyalashtirishda xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish, innovatsion faoliyat ishtirokchilari uchun qulay investitsion muhit yaratish va innovatsion moliyalashtirishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish muhim

ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini jadallashtirish, iqtisodiyotning texnologik darajasini oshirish va uning global iqtisodiy tizimdagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish tizimini kompleks rivojlantirish orqali uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Hoshimov, U. (2025). Innovatsion faoliyatga investitsiyalarni jalb qilishning ahamiyati, ilmiy-nazariy va huquqiy asoslari. Ilg‘or Iqtisodiyot va Pedagogik Texnologiyalar, 2(5), 361–373. https://doi.org/10.60078/3060-4842-2025-vol2-iss5-pp361-373
2. Jubanova, B., & Xojamuratova, G. (2025). Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimini rivojlantirish orqali tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash. Green Economy and Development.
3. Shamansurova, Z. (2023). Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish. Green Economy and Development.
4. Kato, A. I. (2025). Venture capital as a catalyst for innovation and economic growth in emerging economies: A systematic review and future research agenda. Administrative Sciences, 15(11), Article 405. https://doi.org/10.3390/admsci15110405
5. Sources of financing: Which ones are more effective in innovation–growth linkage? (2024). Economic Systems, 48. https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2023.101177

Азиза Тохировна Ахмедова – доцент
Самаркандского института экономики и
сервиса, e-mail: azizaaxmedova1982@gmail.com

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРВАНИЯ И РАСПРЕДЕЛЕНИЯ УСТАВНОГО КАПИТАЛА ПРЕДПРИНЕМАТЕЛЬСКИХ СУБЪЕКТОВ

Аннотация: В работе рассматриваются вопросы по формированию и распределению уставного фонда предпринимательских субъектов. Отмечены тенденция затягивания сроков внесения вкладов в их уставные фонды предпринимательских субъектов и оценка вкладов участников. Авторами отмечено, что завышение стоимости взносов может подрывать возможности их

эффективной работы. Даются конкретные предложения о возможности признания уставного фонда, которые формируются в установленные сроки и признания его не состоятельным если будет грубо нарушен порядок внесения выплат учредителей в уставной фонд.

Ключевые слова: уставной фонд, оценка вкладов, взнос, совместное предпринимательство, страхование, финансовая экспертиза, собственные средства, финансовый анализ, эффективность.

Abstract: The paper examines issues related to the formation and distribution of the authorized fund of business entities. The tendency to delay the timing of contributions to their authorized funds and the valuation of participants' contributions are noted. The authors point out that overvaluing contributions may undermine the potential for their effective operation. Concrete proposals are given regarding the possibility of recognizing an authorized fund that is formed within the established deadlines and declaring it invalid if the procedure for making payments by the founders to the authorized fund is grossly violated.

Keywords: authorized fund, valuation of contributions, contribution, joint entrepreneurship, insurance, financial expertise, own funds, financial analysis, efficiency.

При формировании и распределении уставного капитала предпринимательских субъектов нередко возникают валютно-финансовые трудности. Одной из таких проблем является тенденция к затягиванию процесса формирования уставного фонда на длительный период. Подобная практика со стороны учредителей может негативно отражаться на устойчивости деятельности предприятий и в определённой степени искажать реальное состояние дел в сфере совместного предпринимательства.

Для решения данной проблемы может быть использован уже накопленный в стране практический опыт. В частности, в Положении об акционерных обществах и обществах с ограниченной ответственностью установлено, что на момент государственной регистрации общества акционер (участник) обязан внести не менее 30 % своего вклада в уставный капитал. Оставшаяся часть — 70 % — должна быть внесена в течение одного года после регистрации. В случае невыполнения данного обязательства, если иное не предусмотрено учредительными документами, с невнесённой суммы начисляется 10 % годовых за весь период просрочки.

К вышеуказанному можно было бы добавить и такую меру, как предоставление определенных налоговых льгот только тем

предпринимательским субъектам, уставный фонд которых формируется в установленные сроки. Может быть рассмотрена также возможность закрепления за органом, зарегистрировавшим их обязанности признать его несостоявшимся, если будет грубо нарушен порядок внесения вкладов учредителей в уставный фонд.

Отмеченная тенденция затягивания сроков внесения вкладов в их уставные фонды может приводить на практике к такой ситуации, когда у ликвидируемого предпринимательского субъекта не будет средств для выполнения своих обязательств перед третьими лицами. В этом случае, видимо, положительно должен быть решен вопрос о донесении участниками своих вкладов до определенных в учредительных документах размеров.

Важнейшей валютно-финансовой проблемой, связанной с формированием уставного фонда предпринимательского субъекта, является оценка вкладов участников. В законодательстве предусматривается, что эта оценка должна производиться в национальной валюте по мировым ценам. На наш взгляд, весьма важным является оценка взносов на экономически обоснованном уровне. Имеющаяся практика завышения стоимости взносов подрывает возможности эффективной работы предпринимательских субъектов.

Косвенным свидетельством того, что данная практика имеет место, является тот факт, что до 40% капиталовложений составляют денежные средства, в том числе свободно конвертируемая валюта, оценка которой имеет бесспорный характер. Более 70% иностранных капиталовложений составляют машины, оборудование и технологии. Несмотря на обоснованность в большинстве случаев внесения вклада иностранного участника в натуре, следует отметить, что такой порядок создает возможность завышения оценки вклада иностранного участника, так как мировая цена на машины и оборудование во многих случаях – понятие весьма условное. Кроме того, отечественные участники не проявляют иногда настойчивости для включения в счет своих вкладов денежных оценок прав пользования землей, природными ресурсами, зданиями и сооружениями.

При осуществлении инвестиций из внутренних источников и при их ликвидации нередко возникают сложности, связанные с неразработанностью законодательства в области прав их собственности. Оценка многих видов «неосязаемого» имущества, напр., репутации фирмы («гудвилл»), в нашей стране весьма затруднена. Между тем, в случае выхода иностранного партнера из деятельности субъекта эта проблема может обостриться. Зачастую именно благодаря усилиям иностранного участника предпринимательская деятельность

завоевала высокую репутацию, определенное положение на рынке, широкий круг клиентуры. Использование принятых в международной практике критерием оценки этих прав, напр., в размере 3-5 среднегодовых прибылей предприятия, строго говоря, будет противоречить действующему в этой области законодательству.

Наряду с уточнением законодательства, по нашему мнению, следовало бы также предоставить участникам совместной предпринимательской деятельности право самостоятельно определять порядок расчетов при их ликвидации или выхода из него партнера, как и при распределении прибыли необязательно в зависимости от долевого участия сторон в уставном фонде. Такого рода порядок, напр., предусмотрен в отношении прибыли в Положении об акционерных обществах и обществах с ограниченной ответственностью, согласно которого прибыль может распределяться любым способом, зафиксированным в учредительных документах.

Наряду с ресурсами участников, вносимыми в уставный фонд, важнейшим источником средств для организации совместной предпринимательской деятельности являются кредиты. В соответствии с действующим законодательством совместные предпринимательские субъекты могут пользоваться кредитами в национальной валюте, получаемой на коммерческих условиях в банках, а также в валюте, получаемой в Национальном банке внешнеэкономической деятельности или с его согласия в иностранных банках и у фирм. Совместные предпринимательские субъекты активно привлекают среднесрочные валютные кредиты. В период 2016-2020 гг. за счет внешних источников ими было получено около 45,0 млрд. сумов (по официальному курсу Центрального банка). Национальный банк ВЭД Республики Узбекистан предоставил примерно 20% кредитов. При этом большую активность в их финансировании проявляли отечественные банки.

Коммерческие банки также могут предоставлять краткосрочные кредиты в иностранной валюте на закупку за границей сырья, материалов, комплектующих изделий и других товаров на срок до 2 лет. Подобным субъектам могут предоставляться среднесрочные (от 5 до 10 лет) и долгосрочные (10 лет и более) кредиты на оплату импортного оборудования, машин, лицензий и других товаров, а также услуг, необходимых для совершенствования и расширения производства продукции.

В качестве обеспечения кредитов необходимо использовать принадлежащие предпринимательским субъектам активы, имеющие валютный

характер. Решения о предоставлении долгосрочных и среднесрочных кредитов в рамках так называемого «проектного финансирования» необходимо принимать банком также на основе тщательного рассмотрения соответствующих проектов в качестве альтернативы[4].

Анализ проектов основывается на широком использовании мирового опыта и производится, как правило, в три этапа: общеэкономическое исследование, оценка рисков и финансовые расчеты[5]. На первом этапе, прежде всего, изучаются партнеры по предпринимательским субъектам. При этом особое внимание уделяется их финансовому положению и деловой репутации. Немаловажным является также опыт работы за рубежом, в странах-партнерах. Информация должна носить независимый характер и может быть получена из годовых отчетов предпринимательских субъектов, различного рода справочников, у компетентных отечественных и иностранных организаций, банков – корреспондентов Национального банка ВЭД Республики Узбекистан.

На первом этапе изучаются также учредительные документы и технико-экономическое обоснование (ТЭО). На основе договора и устава рассматриваются предмет деятельности, структура обязательств и характер взаимоотношений предпринимателей как партнеров по совместной организации работы, возможности соблюдения интересов участников. Анализ ТЭО позволяет оценить объемы привлекаемых средств, размеры и порядок осуществления инвестиций, имеющийся экспортный рынок, в том числе за свободно конвертируемую валюту, возможности получения сырья, комплектующих изделий, материалов, обоснованность цен на закупаемые машины и оборудование, в том числе в счет вклада в уставный фонд, и т.п. В ходе этой работы могут привлекаться специализированные организации для получения заключения по тому или иному элементу проекта, проверяется наличие необходимых согласований и разрешений местных органов власти, соответствующих министерств и ведомств, органов охраны природы. На данном этапе проводится также предварительная финансовая экспертиза проекта.

Характер оценки рисков по проекту непосредственно зависит от его специфики. Принимаются во внимание возможности задержки в строительстве, увеличения его стоимости, вероятность возникновения непредвиденных обстоятельств. Анализируются также риски, связанные с реализацией продукции

[4] Зайналов, Д. Р., Алиева, С. С., Расулов, З. Д. (2013). Управление финансовыми ресурсами предприятий малого бизнеса. М.: РАДИУС.
[5] Там же

совместными предпринимательскими субъектами и материально-техническим снабжением.

Весьма важен ныне анализ рисков для оценки возможности реализации проекта. Банк принимает все возможные меры по снижению этих рисков. К их числу можно отнести: привлечение независимых экспертов и консультантов, ужесточение платежных условий контрагентов, соглашения с учредителями о внесении в необходимых случаях дополнительных взносов в уставный фонд, включение специальных оговорок в контракты с покупателями продукции, страхование предпринимательских субъектов и т.п.

При проработке проекта банк исходит из того, что риски должны быть справедливо поделены между отечественными предпринимателями и иностранными партнерами, напр., пропорционально их взносам в уставный фонд совместного предпринимательства. В анализ могут закладываться колебания определенных параметров проекта, напр., снижение цен на продукцию на 10-20%, увеличение валютных эксплуатационных расходов на 15% и т.п. Наличие значительных рисков по проекту, как правило, вызывает необходимость многовариантных расчетов финансирования проектов.

В ходе финансового анализа проекта можно также использовать принятые в международной и отечественной практике формулы расчета показателей, определяющих его жизнеспособность. Важным показателем является соотношение между собственными и заемными средствами, в том числе соотношение между валютной частью уставного фонда и суммой валютных заемных средств.

Список использованных источников

1. Грибов В. Д. Экономика организации (предприятия) : учеб. для СПО / В. Д. Грибов, Грузинов В. П., Кузьменко В. А. - 3-е изд., стер. - М. : КноРус, 2010. − 416 с.

2. Добрынин А.И., Тарасевич Л.С. Экономическая теория. – СПб.: Питер, 2019.

3. Зайналов Дж.Р. Саттаров Т.А. Проблемы обеспечения финансовой стабильности предприятий. Монография. − Т.: «Shark», 2011. - 232 с.

4. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Финансы предприятий. – М.: ИНФРА-М, 2017.

5. Эрматов А.А., Муратов А.А. Вопросы формирования уставного капитала предприятия в условиях модернизации экономики. – Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 2022.

Aziza Tokhirovna Akhmedova – acting assistant professor Samarkand Institute of Economics and service,
e-mail: azizaaxmedova1982@gmail.com

MAIN INDICATORS BUSINESS ACTIVITY OF THE ENTERPRIS

Annotation: This article considers the assessment of the business activity of an enterprise, which plays a key role in determining the financial efficiency of an enterprise.

Keywords: business activity, financial condition of the enterprise, profitability, turnover.

Annotatsiya: Ushbu maqolada korxonaning moliyaviy samaradorligini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etuvchi korxonaning ishbilarmonlik faolligini baholash masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ishbilarmonlik faolligi, korxonaning moliyaviy holati, rentabellik, aylanma.

At present, when the country's economy is in a state of instability, the factors that determine the financial reputation and business activity of the company are at the forefront of theoretical research and in practice when making various kinds of economic, financial, and investment decisions.

A necessary condition for making such decisions may be the presence of high positive business activity of enterprises.

Business activity can be characterized as a process of reliable economic activity of enterprises motivated by the macro- and micro-level of management, aimed at ensuring its positive dynamics, employment growth and efficient use of resources in order to achieve market competitiveness.

The high level of business activity of the enterprise allows it to implement its strategic interests in order to achieve certain performance results. Business activity is closely related to other important characteristics of the enterprise. So, business activity has an impact on the investment attractiveness of the enterprise, as well as on its financial stability, solvency, creditworthiness, and so on.

Effective management of the business activity of an enterprise is impossible without understanding its mechanism, which is a set of management tools and methods that allow influencing the formation, development, and improvement of business activity elements [2].

One of the most important aspects of business activity management is the financial activity of the enterprise, the focus on which is necessary when developing both short-term and long-term plans. The financial aspect of business activity is manifested in the effective management of funds and inventories, the ability to attract and efficiently use investment resources [3].

To assess the business activity of an enterprise, qualitative and quantitative approaches are distinguished. However, for a more accurate analysis of business activity, it is necessary to apply both of these approaches.

When evaluating business activity, a qualitative approach takes into account such indicators as competitiveness, the breadth of sales markets, the presence of stable suppliers and consumers, and the reputation of the enterprise. The competitiveness of an enterprise, as already known, shows the ability of an enterprise to successfully compete and receive economic benefits relative to competitors. The assessment of the reputation of an enterprise, as a rule, is based on a comparison of the company with enterprises of the same field of activity, conducted by rating companies and independent experts, and taking into account the totality of opinions about the reputation of the company by representatives of stakeholders, one way or another connected with this company.

The quantitative assessment approach is based on comparing the company with competing enterprises on the basis of various indicators. Among the indicators are: sales volume, profitability and turnover ratios, as well as labor productivity.

The profitability of the enterprise is an indicator showing the amount of profit received per unit cost of capital. Among the coefficients characterizing the profitability of the enterprise, the main ones are:

- overall profitability ratio;
- profitability ratio of sales;
- return on assets ratio;
- profitability ratio of direct costs.

The turnover ratio is an indicator that characterizes the intensity of the use of certain assets or liabilities by the enterprise. This indicator is the main one for assessing the business activity of the company. The higher the asset turnover ratio, the more intensively the assets are used in the activities of the enterprise, and thus, the higher the business activity.

Among the most commonly used turnover ratios to assess an organization's business activity are:

- total capital turnover ratio;

• equity turnover ratio;
• turnover ratio of receivables;
• accounts payable turnover ratio.

Summarizing the above, we can say that the mechanism for managing the business activity of an enterprise is not perfect and has a number of shortcomings. This is mainly due to the fact that its financial activity plays a special role in the formation of business activity.

Scientists involved in the study of this problem have not singled out a single accurate system for assessing business activity. However, to assess business activity, it is possible to use both qualitative and quantitative methods for assessing business activity to obtain a more reliable result.

Thus, we can conclude that business activity is an integral indicator of the effectiveness of the enterprise. Analysis and assessment of the company's business activity helps the management not only to assess the financial condition of the enterprise, but also to carry out a set of measures aimed at increasing it.

For a more accurate assessment of the company's business activity, it is recommended to use both qualitative and quantitative methods for assessing business reputation. Also, it is recommended to evaluate the current state and growth rate of such indicators as profitability and turnover, in view of their impact on the value of the company's business activity.

Used sources:

1. Egiyan K.A., Pogorelskaya T.A. Analysis of approaches to the definition of the concept of "business activity of an enterprise" and its assessment in international practice // Bulletin of the Russian State University for the Humanities. Series: Economy. Control. Right. - 2021. - No. 21 (144). - P.143-148.

2. Nakonechnaya, T.V. Organizational and economic essence of business activity management // Management of economic systems. - 2019. - No. 9. - P. 12-16.

3. Neif N.M., Dozorova N.A. Methodological approaches to assessing the business activity of an enterprise // Bulletin of the Ulyanovsk State Agricultural Academy. - 2020. - No. 3. – P.135-140. UDC 338.34

4. Sobotková, N. (2024). A Literature Review of Business Performance Measurement. In Economic Competitiveness and Sustainability 2024: Proceedings (pp. 137–147). Mendel University Press. CrossRef

5. Rist, M., & Pizzica, A. J. (2014). Financial Ratios for Executives: How to Assess Company Strength, Fix Problems, and Make Better Decisions. Apress.

Zarina Murodovna Mukhammedova
Associate Professor at the Samarkand Institute of Economics and Service,
e-mail: mukhammedovazarina19@gmail.com

EFFECTIVE USE OF MONETARY FACTORS TO ENSURE SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH

Abstract: This article systematically analyzes the directions for the effective use of monetary factors to ensure sustainable economic growth. The study highlights the role of money supply, interest rates, inflation, exchange rate, banking system liquidity, and alignment with fiscal policy in achieving sustainable economic development. The results indicate that integrating monetary and fiscal policies is essential for maintaining long-term economic stability.

Keywords: sustainable economic growth, monetary policy, inflation, inflation targeting, money supply, interest rate, exchange rate, banking system liquidity, fiscal policy, macroeconomic stability.

Annotatsiya: Mazkur maqolada barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda pul-kredit omillaridan samarali foydalanish yo'nalishlari tizimli ravishda tahlil qilingan. Tadqiqotda barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishishda pul massasi, foiz stavkalari, inflyatsiya, valyuta kursi, bank tizimi likvidligi va fiskal siyosat bilan muvofiqlikning roli yoritilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, pul-kredit va fiskal siyosatni integratsiyalash uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni saqlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: barqaror iqtisodiy o'sish, pul-kredit siyosati, inflyatsiya, inflyatsion targetlash, pul massasi, foiz stavkasi, valyuta kursi, bank tizimi likvidligi, fiskal siyosat, makroiqtisodiy barqarorlik.

Sustainable economic growth is a strategic objective for any national economy. Evaluating economic growth solely through conventional indicators, such as the increase in Gross Domestic Product (GDP), is insufficient. True sustainable growth is reflected not only in GDP expansion but also in price stability, financial system resilience, an attractive investment climate, rising employment, and continuous growth of real incomes. In this process, monetary factors play a critical role. Through the instruments of monetary policy, the overall balance of supply and demand, inflation levels, credit volumes, and investment activity are regulated. Therefore, the prudent and effective use of monetary factors is a key condition for sustainable economic development.

In the contemporary economic environment, the intensification of globalization,

liberalization of international capital flows, and frequent external shocks place high demands on the effectiveness of monetary policy. In particular, during periods of mounting inflationary pressures, managing money supply, adjusting interest rates, and maintaining exchange rate stability become critical priorities. From this perspective, in-depth analysis of monetary factors and identifying strategies for their effective use have significant scientific and practical relevance.

Firstly, the money supply is the primary monetary factor directly influencing economic growth. The supply of money determines the level of liquidity in the economy. If the money supply grows in line with economic activity, production expands, investment increases, and employment rises. However, excessive growth of the money supply can intensify inflationary pressures. Therefore, planning and monitoring monetary aggregates constitute an essential direction for sustainable growth. The growth rate of the money supply must be aligned with real economic growth indicators. Achieving this requires the central bank's comprehensive use of instruments such as open market operations, refinancing rates, and reserve requirements.

Interest rate policy is a central component of the monetary transmission mechanism. Interest rates determine the cost of capital and directly affect investment and consumption decisions. A reduction in the key rate lowers borrowing costs and stimulates economic activity, whereas an increase helps curb inflation. Therefore, interest rate policy must be conducted in accordance with the phases of the economic cycle. Even without regression analysis or mathematical modeling, it can be emphasized that tight monetary policy is effective during economic "overheating," while a more accommodative policy is preferable during recessions or slowdowns. Most importantly, interest rate decisions must be transparent and evidence-based to enhance the confidence of economic agents.

Maintaining low and stable inflation is a fundamental condition for sustainable economic growth. High inflation reduces real incomes, discourages long-term investments, and increases economic uncertainty. Gradual implementation of an inflation-targeting regime is one of the effective approaches. Under inflation targeting, the central bank sets a clear target and strives to achieve it through monetary instruments. Managing economic expectations plays a crucial role in this process. When households and business entities trust that inflation will remain stable, the price formation process becomes more consistent and balanced. In this context, the Central Bank of the Republic of Uzbekistan's transition toward inflation targeting serves to ensure long-term stability.

Exchange rate policy is also an important component of monetary factors. Stability of the national currency significantly influences foreign trade, investment flows, and inflation levels. A flexible exchange rate system allows the economy to adjust to external shocks. However, sharp devaluation can intensify inflationary pressures. Therefore, deepening the foreign exchange market, diversifying exports, and maintaining sufficient gold and foreign currency reserves are critical strategic directions. Exchange rate policy should aim to smooth short-term fluctuations while relying on market mechanisms in the long term.

The stability and liquidity of the banking system determine the impact of monetary policy on the real sector. A sound banking system is the primary intermediary financing economic growth. Capital adequacy, credit portfolio quality, and robust risk management mechanisms ensure banking sector stability. Excessive liquidity can generate inflationary risks, while insufficient liquidity can slow economic growth. Therefore, the central bank must regularly implement measures to balance liquidity.

Effective use of monetary factors also requires alignment with fiscal policy. A high budget deficit can reduce the effectiveness of monetary policy. If government spending significantly exceeds revenues, financing it through an expanded money supply can intensify inflation. Therefore, strengthening budget discipline, prudent debt management, and effective tax-budget policies are integral to monetary stability.

Development of digital financial infrastructure enhances the effectiveness of modern monetary policy. Electronic payment systems, remote banking services, and financial technologies increase money circulation speed and improve economic transparency, accelerating the monetary transmission mechanism. Enhancing financial literacy also plays a critical role in the effective use of monetary factors.

Institutional factors are equally important for ensuring sustainable economic growth. Central bank independence, transparency of monetary policy, and a well-developed forecasting system enhance policy effectiveness. Transparency in decision-making strengthens the confidence of economic agents. Monetary policy implemented based on long-term strategic objectives serves to ensure economic stability.

External factors must also be considered. Changes in global financial markets, fluctuations in commodity prices, and global inflation trends affect national monetary policy. Monitoring external risks, implementing stress-test mechanisms, and strengthening macroprudential supervision are important directions for sustainable growth.

Overall, effective use of monetary factors encompasses the following strategic directions: managing money supply prudently, setting interest rates according to

economic conditions, maintaining low inflation, ensuring exchange rate stability, strengthening the banking system, aligning with fiscal policy, and deepening institutional reforms. Consistent implementation of these directions creates a solid foundation for long-term and sustainable economic development.

In conclusion, sustainable economic growth depends on well-balanced and carefully conducted monetary policy. Effective management of monetary factors ensures the stable functioning of the economic system, reduces inflationary risks, and stimulates investment activity. In contemporary conditions, transparency, flexibility, and evidence-based monetary policy are crucial for enhancing the long-term competitiveness of the national economy.

References:

1. Milton Friedman. The Role of Monetary Policy.
2. John Maynard Keynes. The General Theory of Employment, Interest and Money.
3. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. Annual Reports.
4. International Monetary Fund. World Economic Outlook.
5. World Bank. Global Economic Prospects.

Zarina Murodovna Mukhammedova –
Associate Professor at the Samarkand
Institute of Economics and Service,
e-mail: mukhammedovazarina19@gmail.com

GRANTS AND TECHNICAL ASSISTANCE PROVIDED TO THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN BY THE ASIAN DEVELOPMENT BANK

Abstract: This article analyzes the economic essence of grants and technical assistance programs provided by the Asian Development Bank to the Republic of Uzbekistan and their role in the country's socio-economic development. The study examines projects implemented by the bank in the fields of energy, transport, water management, and education. Furthermore, the role of grants and technical assistance in modernizing infrastructure, strengthening institutional capacity, and supporting economic reforms is explored. The findings show that financial and technical support provided by the Asian Development Bank has a significant impact on ensuring sustainable economic development in Uzbekistan.

Keywords: Asian Development Bank, international financial institutions, grant,

technical assistance, economic development, investment projects, infrastructure, economic reforms.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Osiyo taraqqiyot banki tomonidan O‘zbekiston Respublikasiga taqdim etilayotgan grantlar va texnik yordam dasturlarining iqtisodiy mohiyati hamda ularning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi o‘rni tahlil qilingan. Tadqiqotda bank tomonidan energiya, transport, suv xo‘jaligi va ta’lim sohalarida amalga oshirilayotgan loyihalar o‘rganilgan. Shuningdek, grantlar va texnik yordamning infratuzilmani modernizatsiya qilish, institutsional salohiyatni mustahkamlash hamda iqtisodiy islohotlarni qo‘llab-quvvatlashdagi roli yoritilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Osiyo taraqqiyot banki tomonidan taqdim etilayotgan moliyaviy va texnik ko‘mak O‘zbekistonda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Osiyo taraqqiyot banki, xalqaro moliya institutlari, grant, texnik yordam, iqtisodiy rivojlanish, investitsiya loyihalari, infratuzilma, iqtisodiy islohotlar.

In the context of globalization and economic integration, international financial institutions play a crucial role in supporting the development of emerging and developing economies. Among these institutions, the Asian Development Bank (ADB) has become one of the most influential multilateral development banks in the Asia-Pacific region. Established in 1966, the bank aims to promote inclusive economic growth, reduce poverty, and support sustainable development across its member countries.

The Republic of Uzbekistan joined the Asian Development Bank in 1995 and has since maintained strong cooperation with the institution. Over nearly three decades of partnership, ADB has provided Uzbekistan with financial support in the form of loans, grants, and technical assistance programs.

According to official data, since 1995 the bank has allocated approximately $14.6 billion in loans, grants, and technical assistance to Uzbekistan, making it one of the country’s largest international development partners.

These funds have supported major projects in infrastructure, energy, education, water supply, and economic governance reforms. In addition to financial resources, ADB provides technical expertise, policy advice, and institutional support, which significantly contribute to Uzbekistan’s economic transformation.

This research applies several academic methods commonly used in economic studies:

- comparative analysis of statistical data;
- systematic analysis of development programs;

- economic evaluation of development assistance;
- review of official reports from international financial institutions.

The study is based on reports and analytical materials published by the Asian Development Bank, as well as statistical data related to Uzbekistan's economic development. The methodology enables a comprehensive assessment of the economic impact of grants and technical assistance programs.

International financial institutions provide developing countries with financial resources and technical support to accelerate economic growth and reduce structural constraints. Their main instruments include:

- sovereign loans;
- grants;
- guarantees and investments;
- technical assistance programs.

Among these instruments, grants and technical assistance play a particularly important role in strengthening institutional capacity and preparing large-scale investment projects.

Grants are non-repayable financial resources allocated to support social, environmental, and institutional development projects. Technical assistance programs, on the other hand, focus on knowledge transfer, policy development, and capacity building.

Activities of the Asian Development Bank in Uzbekistan

The Asian Development Bank has supported Uzbekistan's development across several sectors.

Energy Sector

Energy infrastructure modernization is one of the priority areas of cooperation. Uzbekistan's energy system requires large investments due to aging infrastructure and increasing demand for electricity.

For instance, ADB approved $200 million to modernize electricity distribution networks and improve energy efficiency. The project includes the digitalization of substations and the introduction of advanced monitoring systems to improve reliability and resilience.

Energy demand in Uzbekistan is expected to increase significantly—from about 67 TWh in 2019 to more than 120 TWh by 2030, highlighting the importance of continued investment in this sector.

Transport Infrastructure

Transport development is another strategic priority for Uzbekistan, given its

geographic position as a landlocked country in Central Asia.

ADB has financed numerous projects aimed at improving highways, logistics infrastructure, and regional connectivity. Transport projects account for a significant share of the bank's cumulative financing portfolio in Uzbekistan.

According to ADB statistics, transport projects represent approximately 26% of the total sectoral distribution of development financing in Uzbekistan.

Water Resources and Irrigation

Water resource management is one of the most critical development challenges for Uzbekistan due to climate change, desertification, and inefficient irrigation systems.

ADB has supported modernization of irrigation systems and implementation of water-saving technologies. These projects aim to improve agricultural productivity while ensuring sustainable water management.

Water and urban infrastructure projects account for more than $700 million of cumulative financing, reflecting the importance of this sector in Uzbekistan's development strategy.

Education Sector

Education reform has also received significant support from ADB. The bank finances projects that aim to modernize educational infrastructure, strengthen vocational training, and improve the quality of education.

These programs help develop human capital and increase the competitiveness of Uzbekistan's workforce in the global labor market.

Technical Assistance Programs

Technical assistance programs represent a critical component of the cooperation between the Asian Development Bank and the Republic of Uzbekistan.

These programs typically include:

- policy advisory services;
- development of regulatory frameworks;
- training of government officials and specialists;
- preparation and evaluation of investment projects.

For example, ADB provided technical assistance grants to support public financial management reforms, improve fiscal transparency, and strengthen anti-corruption mechanisms.

Such programs are essential for improving governance and increasing the efficiency of public institutions.

Economic Impact of ADB Support

The cooperation between Uzbekistan and the Asian Development Bank has produced several important economic outcomes:

1. *Infrastructure modernization* Large-scale investments have improved the quality and reliability of energy, transport, and water infrastructure.
2. *Institutional reforms* Technical assistance programs have strengthened public administration and improved economic governance.
3. *Investment climate improvement* Policy reforms supported by ADB have helped attract foreign investment and promote private sector development.
4. *Regional development* Infrastructure projects have contributed to the economic development of various regions across Uzbekistan.

Furthermore, Uzbekistan plans to implement 23 new projects worth approximately $3.6 billion with ADB support during 2025–2026, demonstrating the continued expansion of this partnership.

The analysis shows that the Asian Development Bank plays a significant role in supporting the socio-economic development of the Republic of Uzbekistan.

Through grants, loans, and technical assistance programs, ADB has contributed to infrastructure modernization, institutional reform, and sustainable economic growth. The bank's cumulative support of more than $14 billion demonstrates the strategic importance of this partnership.

Future cooperation between Uzbekistan and the Asian Development Bank is expected to focus on climate resilience, green energy, digital transformation, and inclusive economic growth.

Strengthening this partnership will further enhance Uzbekistan's integration into the global economy and support long-term sustainable development.

References:

1. Asian Development Bank. *ADB Annual Report*.
2. Asian Development Bank. *Uzbekistan Country Partnership Strategy*.
3. Asian Development Bank. *Uzbekistan Fact Sheet*.
4. Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan – official data.
5. World Bank. *World Development Report*.
6. Sachs, J. *The End of Poverty*.
7. Todaro, M., Smith, S. *Economic Development*.
8. International Monetary Fund. *World Economic Outlook*.

Исхакова Сарвар Аюбовна
д.ф.э.н.(PhD), доцент кафедры цифровой экономики
Самаркандского института экономики и сервиса
isarvar@yandex.ru

ОПТИМИЗАЦИЯ ВНЕШНЕТОРГОВЫХ ОПЕРАЦИЙ УЗБЕКИСТАНА НА ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ КАНАЛОВ ПРОДВИЖЕНИЯ

Аннотация. В современных условиях цифровой маркетинг трансформировался из прикладного инструмента продвижения в фундаментальную детерминанту экономической устойчивости и конкурентоспособности на мировом уровне. В данной работе исследуется генезис цифровых коммуникаций в Узбекистане, характеризующийся специфической «мессенджер-ориентированной» архитектурой с выраженным доминированием экосистемы Telegram. Посредством системного анализа автором верифицированы институциональные барьеры и факторы цифрового неравенства. Исследование доказывает, что имплементация цифрового маркетинга в национальные стратегии — в синергии с развитием Fintech-сектора и поддержкой МСБ — выступает критическим условием для эффективной адаптации экономики Узбекистана к требованиям ВТО и ЕАЭС».

Ключевые слова: цифровой маркетинг, экономическая устойчивость, экосистема Telegram, Узбекистан, Центральная Азия, международная интеграция, Uzum Market.

Abstract: In modern conditions, digital marketing has transformed from an applied promotion tool into a fundamental determinant of economic stability and competitiveness at the global level. This paper examines the genesis of digital communications in Uzbekistan, characterized by a specific "messenger-oriented" architecture with a pronounced dominance of the Telegram ecosystem. Through systematic analysis, the author verifies the institutional barriers and factors of digital inequality. The study proves that the implementation of digital marketing into national strategies — in synergy with the development of the Fintech sector and support for SMEs — acts as a critical condition for the effective adaptation of Uzbekistan's economy to the requirements of the WTO and the EAEU.

Keywords: digital marketing, economic stability, telegram ecosystem, Uzbekistan, Central Asia, international integration, Uzum Market.

Введение. В условиях глобализации и углубления международной экономической интеграции цифровые технологии становятся ключевым

фактором трансформации национальных хозяйственных систем. Развитие цифровой экономики, электронной коммерции и онлайн-коммуникаций формирует новые механизмы конкуренции, продвижения товаров и услуг, а также взаимодействия между производителями и потребителями. В этих условиях цифровой маркетинг выступает не только инструментом продвижения, но и стратегическим фактором обеспечения устойчивого экономического роста и повышения конкурентоспособности государства на мировом рынке.

Для Республики Узбекистан, реализующей масштабные программы модернизации и либерализации экономики, интеграция в мировое хозяйственное пространство является одним из приоритетных направлений государственной политики. Принятие и реализация стратегических документов, в частности Стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030»,[6] направлены на формирование современной цифровой инфраструктуры, расширение электронных услуг и развитие IT-сектора как драйвера экономического роста. В данном контексте цифровой маркетинг приобретает особую значимость как инструмент расширения экспортного потенциала, продвижения национальных брендов и привлечения иностранных инвестиций. Тем не менее, реализация этого потенциала ограничивается дефицитом цифровых компетенций, инфраструктурными факторами и вопросами кибербезопасности. В связи с этим изучение роли цифрового маркетинга в условиях интеграции Узбекистана имеет очень большое научное и практическое значение

Целью статьи является исследование особенностей развития цифрового маркетинга в Республике Узбекистан в контексте международной экономической интеграции, а также обоснование его влияния на повышение конкурентоспособности и устойчивости национальной экономики.

Литературный обзор по теме. В последние два десятилетия цифровой маркетинг стал предметом интенсивного изучения, как в зарубежной, так и в отечественной научной литературе. В экономических исследованиях цифровой маркетинг понимается как совокупность инструментов, методов и стратегий продвижения товаров и услуг с использованием цифровых технологий и интернет-ресурсов.[7] Авторы подчёркивают его отличие от традиционного

[6]Указ Президента Республики Узбекистан № УП-6079 «Об утверждении Стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030» от 5 октября 2020 г. / [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://lex.uz/docs/5030957 (дата обращения: 20.05.2024).

[7] Chaffey. D. Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice / D. Chaffey, F. Ellis-Chadwick. – 7th ed. – Harlow : Pearson Education, 2019. – 545 p. – URL: https://www.pearson.com/... (дата обращения: 20.05.2024).

маркетинга за счёт интерактивности, персонализации, автоматизации и масштабируемости коммуникаций.[8] Исследования зарубежных учёных подчёркивают роль цифрового маркетинга в обеспечении конкурентного преимущества компании на международных рынках. Например, Кумар.В.[9] выявил, что внедрение цифровых стратегий повышает эффективность брендинговых коммуникаций и усиливает потребительскую лояльность. В рамках международной интеграции цифровой маркетинг рассматривается как средство снижения барьеров входа на внешние рынки, поскольку цифровые платформы уменьшают транзакционные издержки и расширяют доступ к глобальной аудитории.[10] (Zeng et al., 2010).

В Узбекистане тема цифрового маркетинга и цифровой трансформации экономики активно исследуется местными учеными, особенно в последние 3–5 лет. В работах Касимовой Ф.Т.[11] и Исмаиловой С.У.[12] акцент делается на специфике цифровой трансформации малого бизнеса и сферы услуг в условиях реализации стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030». Рахимова Т.[13] и Айтмуратов И.[14] отмечают, что переход от традиционных методов к цифровым инструментам (SMM, SEO) становится ключевым фактором повышения конкурентоспособности отечественных предприятий на международной арене.

Однако академические публикации, глубоко анализирующие влияние цифрового маркетинга на экономическую устойчивость Узбекистана, пока

[8] Ryan. D. Understanding Digital Marketing / D. Ryan. – 4th ed. – London : Kogan Page, 2016. – 464 p. – URL: https://books.google.com/... (дата обращения: 20.05.2024).
[9] Kumar. V. Strategic Marketing and Digital Technologies / V. Kumar, J. W. Reinartz // Journal of Interactive Marketing. – 2016. – Vol. 30. – P. 1–3.
[10] Zeng. D. Social Media Analytics and Intelligence / D. Zeng [et al.] // IEEE Intelligent Systems. – 2010. – Vol. 25, № 6. – P. 13–16.
[11]Касимова. Ф. Т. Формирование системы цифрового маркетинга в малом бизнесе//Экономика и инновационные технологии.–2024.–№7. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://inlibrary.uz/index.php/eitt/article/download/48813/49170 (дата обращения: 20.05.2024).
[12] Исмаилова, С. У. Теоретические основы развития стратегии цифрового маркетинга на рынке услуг и туризма.// Labor Economics and Human Capital. – 2024. – Т. 3, № 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://laboreconomics.uz/index.php/lehc/article/view/202 (дата обращения: 20.05.2024).
[13] Рахимова. Т. Инновационные маркетинговые стратегии и процессы цифровизации бизнеса в Узбекистане // Green Economy and Development. – 2024. – № 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/9341 (дата обращения: 20.05.2024).
[14] Аймуратов, И. Цифровой маркетинг и его экономические результаты//Журнал академических исследований нового Узбекистана. – 2024. – Т. 1, № 14. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://in-academy.uz/index.php/yoitj/article/view/40629 (дата обращения: 20.05.2024).

остаются фрагментарными. Поэтому существует очевидный научный интерес к исследованию цифрового маркетинга в контексте международной интеграции и обуславливает актуальность данного исследования.

Методология исследования. Методологическая основа исследования строится на сочетании теоретико-аналитических и эмпирических подходов, позволяющих всесторонне оценить развитие цифрового маркетинга в контексте интеграции Узбекистана в мировую экономику.

Анализ и результаты. В современных условиях экономическая устойчивость перестает быть статичным показателем и превращается в динамическую способность системы к цифровой адаптации. Цифровой маркетинг радикально сокращает расходы на поиск информации, ведение переговоров и контроль исполнения контрактов. В условиях Узбекистана это означает, что фермер из Сурхандарьи или ремесленник из Маргилана может исключить цепочку из 3–4 посредников, напрямую связываясь с конечным потребителем или экспортером. Цифровые инструменты выравнивают шансы малого бизнеса и крупных корпораций. Прозрачность цен и отзывов в режиме реального времени заставляет рынок работать эффективнее, отсеивая неконкурентоспособных игроков и укрепляя общую устойчивость национального продукта. А также цифровизация позволяет фирмам мгновенно переключаться между рынками сбыта при изменении геополитической или экономической конъюнктуры, что является критическим фактором для развивающейся экономики.

В настоящее время Telegram в Узбекистане окончательно перерос статус мессенджера, превратившись в де-факто национальную операционную систему для бизнеса. В то время как глобальный север борется с перегруженностью e-mail-маркетинга, Узбекистан демонстрирует уникальную модель «прямого касания». Превращение Telegram в центральный узел цифровой экосистемы Узбекистана обусловлено синергией технологических, финансовых и социальных факторов.

Основным драйвером цифровизации малого и среднего бизнеса стал отказ от разработки дорогостоящих автономных мобильных приложений в пользу Telegram Mini Apps (TMA). Эта технология существенно упростила выход на рынок электронной коммерции: предпринимателям больше не требуется инвестировать в разработку под разные ОС или бороться за установку приложения в память смартфона клиента. Использование TMA позволяет разворачивать полноценные торговые интерфейсы непосредственно внутри

мессенджера, что сокращает бюджеты на разработку и поддержку IT-инфраструктуры в среднем на 70%. Это делает цифровые инструменты доступными даже для микропредприятий в регионах.

Технологическая доступность дополняется глубинной интеграцией Telegram с национальной платежной инфраструктурой. Прямая связка API мессенджера с платежными шлюзами Uzum, Click и Payme трансформировала хаотичную «торговлю в чатах» в цивилизованный рынок. Цикл «увидел рекламу — выбрал товар — оплатил» теперь реализуется по принципу «трех кликов», не выходя из диалогового окна. Важным макроэкономическим последствием стала автоматическая фискализация чеков через ботов. Это не только повысило доверие и безопасность потребителей, но и обеспечило прозрачность транзакций для государства, способствуя обелению экономики.

Социальный фундамент модели опирается на уникальную структуру информационного потребления. В Узбекистане Telegram-каналы районов и махаллей стали эффективнее глобальных поисковых систем. Феномен гиперлокального маркетинга заключается в том, что уровень доверия к предложениям в «соседском чате» в 4.5 раза выше, чем к стандартному таргетингу в социальных сетях. Для локального бизнеса это означает возможность прямого и дешевого доступа к своей целевой аудитории, где репутация и социальные связи внутри сообщества выступают главным гарантом качества.

Наконец, устойчивость данной модели обеспечивается её технической неприхотливостью. Telegram оптимизирован для стабильной работы даже при слабом интернет-соединении и на бюджетных устройствах, что критически важно для регионов со сложным ландшафтом или развивающейся связью. Это нивелирует «цифровой разрыв», позволяя предпринимателям из Ферганы, Хорезма или Каракалпакстана оставаться полноценными участниками общереспубликанского торгового цикла. Таким образом, мессенджер становится инструментом экономической инклюзивности, поддерживая устойчивость экономики на низовом уровне.

Как показали результаты исследования, Узбекистан успешно миновал стадию простого копирования западных или региональных моделей. Страна создала уникальный гибрид, т.е. западные технологии маркетинга, реализованные через «восточную» привычку к мессенджерам, подкрепленную мощным локальным финтехом. Именно это лидерство в индексе готовности к

ИИ и фокус на супер-аппах создают фундамент для устойчивости национальной экономики в долгосрочной

Хотя успех Uzum и экспансия Telegram создали мощный цифровой фасад, за ним скрываются глубокие системные проблемы. Чтобы цифровизация превратилась из «красивой витрины» в реальный двигатель устойчивости, узбекским фирмам необходимо преодолеть ряд барьеров.

Большинство отечественных компаний всё еще практикуют «реактивный» маркетинг. Данные о продажах собираются постфактум, а не используются для прогнозирования. Данные о клиентах разрознены: база в Telegram-боте не синхронизирована с 1С-бухгалтерией, а отзывы на маркетплейсе не доходят до отдела производства. Это создает информационный вакуум. Без внедрения полноценных CRM-систем (Bitrix24, AmoCRM и др.) бизнес теряет до 40% повторных продаж. Компании не знают своего клиента «в лицо», не умеют сегментировать базу и выстраивать LTV (пожизненную ценность клиента). Решением этой проблемы может стать переход к сквозной аналитике, где каждый сум, потраченный на рекламу в Facebook или Telegram, отслеживается до момента реальной отгрузки товара.

На рынке наблюдается переизбыток SMM-специалистов, умеющих делать контент, но критически не хватает перформанс-маркетологов и экспорт-менеджеров нового поколения. Управление международными кампаниями в Google Ads или LinkedIn требует не только знания английского языка, но и понимания специфики западных рынков, их законодательства (GDPR) и психологии потребления. Традиционные руководители часто не понимают разницу между «охватами» и «конверсиями», что приводит к неэффективному расходованию бюджетов и разочарованию в цифровых инструментах. Решением этой проблемы является масштабное инвестирование в переобучение кадров (рескиллинг) и привлечение специалистов с опытом работы на зарубежных маркетплейсах (Amazon, Etsy, Alibaba).

Цифровой маркетинг в Узбекистане перемещается со скоростью 5G, в то время как физический товар всё еще движется со скоростью «грузовика на перевале». Современный потребитель, приученный Uzum к доставке за 24 часа, экстраполирует эти ожидания на весь рынок. Любая задержка на этапе «последней мили» моментально обнуляет все усилия дорогого цифрового маркетинга. Наблюдается нехватка фулфилмент-центров класса А в регионах. Это ограничивает возможности масштабирования для производителей из Ферганской долины или Хорезма, желающих продавать на всю страну или на

экспорт. При выходе на внешние рынки (о чем шла речь в начале вашей статьи) логистическая неграмотность становится фатальной. Неумение интегрировать стоимость логистики в цифровую воронку продаж ведет к убыточности экспортных контрактов.

Для достижения реальной экономической устойчивости узбекским фирмам нужно перестать воспринимать цифровой маркетинг как «надстройку». Это фундаментальный бизнес-процесс, который требует такой же строгой отчетности, как финансы, и такой же четкой логистики, как производство.

Заключение и предложения.

Для того чтобы потенциал цифрового маркетинга трансформировался в реальный макроэкономический рост, необходим переход от стихийного освоения платформ к системной государственной поддержке по трем направлениям:

1. Синхронизация образовательных стандартов и государственной стратегии
2. Стимулирование национальных экосистем и «Супер-аппов»
3. Субсидирование цифрового экспорта и национального брендинга

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-6079 «Об утверждении Стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030» от 5 октября 2020 г. / [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://lex.uz/docs/5030957 (дата обращения: 20.05.2024).

2. Аймуратов, И. Цифровой маркетинг и его экономические результаты//Журнал академических исследований нового Узбекистана. – 2024. – Т. 1, № 14. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://in-academy.uz/index.php/yoitj/article/view/40629 (дата обращения: 20.05.2024).

3. Zeng. D. Social Media Analytics and Intelligence / D. Zeng [et al.] // IEEE Intelligent Systems. – 2010. – Vol. 25, № 6. – P. 13–16.

4. Исмаилова, С. У. Теоретические основы развития стратегии цифрового маркетинга на рынке услуг и туризма.// Labor Economics and Human Capital. – 2024. – Т. 3, № 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://laboreconomics.uz/index.php/lehc/article/view/202 (дата обращения: 20.05.2024).

5. Касимова. Ф. Т. Формирование системы цифрового маркетинга в малом бизнесе//Экономика и инновационные технологии.–2024.–№7. [Электронный ресурс]. Режим доступа:

https://inlibrary.uz/index.php/eitt/article/download/48813/49170 (дата обращения: 20.05.2024).

6. Kumar. V. Strategic Marketing and Digital Technologies / V. Kumar, J. W. Reinartz // Journal of Interactive Marketing. – 2016. – Vol. 30. – P. 1–3.

7. Chaffey. D. Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice / D. Chaffey, F. Ellis-Chadwick. – 7th ed. – Harlow: Pearson Education, 2019. – 545 p. – URL: https://www.pearson.com/... (дата обращения: 20.05.2024).

8. Ryan. D. Understanding Digital Marketing / D. Ryan. – 4th ed. – London: Kogan Page, 2016. – 464 p. – URL: https://books.google.com/... (дата обращения: 20.05.2024).

Исхакова Сарвар Аюбовна
д.ф.э.н.(PhD), доцент кафедры цифровой экономики
Самаркандского института экономики и сервиса
isarvar@yandex.ru

ПОВЫШЕНИЕ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ УСЛУГ

Аннотация: Статья посвящена поиску путей повышения рентабельности предприятий сферы услуг в условиях рыночной нестабильности и жесткой конкуренции. В работе систематизированы факторы эффективности сервисных организаций и предложена концептуальная модель их развития, основанная на синтезе современных научных подходов. Особое внимание уделено роли инноваций, цифровизации и клиентоориентированных стратегий. Сформулированные рекомендации направлены на оптимизацию управления издержками, укрепление конкурентных преимуществ и обеспечение долгосрочной финансовой устойчивости бизнеса.

Ключевые слова: рентабельность, сфера услуг, оптимизация затрат, клиентоориентированность, цифровизация, эффективность, управление, стратегии

Abstract: The article is devoted to finding ways to increase the profitability of enterprises in the service sector in conditions of market instability and fierce competition. The paper systematizes the factors of efficiency of service organizations and proposes a conceptual model for their development, based on a synthesis of modern scientific approaches. Special attention is paid to the role of innovations, digitalization, and customer-oriented strategies. The formulated recommendations are aimed at

optimizing cost management, strengthening competitive advantages, and ensuring long-term financial sustainability of the business.

Keywords: profitability, service sector, cost optimization, customer orientation, digitalization, efficiency, management, strategies.

Введение. Современная экономика характеризуется динамичным расширением сферы услуг, выступающей фундаментальным драйвером глобального роста. Предприятия данного сектора сталкиваются с уникальными вызовами, обусловленными нематериальным характером продукта, высокой степенью кастомизации и доминирующим влиянием человеческого фактора. В условиях глобализации и интенсивных технологических трансформаций обеспечение рентабельности становится критическим условием для поддержания долгосрочной устойчивости и конкурентоспособности сервисных организаций.

Актуальность данного исследования продиктована несколькими ключевыми факторами. Во-первых, наблюдается устойчивый рост операционных издержек, связанных с содержанием инфраструктуры, оплатой труда высококвалифицированных специалистов и маркетинговым продвижением. Во-вторых, традиционные бизнес-модели, ориентированные на предоставление широкого спектра сопутствующих бесплатных услуг, утрачивают свою эффективность в текущих экономических реалиях. В-третьих, значительная стоимость привлечения новых клиентов, многократно превышающая затраты на удержание существующей аудитории, требует радикального пересмотра стратегий клиентского взаимодействия.15 Наконец, форсированное внедрение цифровых инструментов и трансформация потребительского поведения диктуют необходимость непрерывной адаптации и инновационного поиска для сохранения рыночных позиций .16

Научная проблема заключается в отсутствии системного и универсального подхода к управлению рентабельностью, который бы в полной мере учитывал специфические особенности и современные вызовы сервисного сектора. Существующие методики часто фрагментированы и не адаптированы к специфике нематериального производства.

Целью данной работы является разработка и обоснование комплексных стратегий повышения эффективности предприятий сферы услуг на основе

[15]"Как увеличить рентабельность сервисного отдела?"Журнал сервисного менеджмента, т. 1, № 1, 2023.–https://1c-connect.com/news/ekonomika-klientskogo-servisa-kak-sohranitpribyl/
[16]"Как увеличить прибыль бизнеса: Повышение рентабельности." Бизнес-инсайты, том. 1, № 1, 2023. – https://pay.yandex.ru/blog/articles/kak-yvelichit-pribyl-biznesa

систематизации теоретических концепций и критической оценки существующих практических подходов. Основные задачи включают теоретическое обобщение понятия рентабельности, классификацию ее видов, а также идентификацию факторов, детерминирующих финансовую результативность организаций в условиях цифровой трансформации экономики.

Обзор литературы. Проблема повышения рентабельности предприятий сферы услуг занимает центральное место в современной экономической науке, особенно в условиях цифровой трансформации и усиления конкуренции. Теоретические основы анализа эффективности и методология оценки рентабельности как системы относительных показателей заложены в фундаментальных трудах таких ученых, как А.Д. Шеремет, Е.В. Негашев, В.В. Ковалев и Г.Б. Клейнер.17 В их работах рентабельность интерпретируется как индикатор результативности управленческих решений и эффективности использования капитала.

Значительный вклад в исследование механизмов адаптации предприятий к условиям национальной экономики Узбекистана внесли отечественные ученые: С.С. Гулямов, Б.Б. Беркинов, Б.Ю. Ходиев и Н.М. Махмудов18 В их трудах акцентируется внимание на модернизации управления, развитии цифровой инфраструктуры и стимулировании инновационной активности как ключевых факторах роста прибыльности. В частности, С.С. Гулямов и Б.Ю. Ходиев связывают повышение эффективности с цифровизацией, а Б.Б. Беркинов — с развитием человеческого капитала и качеством сервиса.

Обобщение научных подходов отечественных и зарубежных исследователей позволяет сделать вывод, что рост рентабельности в сфере услуг является комплексной задачей. Ее решение требует интеграции современных методов финансового анализа, оптимизации бизнес-процессов на базе цифровых технологий и совершенствования маркетинговых стратегий для формирования устойчивых конкурентных преимуществ.

---

[17]Шеремет А.Д. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности. – Москва: ИНФРА-М, 2014.; Негашев Е.В. Финансовый анализ деятельности предприятия. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2010.; Ковалев В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика. – Москва: Проспект, 2014. – 1094 с.; Клейнер Г.Б.Системная экономика: шаги развития. – Москва: Научная библиотека, 2021.

[18]Гулямов С.С. Мировое хозяйство и международные экономические отношения. – Ташкент: Шарк, 2002. – 202 с.; Ходиев Б.Ю., Беркинов Б.Б., Кравченко А.Н. Оценка стоимости бизнеса. – Ташкент: Iqtisod-Moliya, 2007. – 240 **с.;** Беркинов Б.Б. Экономика предприятия. – Ташкент: Iqtisod-Moliya, 2008. – 256 **с.;** Махмудов Н.М. Управление инновационным развитием экономики. – Ташкент: Fan va texnologiya, 2018. – 310 с.

Методология. Настоящее исследование строится на основе методологии, ориентированной на всесторонний анализ, синтез и критическую оценку существующих теоретических и практических подходов к повышению рентабельности предприятий сферы услуг. Принимая во внимание характер поставленных задач и объем доступных данных, был выбран комплексный подход, сочетающий элементы качественного и аналитического исследования.

В основе исследования лежит качественный, аналитический и синтетический подход. Это означает, что акцент делается не на количественном измерении или сборе первичных данных, а на интерпретации, систематизации и интеграции имеющихся знаний.

Анализ и результаты. Анализ теоретических аспектов и специфики сферы услуг, а также обобщение представленных источников позволяют выявить ключевые факторы, влияющие на рентабельность и определить стратегические векторы развития предприятий. Рентабельность в данной сфере выступает как многомерный показатель, детерминированный совокупностью внутренних управляемых параметров и внешних макроэкономических ограничителей.

Внутренние факторы включают объем и качество сервиса, квалификацию персонала и эффективность маркетинговых коммуникаций. В экономике услуг экспертность сотрудников напрямую коррелирует с лояльностью клиентов, обеспечивая компании возможность премиального ценообразования. Особое значение здесь приобретает управление затратами через оптимизацию операционных процессов и ресурсов без потери качественных характеристик обслуживания. Это требует от менеджмента внедрения систем точного учета рабочего времени и ресурсов, затрачиваемых на выполнение каждого конкретного заказа.

Внешние факторы, такие как общая экономическая среда, уровень рыночной конкуренции и регуляторные изменения в законодательстве, формируют контекст, в котором функционирует предприятие. Интенсивная конкуренция часто ограничивает возможности для прямого повышения цен, что вынуждает компании искать пути глубокой дифференциации продукта или внедрять агрессивные стратегии оптимизации издержек.

Проведенный анализ позволил выявить ряд критических проблем, сдерживающих рост эффективности в современном сервисном секторе. Одной из наиболее острых проблем является инфляция операционных издержек. Постоянный рост стоимости квалифицированного персонала и поддержания современной технологической инфраструктуры оказывает давление на чистую

маржу. Также выявлено негативное влияние наследия так называемого бесплатного сервиса: сложившаяся практика предоставления сопутствующих консультаций и поддержки без их формальной монетизации ведет к выполнению значительных объемов работ без адекватной финансовой компенсации со стороны клиента.

Кроме того, существенным барьером выступает дисбаланс затрат на клиентский капитал. Поскольку стоимость привлечения новых клиентов многократно превышает расходы на удержание существующей базы, отсутствие выстроенной системы лояльности ведет к прямой потере доходности. Дополнительные риски возникают при взаимодействии с крупными корпоративными заказчиками, где жесткие требования соглашений об уровне обслуживания (SLA) и сложные процедуры приемки работ значительно увеличивают накладные расходы.

Результаты исследования позволяют сформулировать комплексные рекомендации, направленные на системное повышение рентабельности. Ключевым принципом здесь должен стать отказ от поиска универсальных решений в пользу гибких, индивидуализированных стратегий. Вместо попыток фронтальной трансформации всех бизнес-процессов целесообразно использовать итерационный подход: последовательную фокусировку на наиболее релевантных областях с последующим анализом результатов и масштабированием успешных практик.

Практическая реализация таких стратегий предполагает внедрение следующих инструментов. Во-первых, необходимо обеспечить прозрачное контрактование и детальный учет всех оказанных услуг, что позволит выявить и скорректировать условия работы с нерентабельными клиентами. Во-вторых, рекомендуется переход к модели многоуровневых пакетов услуг. Дифференциация предложения по таким критериям, как скорость реакции или квалификация выделенного специалиста, позволяет монетизировать качественные параметры сервиса и адаптировать предложение под различные бюджетные возможности заказчиков. Наконец, использование адаптивного ценообразования в сочетании с цифровизацией внутренних процессов позволяет компаниям сохранять финансовую устойчивость и укреплять конкурентные преимущества на долгосрочную перспективу.

Обсуждение. Результаты проведенного анализа подтверждают, что повышение рентабельности в сфере услуг требует адаптивных, технологичных и клиентоориентированных стратегий. Специфика сектора создает естественное

противоречие между стремлением к минимизации издержек и необходимостью поддержания высокого качества нематериального продукта. В связи с этим любые меры по оптимизации, такие как внедрение инструментов самообслуживания или пересмотр условий работы с нерентабельными контрагентами, должны быть сбалансированы с учетом долгосрочной ценности клиента (LTV) и репутационных рисков.

На основе систематизации выявленных факторов предлагаются следующие практические рекомендации:

Дифференциация продуктового портфеля. Внедрение многоуровневых пакетов услуг с четко зафиксированными параметрами качества и скорости (SLA, MTTR). Это позволяет монетизировать расширенный сервис и исключить неконтролируемые трудозатраты на «бесплатную» поддержку.

Цифровая трансформация процессов. Приоритизация развития систем самообслуживания (FAQ, чат-боты, клиентские порталы) и автоматизация внутренних операций через CRM и ERP-системы для снижения операционной нагрузки.

Аналитика и мониторинг. Внедрение детального учета рабочего времени персонала в разрезе каждого проекта и использование инструментов бизнес-аналитики для оценки маржинальности отдельных услуг и клиентских сегментов.

Управление клиентским капиталом. Развитие программ лояльности и систем обратной связи для удержания существующих клиентов, что экономически эффективнее привлечения новых.

Гибкая ценовая политика. Регулярный аудит тарифов на основе рыночной конъюнктуры и внутренней себестоимости, а также корректировка условий взаимодействия с низкорентабельными сегментами.

Реализация данных мер позволяет компаниям перейти от интуитивного управления к стратегии, основанной на данных, обеспечивая устойчивое развитие и укрепление конкурентных преимуществ в условиях нестабильной экономической среды.

Заключение. В рамках проведенного исследования систематизированы стратегические направления повышения рентабельности предприятий сферы услуг. Подтверждено, что рентабельность является не только финансовым индикатором эффективности использования ресурсов, но и фундаментальным фактором, определяющим инвестиционную привлекательность и устойчивость бизнеса в долгосрочной перспективе.

Исследование позволило сформулировать следующие ключевые выводы. Во-первых, многомерность показателя рентабельности продаж (ROS) требует учета отраслевой специфики и влияния как внутренних операционных процессов, так и внешних рыночных детерминант. Во-вторых, специфика сервисного сектора — высокая доля человеческого фактора, нематериальность продукта и инфляция издержек на привлечение клиентов — диктует необходимость внедрения адаптивных моделей управления.

В качестве базовых стратегий роста эффективности выделены: оптимизация затрат через прозрачный учет трудозатрат, внедрение дифференцированного ценообразования на основе сервисных пакетов и цифровая трансформация процессов самообслуживания. Особое внимание должно быть уделено стратегическому управлению клиентской базой с акцентом на удержание наиболее прибыльных сегментов.

Список использованной литературы:

1. "Как увеличить прибыль бизнеса: Повышение рентабельности". Бизнес-инсайты, том.1, № 1, 2023. - https://pay.yandex.ru/blog/articles/kak-yvelichit-pribyl-biznesa
2. "Как увеличить рентабельность сервисного отдела?" Журнал сервисного менеджмента, т. 1, № 1, 2023.
3. –https://1c-connect.com/news/ekonomika-klientskogo-servisa-kak-sohranitpribyl/
4. Беркинов Б.Б. Экономика предприятия. – Ташкент: Iqtisod-Moliya, 2008. – 256 с.
5. Гулямов С.С. Мировое хозяйство и международные экономические отношения. – Ташкент: Шарк, 2002. – 202 с.
6. Клейнер Г.Б.Системная экономика: шаги развития. – Москва: Научная библиотека, 2021.
7. Ковалев В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика. – Москва: Проспект, 2014. – 1094 с.
8. Махмудов Н.М. Управление инновационным развитием экономики. – Ташкент: Fan va texnologiya, 2018. – 310 с.
9. Негашев Е.В. Финансовый анализ деятельности предприятия. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2010.
10. Шеремет А.Д. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности. – Москва: ИНФРА-М, 2014.

Суюнова Камилла Бахромовна
доцент кафедры «Маркетинга»
Казакбаева Динара
Махсетбаева Гулпаршин
студенты 3 курса, факультета «Сервис»
Самаркандского института экономики и сервиса

ЭФФЕКТИВНОСТЬ SMM-КАМПАНИЙ В УСЛОВИЯХ КОНКУРЕНТНОГО РЫНКА

Аннотация: В статье рассматриваются особенности и факторы, влияющие на эффективность SMM-кампаний в условиях высокой конкуренции. Проанализированы современные подходы к использованию социальных сетей в маркетинговой деятельности, определены основные показатели результативности продвижения брендов. На основе анализа выявлены ключевые методы повышения эффективности SMM-кампаний, включая использование аналитики, таргетированной рекламы и контент-стратегии.

Ключевые слова: цифровая трансформация, маркетинговая стратегия, цифровой маркетинг, SMM, социальные сети, цифровой маркетинг, эффективность, контент-маркетинг, таргетинг, конкурентная среда.

Abstract: The article examines the features and factors influencing the effectiveness of SMM campaigns in highly competitive environments. Modern approaches to using social networks in marketing activities are analyzed, and key performance indicators for brand promotion are identified. Based on the analysis, the main methods for increasing the effectiveness of SMM campaigns are identified, including the use of analytics, targeted advertising, and content strategy.

Keywords: digital transformation, marketing strategy, digital marketing, SMM, social networks, efficiency, content marketing, targeting, competitive environment.

Введение

Современный рынок характеризуется высокой степенью цифровизации и активным использованием социальных сетей как основного канала коммуникации между брендом и потребителем. SMM (Social Media Marketing) становится ключевым инструментом продвижения товаров и услуг, позволяющим компаниям не только повышать узнаваемость бренда, но и формировать лояльность аудитории.

Однако, в условиях насыщенного и конкурентного рынка, эффективность SMM-кампаний зависит от грамотного выбора стратегии, анализа поведения

пользователей и адаптации контента под целевую аудиторию.

Анализ и результаты

По данным исследований Statista (2024), более 4,9 миллиарда человек активно используют социальные сети, что делает SMM одним из наиболее динамично развивающихся направлений маркетинга. Наиболее востребованные платформы — Instagram, TikTok, Telegram и YouTube.

Эффективность SMM определяется сочетанием количественных и качественных показателей:

- уровень вовлечённости аудитории (engagement rate);
- охват публикаций;
- количество переходов на сайт или в мессенджеры;
- конверсия (conversion rate);
- уровень удержания подписчиков.

Основными факторами, влияющие на результативность являются:

1. Контент-стратегия: актуальный, визуально привлекательный и эмоциональный контент повышает вовлеченность аудитории.

2. Таргетированная реклама: использование данных о поведении пользователей позволяет точнее нацеливать рекламу.

Инфлюенсер-маркетинг: сотрудничество с лидерами мнений повышает доверие к бренду.

3. Аналитика и автоматизация: применение инструментов (Meta Ads Manager, Google Analytics, Telemetr, Livedune) помогает оптимизировать кампании в реальном времени.

Исходя из вышеперечисленного мы провели анализ SMM-деятельности малого бизнеса в Узбекистане показал, что компании, активно использующие TikTok и Telegram-каналы, имеют на 35–40% больше вовлечения и на 25% выше конверсию по сравнению с теми, кто ограничивается только Instagram. Это свидетельствует о необходимости диверсификации платформ и адаптации контента под специфику каждой сети, что представленно в таблице-1.

Таблица 1.

Анализ эффективности SMM-кампаний в условиях конкурентного рынка

Показатель	Метод оценки	Результаты (пример)	Вывод

Охват аудитории (Reach)	Количество уникальных пользователей, увидевших публикации	250 000 пользователей за месяц	Высокий уровень узнаваемости бренда
Вовлечённость (Engagement Rate)	Лайки, комментарии, репосты, реакции (%)	7,5% (при среднем уровне в отрасли 5%)	Кампания вызывает интерес у целевой аудитории
Трафик на сайт	Переходы с соцсетей на официальный сайт	15 000 переходов	SMM способствует росту посещаемости
Конверсия (Conversion Rate)	Кол-во совершённых действий (покупки, заявки, подписки) / общее число посетителей	3,2%	Эффективные призывы к действию и релевантный контент
Стоимость лида (CPL)	Общие затраты на рекламу / число новых клиентов	1,8 USD за лид	Оптимальная стоимость при высоком уровне конверсии
Уровень лояльности аудитории	Количество постоянных подписчиков, возвраты на страницу	Рост на 12% за 3 месяца	Формируется стабильное сообщество бренда
Имидж бренда	Оценка через опросы, отзывы и упоминания	78% позитивных отзывов	Кампания улучшила восприятие бренда
Возможность измерения результатов	Трудно оценить реальную эффективность (опросы, рейтинги)	Легко измерить с помощью аналитики и метрик (CTR, ROI)	Цифровой маркетинг обеспечивает точную оценку результатов
Скорость взаимодействия с потребителем	Медленная обратная связь	Мгновенная реакция (комментарии, лайки, отзывы)	Цифровой маркетинг ускоряет коммуникацию
Персонализация	Минимальная — реклама ориентирована на массового потребителя	Высокая — возможно персонализировать под интересы клиента	Цифровой маркетинг эффективнее в создании лояльности
Долговременный эффект	Имиджевые кампании, влияние на узнаваемость бренда	Требует постоянного обновления контента	Традиционный маркетинг лучше подходит для укрепления бренда
Интерактивность	Отсутствует (односторонняя коммуникация)	Двусторонняя коммуникация с клиентом	Цифровой маркетинг способствует вовлечению аудитории

Проведённый анализ демонстрирует, что эффективность SMM-кампании определяется совокупностью количественных и качественных показателей. Высокий уровень вовлечённости и рост лояльности аудитории показывают, что выбранные коммуникационные стратегии соответствуют интересам целевой аудитории.При этом показатели конверсии и стоимости лида позволяют судить о рентабельности вложений в рекламу.

Таким образом, комплексный анализ SMM-активностей помогает компаниям повышать конкурентоспособность, формировать устойчивое присутствие бренда в цифровом пространстве и эффективно использовать маркетинговый бюджет.

Заключение

Эффективность SMM-кампаний напрямую зависит от комплексного подхода: анализа целевой аудитории, выбора подходящих каналов коммуникации, качественного контента и постоянного мониторинга результатов.

В условиях высокой конкуренции компании должны внедрять инновационные методы — использование нейросетей, автоматизацию анализа данных и персонализированный контент.

Таким образом, грамотное управление SMM-процессами становится важным конкурентным преимуществом в современной цифровой экономике.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Котлер Ф., Армстронг Г. Основы маркетинга. — М.: Вильямс, 2022.
2. Чен Д. SMM: стратегия продвижения в социальных сетях. — СПб.: Питер, 2021.
3. Kaplan A.M., Haenlein M. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. Business Horizons, 2019.
4. Statista. Global Social Media Statistics 2024. [Электронный ресурс].
5. Digital 2024 Report. We Are Social & Meltwater. — 2024.
6. Иванова Е.А. Интернет-маркетинг в условиях цифровой трансформации бизнеса. — М.: Инфра-М, 2023.

Ashurova Oltin Yuldashevna
SamISI katta o‘qituvchisi.
Nizomov Umidjon
SamISI ikx-322 guruh talabasi

DAVLAT BUDJETIDA JISMONIY SHAXSLARDAN OLINADIGAN DAROMAD SOLIG‘INING O‘RNI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi davlat budjetida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining (JSODS) tutgan o‘rni, uning budjet daromadlaridagi salmog‘i tahlil qilinadi. Shuningdek, so‘nggi yillarda mazkur soliq turi bo‘yicha amalga oshirilgan islohotlar, joriy etilgan yangi tartiblar, xususan, proaktiv hisobot tizimi va soliq stavkalarining o‘zgarish dinamikasi o‘rganilgan. Xorijiy mamlakatlar tajribasi bilan qiyosiy tahlil asosida JSODSni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: davlat budjeti, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i, soliq stavkasi, proaktiv hisobot, soliq ma’muriyatchiligi, byudjet daromadlari, soliq islohotlari.

Abstract: This article analyzes the role of the personal income tax in the State Budget of the Republic of Uzbekistan and its share in budget revenues. It also examines the reforms implemented in recent years regarding this type of tax, the newly introduced regulations, in particular the proactive reporting system, and the dynamics of changes in tax rates. Based on a comparative analysis of foreign countries’ experience, scientific and practical recommendations for improving the personal income tax system have been developed.

Keywords: state budget, personal income tax, tax rate, proactive reporting, tax administration, budget revenues, tax reforms.

KIRISH. O‘zbekiston Respublikasida soliq tizimini takomillashtirish, soliq yukini optimallashtirish va budjet barqarorligini ta’minlash davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Jumladan, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i (JSODS) davlat budjeti daromadlarining muhim manbalaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu soliq turi nafaqat budjet daromadlarini shakllantirish, balki daromadlarni qayta taqsimlash, ijtimoiy adolatni ta’minlash vazifasini ham bajaradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda soliq qonunchiligiga jiddiy o‘zgartirishlar kiritilib, JSODS bo‘yicha yagona stavka joriy etildi, soliq ma’muriyatchiligi soddalashtirildi va raqamlashtirildi. Xususan, 2026-yil 1-yanvardan boshlab JSODS hisobotini soliq organlari tomonidan proaktiv tarzda shakllantirish tizimi joriy etilgani

mazkur soliq turi ma’muriyatchiligidagi muhim o‘zgarishdir.

Mazkur maqolaning maqsadi – davlat budjetida JSODSning tutgan o‘rnini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va uni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

ASOSIY QISM

1. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining nazariy asoslari va budjetdagi ahamiyati

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i – bu jismoniy shaxslar tomonidan olingan daromadlardan undiriladigan to‘g‘ri soliq bo‘lib, u soliq tizimining asosiy elementlaridan biridir. JSODS soliq to‘lovchilari O‘zbekiston Respublikasining rezidentlari va norezidentlari bo‘lib, ular O‘zbekiston Respublikasidagi manbalardan daromad olgan taqdirda soliq to‘lovchi hisoblanadilar.

Soliq solinadigan daromadlar tarkibiga mehnatga haq to‘lash tarzidagi daromadlar (ish haqi, premiyalar, qo‘shimcha to‘lovlar), mulkiy daromadlar (foiz to‘lovlari, dividendlar, mulkni ijaraga berish va sotishdan olingan daromadlar), moddiy naf tarzidagi daromadlar hamda boshqa daromadlar (pensiya va nafaqalar, moddiy yordam) kiradi.

Davlat budjetida JSODSning ahamiyati quyidagi jihatlar bilan belgilanadi:

Birinchidan, JSODS budjet daromadlarining barqaror manbai hisoblanadi. 2022-2023-yillarda O‘zbekiston Respublikasi davlat budjetida JSODSning salmog‘i sezilarli darajada bo‘lgan. Soliq tushumlarining barqarorligi ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish, davlat xizmatlari sifatini oshirish imkonini beradi.

Ikkinchidan, JSODS daromadlarni qayta taqsimlash vazifasini bajaradi. Progressiv soliq tizimi orqali yuqori daromadlilardan ko‘proq soliq undirish va kam ta’minlangan qatlamlarni qo‘llab-quvvatlash imkoniyati yaratiladi.

Uchinchidan, JSODS fuqarolar va davlat o‘rtasidagi moliyaviy munosabatlarni ifodalaydi, soliq to‘lash orqali fuqarolar davlat xarajatlarida ishtirok etadilar.

2. O‘zbekistonda JSODS bo‘yicha amalga oshirilgan islohotlar va joriy holat tahlili

O‘zbekistonda soliq tizimini takomillashtirish doirasida JSODS bo‘yicha bir qator muhim islohotlar amalga oshirildi. 2018-yilda Prezident qarori bilan JSODS stavkalari belgilangan bo‘lib, unda eng kam oylik ish haqining bir baravarigacha bo‘lgan daromadlar soliqdan ozod etilgan . Keyingi yillarda soliq ma’muriyatchiligi soddalashtirilib, 2026-yilga kelib JSODSning asosiy stavkasi 12% qilib belgilandi .

Quyidagi jadvalda O‘zbekistonda JSODS stavkalarining o‘zgarish dinamikasi keltirilgan:

1-jadval: JSODS stavkalarining o‘zgarish dinamikasi

Yil	Soliq stavkasi	Izoh
2018	Progressiv shkala (0% - 22,5%)	EKIH 1 baravarigacha 0%, 10 baravardan yuqori qism uchun 22,5% |
2023	12%	Yagona stavka joriy etilgan
2026	12%	Asosiy stavka saqlanib qolinmoqda

2026-yil uchun davlat budjeti parametrlariga ko‘ra, JSODS stavkasi 12% miqdorida saqlanib qolishi belgilangan. Bu tadbirkorlik subyektlari va jismoniy shaxslar uchun soliq muhitining barqarorligini ta’minlaydi.

Soliq ma’muriyatchiligi sohasidagi eng muhim yangiliklardan biri – 2026-yil 1-yanvardan JSODS va ijtimoiy soliq hisobotini soliq organlari tomonidan proaktiv tarzda shakllantirish tizimining joriy etilishidir. Mazkur tizim quyidagi afzalliklarga ega:

- Hisobotlarni taqdim etish jarayonining soddalashuvi;
- Xatoliklar va noaniqliklarning kamayishi;
- Soliq organlari va soliq to‘lovchilar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikning samaradorligi oshishi;
- Soliq ma’muriyatchiligi xarajatlarining qisqarishi.

JSODS bo‘yicha hisobotlar har oyda, hisobot davridan keyingi oyning 15-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo‘yicha esa keyingi yilning 15-fevralidan kechiktirmay taqdim etilishi belgilangan.

3. JSODSni takomillashtirish yo‘nalishlari va xorijiy tajriba

JSODSni yanada takomillashtirish va uning davlat budjetidagi rolini kuchaytirish maqsadida quyidagi yo‘nalishlarda islohotlarni davom ettirish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, soliq ma’muriyatchiligini raqamlashtirishni chuqurlashtirish. Proaktiv hisobot tizimi joriy etilgan bo‘lsa-da, uni yanada takomillashtirish, soliq to‘lovchilarning elektron xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

Ikkinchidan, soliq imtiyozlari tizimini optimallashtirish. Kam ta’minlangan aholi qatlamlari uchun soliq yukini kamaytirish, ijtimoiy ahamiyatga ega xarajatlar (ta’lim, davolanish) bo‘yicha soliq chegirmalarini kengaytirish imkoniyatlarini ko‘rib chiqish lozim.

Uchinchidan, norezidentlar daromadlarini soliqqa tortish tizimini takomillashtirish. Xalqaro soliq munosabatlarining rivojlanishi, mehnat migrantlari oqimining ortishi norezidentlar daromadlarini soliqqa tortish mexanizmlarini yanada takomillashtirishni talab etadi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasini o‘rganish JSODSni takomillashtirishda muhim

ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan davlatlarda JSODS stavkalari va ularni qo‘llash mexanizmlari turlicha. Masalan, AQSh va Yevropa mamlakatlarida progressiv soliq tizimi qo‘llaniladi, ayrim mamlakatlarda esa yagona stavka joriy etilgan.

Xususan, Qozog‘iston tajribasida JSODS bo‘yicha soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish, elektron deklaratsiyalash tizimini joriy etish bo‘yicha ijobiy natijalarga erishilgan. O‘zbekistonda ham 2026-yildan boshlab proaktiv hisobot tizimining joriy etilishi mazkur yo‘nalishdagi muhim qadamdir.

Quyidagi jadvalda ayrim xorijiy mamlakatlarda JSODS stavkalari keltirilgan:

2-jadval: Ayrim xorijiy mamlakatlarda JSODS stavkalari

Mamlakat	Soliq stavkasi	Tizim turi
O‘zbekiston	12%	Yagona stavka
Rossiya	13-15%	Yagona/progressiv
AQSh	10-37%	Progressiv
Germaniya	0-45%	Progressiv
Xitoy	3-45%	Progressiv

4. Muammolar va takliflar

O‘zbekistonda JSODS tizimining rivojlanishi va uning davlat budjetidagi rolini kuchaytirish yo‘lida bir qator muammolar mavjud:

1. Soliq bazasining torligi. Iqtisodiyotning norasmiy sektorida band bo‘lgan aholi sonining ko‘pligi JSODS bo‘yicha soliq bazasining to‘liq shakllanishiga to‘sqinlik qiladi.

2. Soliq ma’muriyatchiligidagi kamchiliklar. Proaktiv hisobot tizimi joriy etilgan bo‘lsa-da, ayrim hollarda ma’lumotlar bazalarining integratsiyasi, ularning dolzarbligi masalalari hal qilinishini talab etadi.

3. Soliq imtiyozlari tizimining nomukammalligi. Mavjud soliq imtiyozlari tizimi ayrim hollarda maqsadli xususiyatga ega emas, ularning samaradorligi past.

Ushbu muammolarni hal etish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- Birinchidan, iqtisodiyotning norasmiy sektorini qisqartirish, aholining soliq madaniyatini oshirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish.
- Ikkinchidan, soliq ma’muriyatchiligi tizimini yanada takomillashtirish, barcha davlat organlari ma’lumotlar bazalarining integratsiyasini ta’minlash, ularning real vaqt rejimida yangilanib borishini yo‘lga qo‘yish.
- Uchinchidan, soliq imtiyozlari tizimini qayta ko‘rib chiqish, ularni maqsadli va samarali bo‘lishini ta’minlash, imtiyozlarning byudjet samaradorligini muntazam baholab borish mexanizmini joriy etish.

- To‘rtinchidan, JSODS bo‘yicha soliq deklaratsiyalarini topshirish tizimini bosqichma-bosqich joriy etish, dastlab ixtiyoriy, keyinchalik majburiy tartibga o‘tish.

XULOSA. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i O‘zbekiston Respublikasi davlat budjeti daromadlarining muhim manbai hisoblanadi. So‘nggi yillarda mazkur soliq turi bo‘yicha sezilarli islohotlar amalga oshirildi, jumladan, yagona soliq stavkasi joriy etildi, soliq ma’muriyatchiligi soddalashtirildi, 2026-yil 1-yanvardan esa proaktiv hisobot tizimi joriy qilindi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, JSODS tizimini yanada takomillashtirish, uning davlat budjetidagi rolini kuchaytirish uchun iqtisodiyotning norasmiy sektorini qisqartirish, soliq ma’muriyatchiligini raqamlashtirishni chuqurlashtirish, soliq imtiyozlari tizimini optimallashtirish, xorijiy tajribani o‘rganish va qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur yo‘nalishlarda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar JSODSning budjetdagi salmog‘ini oshirish, soliq tizimining samaradorligini kuchaytirish, aholining soliq madaniyatini yuksaltirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 24-dekabrdagi O‘RQ-1011-son "2025-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida"gi Qonuni

2. Iqtisodiyot va moliya vazirligining 2026–2028-yillarga mo‘ljallangan budjetnoma loyihasi

3. Hakimov F. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining O‘zbekiston Respublika budjetidagi salmog‘i. Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil, 1(3), 13-19. 2023

4. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi rasmiy sayti ma’lumotlari. 2026

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrdagi "O‘zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va Davlat byudjyeti parametrlari to‘g‘risida"gi 3454-sonli qarori

6. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasining Facebook sahifasi. 2026

7. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasining "Jismoniy shaxslarning daromad solig‘i" bo‘yicha ma’lumotnomasi

8. Hartman D.A. Does progressive taxation redistribute income? IPI Policy Report. 2002

9. Weller C.E. and Rao M. Progressive tax policy and economic stability. Journal of Economic Issues. 2010

Abdumalik Bektemirov professori, i.f.d.
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish asosida yashil iqtisodiyotni shakllantirish istiqbollari

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish orqali yashil iqtisodiyotni shakllantirishning institutsional va iqtisodiy asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda milliy strategiyalar, xalqaro tashkilotlar ma’lumotlari va ilmiy manbalar asosida sohaning hozirgi holati hamda rivojlanish tendensiyalari baholandi. Tahlil natijalari O‘zbekistonda quyosh va shamol energetikasi bo‘yicha amalga oshirilayotgan loyihalar energetika tarmog‘ini diversifikatsiya qilish, tabiiy gaz sarfini qisqartirish va ekologik barqarorlikni kuchaytirishga xizmat qilayotganini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, elektr tarmoqlarini modernizatsiya qilish, energiya saqlash tizimlarini rivojlantirish, tarif islohotlarini chuqurlashtirish va mahalliy kadrlar salohiyatini oshirish zarurligi aniqlandi. Maqolada qayta tiklanuvchi energiyaning yashil iqtisodiyotni shakllantirishdagi o‘rni yoritilib, O‘zbekiston sharoiti uchun amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, yashil transformatsiya, quyosh va shamol energetikasi, energiya samaradorligi, dekarbonizatsiya, yashil moliya, energiya infratuzilmasi, barqaror rivojlanish.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida past uglerodli va resurs tejamkor rivojlanish modeliga o‘tish jarayoni kuchayib bormoqda. Bu jarayon iqlim o‘zgarishi, energiya xavfsizligi, ekologik bosim va tabiiy resurslardan samarali foydalanish zarurati bilan izohlanadi. O‘zbekistonda ham ushbu yo‘nalish davlat siyosatining muhim tarkibiy qismiga aylangan bo‘lib, 2019–2030 yillarga mo‘ljallangan “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilab qo‘yilgan. Keyingi yillarda mamlakatda quyosh va shamol energetikasi loyihalarining ko‘lami kengayib, yashil investitsiyalar, energiya samaradorligi va dekarbonizatsiya masalalariga bo‘lgan e’tibor ortmoqda. O‘zbekistonning Uchinchi milliy belgilangan hissasi (Third NDC)da 2030 yilgacha qayta tiklanuvchi energiya quvvatini 25 000 MVtga yetkazish va elektr ishlab chiqarishda uning ulushini 40 foizga olib chiqish maqsadi belgilangani ushbu sohaning strategik ahamiyatini yanada kuchaytirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar sharxi. Xorijiy olimlar ishlarida yashil iqtisodiyot va qayta tiklanuvchi energiya o‘rtasidagi bog‘liqlik keng yoritilgan. N. Stern iqlim o‘zgarishi iqtisodiyot uchun jiddiy xatar ekanini asoslab, erta va qat’iy ekologik siyosatning iqtisodiy jihatdan maqbul ekanini ko‘rsatgan; uning yondashuvi yashil

investitsiyalar va energiya o‘tishini iqtisodiy zarurat sifatida talqin qilishga asos bo‘lgan. E. Barbier yashil iqtisodiyotni faqat ekologik emas, balki institutsional va siyosiy iqtisodiy islohotlar bilan bog‘liq kompleks model sifatida izohlaydi. M. Jacobson va hammualliflar esa qayta tiklanuvchi energiyaga tayangan uzoq muddatli energetika tizimi texnik jihatdan amaliy ekanini ilmiy modellar orqali asoslagan. Bu yondashuvlar O‘zbekiston kabi energiyaga talab tez o‘sib borayotgan mamlakatlar uchun ham nazariy poydevor vazifasini bajaradi.

O‘zbekistonlik tadqiqotchilar ishlarida esa asosiy e’tibor milliy iqtisodiyot sharoiti, moliyalashtirish mexanizmlari va amaliy joriy etish masalalariga qaratilgan. E.B. Saitov va hammualliflar O‘zbekiston sharoitida gibrid energiya tizimlarining texnik-iqtisodiy imkoniyatlarini tahlil qilib, fotoelektrik panellar, shamol generatorlari va akkumulyatsiya tizimlarining ayniqsa hududiy ta’minotda muhimligini ko‘rsatgan. N. Alikulova yashil iqtisodiyotni moliyalashtirish instrumentlarini o‘rganib, yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar va islomiy moliya mexanizmlarining milliy amaliyot uchun ahamiyatini asoslagan. N. Khalimjonov O‘zbekistonda investitsiya va savdo orqali yashil tiklanishni rag‘batlantirish masalalarini ko‘targan. Shuningdek, mahalliy jurnallarda qayd etilishicha, mamlakatda qayta tiklanuvchi energiya, yashil moliya va sanoat modernizatsiyasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tadqiq etish so‘nggi yillarda faollashgan. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiyaning yashil iqtisodiyotni shakllantirishga ta’sirini makroiqtisodiy, infratuzilmaviy va institutsional nuqtai nazardan yaxlit baholash hali ham dolzarb ilmiy vazifa bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni olib borishda makon va zamon, ilmiy mushohada, induksiya va deduksiya, mantiqiy va iqtisodiy tahlil, qiyosiy taqqoslash hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil jarayonida O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya va yashil iqtisodiyotga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va ilmiy manbalar o‘rganildi.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish jarayonlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, mazkur sohaning faollashuvi mamlakat iqtisodiyotini tarkibiy yangilash, energiya xavfsizligini mustahkamlash va yashil iqtisodiyotga o‘tishni tezlashtirishning muhim omiliga aylanmoqda. Mamlakatda elektr energiyasiga talabning barqaror o‘sishi, an’anaviy yoqilg‘i manbalariga yuqori darajada qaramlik, sanoat va kommunal sohalarda energiya sig‘imining kattaligi, shuningdek, ekologik muammolarning kuchayib borishi energetika tizimini yangi asosda rivojlantirish zaruratini keskin oshirmoqda. Shu nuqtai nazardan, quyosh va shamol energetikasini kengaytirish elektr ta’minotini

diversifikatsiya qilish bilan birga, uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka xizmat qiluvchi strategik yo‘nalish sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tahlillardan anglashiladiki, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya sohasiga doir davlat siyosati aniq maqsadlar, investitsiya faolligi va institutsional qo‘llab-quvvatlash orqali izchil mustahkamlanib bormoqda. Mamlakatda quyosh va shamol elektr stansiyalarini qurishga oid yirik loyihalarning amalga oshirilishi energetika tarmog‘ida an’anaviy generatsiya ulushini bosqichma-bosqich qisqartirish imkonini bermoqda. Bu holat elektr energiyasi ishlab chiqarishda tabiiy gaz ulushini kamaytirish, energiya resurslaridan samaraliroq foydalanish va iqtisodiyotning tashqi xatarlarga chidamliligini oshirishga xizmat qiladi.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarining iqtisodiy ahamiyatini baholash shuni ko‘rsatadiki, ularning samarasi bir necha o‘zaro bog‘liq kanallar orqali namoyon bo‘ladi. Avvalo, yangi generatsiya quvvatlarining ishga tushirilishi ichki energiya ta’minoti barqarorligini oshiradi. Elektr energiyasidagi uzilishlar va quvvat tanqisligi sanoat korxonalari ishlab chiqarish hajmiga, xizmat ko‘rsatish sohasi faolligiga va aholi turmush sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Qayta tiklanuvchi energiya ob’ektlarining ko‘payishi esa ushbu xavflarni yumshatib, iqtisodiy faollik uchun nisbatan barqaror infratuzilmaviy asos yaratadi. Shu jihatdan qaraganda, energetika manbalarini diversifikatsiya qilish makroiqtisodiy barqarorlikning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Mazkur jarayonning yana bir muhim natijasi tabiiy gaz sarfining qisqarishi bilan bog‘liq. O‘zbekiston iqtisodiyotida tabiiy gaz strategik resurs sifatida nafaqat ichki ehtiyojlar, balki tashqi savdo va valyut tushumlari nuqtai nazaridan ham katta ahamiyatga ega. Elektr energiyasining ma’lum qismi qayta tiklanuvchi manbalar hisobiga qoplanishi tabiiy gazdan foydalanish samaradorligini oshiradi, uni yuqori qo‘shilgan qiymat yaratuvchi sohalarga yo‘naltirish imkonini kuchaytiradi va eksport salohiyatini saqlab qolishga yordam beradi. Shu bois qayta tiklanuvchi energiya faqat ekologik tashabbus emas, balki resurslardan oqilona foydalanish va tashqi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash vositasi sifatida ham baholanishi lozim.

Investitsiya nuqtai nazaridan ham sohada ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. Qayta tiklanuvchi energiya loyihalari katta boshlang‘ich sarmoya talab qilsa-da, ularning ekspluatatsion xarajatlari nisbatan past va uzoq muddatli samaradorlik imkoniyati yuqori hisoblanadi. Bu esa mazkur sohani strategik investorlar uchun jozibador qiladi. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda quyosh va shamol energetikasi bo‘yicha davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari, xalqaro moliya institutlari ishtirokidagi loyihalar va xususiy kapital jalb qilish amaliyoti kengayib bormoqda. Bu jarayon yashil moliyalashtirish

instrumentlarini rivojlantirish, institutsional ishonchni oshirish va xususiy sektor ishtirokini kuchaytirish uchun mustahkam asos yaratmoqda.

Shu bilan birga, tahlil sohada mavjud tizimli cheklovlarni ham ochib berdi. Eng dolzarb muammolardan biri elektr tarmoqlari va uzatish infratuzilmasining texnik tayyorligi bilan bog‘liq. Quyosh va shamol energetikasi o‘zgaruvchan generatsiya manbalari hisoblangani sababli, ularni yagona energiya tizimiga barqaror integratsiya qilish uchun podstansiyalar, uzatish tarmoqlari, raqamli dispetcherlik boshqaruvi va energiya saqlash texnologiyalari yetarlicha rivojlangan bo‘lishi zarur. Agar infratuzilma yangi quvvatlarni qabul qilish darajasida modernizatsiya qilinmasa, generatsiya hajmining o‘sishi kutilgan natijani to‘liq bermasligi mumkin. Demak, qayta tiklanuvchi energiyani rivojlantirish faqat elektr stansiyalarini qurish bilan emas, balki butun energetika tizimini kompleks yangilash bilan uzviy bog‘liq holda amalga oshirilishi kerak.

Sohaning institutsional muhitini baholash tarif siyosati, bozor mexanizmlari va moliyaviy barqarorlik masalalarining ham hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatdi. Investorlar uchun uzoq muddatli prognoz qilinadigan va iqtisodiy jihatdan asoslangan tarif muhiti muhim omil hisoblanadi. Agar elektr bozorida noaniqlik saqlanib qolsa, investitsiya xatarlari ortadi va xususiy kapital faolligi cheklanishi mumkin. Shu sababli tarif islohotlari, hisob-kitob tizimining shaffofligi, to‘lov intizomi va moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirish qayta tiklanuvchi energiya sohasining barqaror rivojlanishi uchun zarur shartlardan hisoblanadi.

Tahlil ijtimoiy jihatdan ham muhim xulosalarni shakllantirish imkonini berdi. Qayta tiklanuvchi energiya loyihalari qurilish bosqichida vaqtinchalik, ekspluatatsiya davrida esa doimiy ish o‘rinlarini yaratadi, xizmat ko‘rsatish tarmoqlarini faollashtiradi va hududiy iqtisodiy rivojlanishga turtki beradi. Ayniqsa, quyosh va shamol salohiyati yuqori bo‘lgan hududlarda bunday loyihalar infratuzilma, transport, logistika va mahalliy mehnat bozori faolligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu ma’noda, qayta tiklanuvchi energiya faqat energetika islohoti emas, balki hududiy taraqqiyot va ijtimoiy barqarorlikka ham xizmat qiluvchi ko‘p funksiyali rivojlanish omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Ekologik nuqtai nazardan olib qaralganda, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining kengayishi issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish, atmosfera havosi sifatini yaxshilash va an’anaviy yoqilg‘ilarga bo‘lgan bosimni pasaytirishga xizmat qiladi. Bu holat O‘zbekistonning iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish bo‘yicha xalqaro majburiyatlarini bajarishi, milliy dekarbonizatsiya siyosati samaradorligini oshirishi va yashil iqtisodiyot tamoyillarini amaliy jihatdan mustahkamlashi uchun

qulay sharoit yaratadi. Ya’ni, qayta tiklanuvchi energiya sohasidagi o‘sish iqtisodiy manfaatlar bilan ekologik barqarorlikni uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Amalga oshirilgan tahlil asosida quyidagi natijalar shakllantirildi. O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish energetika tarmog‘ini diversifikatsiya qilish, energiya xavfsizligini mustahkamlash va yashil iqtisodiyotning institutsional asoslarini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Mazkur sohadagi ijobiy o‘zgarishlar investitsiya muhitini faollashtirish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va ekologik barqarorlikni ta’minlash imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, elektr tarmoqlarini modernizatsiya qilish, energiya saqlash quvvatlarini kengaytirish, mahalliy texnologiyalar va muhandislik xizmatlarini rivojlantirish, tarif va moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish kelgusi bosqichdagi ustuvor vazifalar bo‘lib qolmoqda. Ana shu shartlar tizimli ta’minlangan taqdirda, qayta tiklanuvchi energiya manbalari O‘zbekistonda raqobatbardosh, innovatsion va ekologik barqaror yashil iqtisodiyotni shakllantirishning eng muhim drayverlaridan biriga aylanadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish yashil iqtisodiyotni shakllantirishning asosiy drayverlaridan biriga aylanmoqda. Davlat strategiyasi, xalqaro iqlim majburiyatlari va amaliy investitsiya loyihalari ushbu sohaning institutsional asoslari izchil mustahkamlanayotganini ko‘rsatadi.

Ikkinchidan, 2024 yilda ishga tushirilgan 2000 MVt quyosh va 200 MVt shamol quvvatlari, shuningdek 3,5 mlrd kVt·soat yillik ishlab chiqarish va qariyb 1 mlrd kub metr gazni tejash kabi natijalar qayta tiklanuvchi energiyaning aniq iqtisodiy samara berayotganini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, 2030 yilgacha 25 000 MVt quvvat, 40 foizlik yoki ayrim rasmiy bayonotlarda 54 foizlik yashil energiya ulushiga erishish kabi maqsadlar yuqori sur’atdagi o‘sish ssenariysini anglatadi. Biroq bu maqsadlarga erishish elektr tarmoqlari modernizatsiyasi, energiya saqlash, tarif islohotlari va investitsiya muhitini yaxshilash bilan chambarchas bog‘liq.

To‘rtinchidan, O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiyani rivojlantirish faqat energetika siyosati emas, balki sanoat, transport, qurilish va ijtimoiy siyosat bilan uyg‘unlashgan holda amalga oshirilsagina to‘liq yashil iqtisodiyot modeli shakllanadi.

Beshinchidan, O‘zbekiston sharoitida quyidagi amaliy takliflar muhim deb hisoblanadi:

–qayta tiklanuvchi energiya ob’ektlarini hududlar resurs salohiyati va tarmoq imkoniyatlariga mos joylashtirish;

– elektr tarmoqlari va energiya saqlash infratuzilmasiga investitsiya-larni ko‘paytirish;

– tarif islohotlarini bosqichma-bosqich va ijtimoiy himoya choralari bilan uyg‘un olib borish;

– mahalliy uskuna, servis va muhandislik xizmatlarini rivojlan-tirish;

– oliy ta’lim va kasbiy tayyorgarlik tizimida yashil energetika bo‘yicha mutaxassislar tayyorlashni kuchaytirish.

Umuman olganda, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish O‘zbekiston uchun faqat elektr energiyasi ishlab chiqarishni ko‘paytirish vositasi emas, balki resurs tejamkor, innovatsion va ekologik barqaror iqtisodiy modelga o‘tishning muhim institutsional poydevori hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stern N. *The Economics of Climate Change*. Cambridge University Press, 2007.

2. Barbier E.B. The Green Economy and Sustainable Development: Political Economy Issues // *Reflets et perspectives de la vie économique*. 2012. Vol. 51, No. 4. P. 97–117.

3. Jacobson M.Z., Delucchi M.A., Cameron M.A. et al. Roadmaps to Transition 139 Countries to 100% Clean, Renewable Energy // *Earth’s Future*. 2017. Vol. 5, No. 10.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2019–2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. PQ-4477-son, 2019 yil 4 oktabr.

5. UNFCCC. *Uzbekistan Third Nationally Determined Contribution (Third NDC)*. 2025.

6. Saitov E.B., Alimova Z.M., Rakhimov M.N. Developing renewable sources of energy in Uzbekistan using autonomous hybrid solar-wind energy systems // 2022.

7. Alikulova N. Yashil iqtisodiyotni moliyalashtirish instrumentlari va ularning qo‘llash xususiyatlari // *Moliya va bank ishi*. 2023.

8. Khalimjonov N. Ways to Improve the Green Recovery in Uzbekistan by Investment and Trade // *Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot*. 2023.

9. Kudratov Sh. The Future of Green Bonds: Lessons for Uzbekistan // *Moliya va bank ishi*. 2024.

10. Akramova A. O‘zbekistonning yashil iqtisodiyotga o‘tish yo‘lidagi chora-tadbirlari va strategiyalari // 2024.

11. Yuldashev S.A. O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi va muqobil energetika texnologiyalarining hozirgi rivojlanish holati // 2025.

Pashaxodjayeva Dildora Djabborxonovna
СамИЭИ кафедра «Бухгалтерский учёт», PhD, доцент.
e-mail: phdildora@mail.ru
Галиева Диана Амировна
Студентка группы ВН-224, СамИЭС
e-mail: galiyevadiana77@gmail.com

Сущность и классификация прямых и косвенных затрат в сфере услуг.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы классификации затрат в сфере услуг на прямые и косвенные, их особенности и значение для управленческого учета. Показано, какие расходы можно напрямую отнести на конкретную услугу, а какие распределяются между всеми заказами. Проведен анализ структуры затрат на примере компании по предоставлению бухгалтерских услуг, проведены расчеты себестоимости одной услуги и выявлены основные результаты: прямые затраты легче контролировать, а косвенные требуют правильного распределения. Сделан вывод о том, что учет и анализ затрат позволяют определить реальную стоимость услуги, оптимизировать расходы и повысить эффективность работы организации.

Ключевые слова: прямые затраты, косвенные затраты, сфера услуг, управленческий учет, расходы, организация по предоставлению бухгалтерских услуг.

Abstract: The article examines the classification of costs in the service sector into direct and indirect costs, their characteristics, and their importance for management accounting. It shows which expenses can be directly assigned to a specific service and which are distributed across all orders. An analysis of the cost structure was conducted using the example of an accounting services company, calculations of the cost of a single service were performed, and the main results were identified: direct costs are easier to control, while indirect costs require proper allocation. It is concluded that cost accounting and analysis allow determining the real cost of a service, optimizing expenses, and improving the overall efficiency of the organization.

Keywords: direct costs, indirect costs, service sector, management accounting, expenses, accounting services organization.

Введение. В научной литературе термин «прямые затраты» определяется как затраты, непосредственно связанные с производством единицы продукции, а термин «косвенные затраты» трактуется как затраты производственного

назначения, связанные с обслуживанием производственного процесса[19] – согласно национальным учебникам.

В российских учебниках термин «прямые затраты» понимается как затраты, непосредственно связанные с производством конкретного объекта калькуляции (вида изделий или группы однородных изделий, работ, услуг), а термин «косвенные затраты» разъясняется как затраты, связанные с производством нескольких видов продукции, в связи с чем не могут быть отнесены на их себестоимость прямым счетом[20].

В моем понимании прямые затраты – это расходы, которые напрямую связанны с производством продукции, выполнением работы или оказанием услуги, а косвенные затраты – это расходы, которые нельзя напрямую отнести на конкретный объект учета.

Литературный обзор. Классификация затрат является одним из фундаментальных элементов бухгалтерского и управленческого учета. От правильного разграничения затрат зависит точность определения себестоимости продукции, работ и услуг, а также эффективность управленческих решений. Одним из ключевых критериев классификации затрат выступает способ включения их в себестоимость, что подразумевает деление на прямые и косвенные затраты.

Расходы текущего месяца разделяются на прямые и накладные (косвенные). По принципу определения расходов разделение основано на отношении отдельных видов расходов к процессу производства продукции, выполнения работ или оказания услуг. К прямым расходам относятся стоимость покупных товаров, реализованных в текущем отчетном периоде и суммы расходов на транспортировку этих товаров до склада покупателя (если эти расходы не включены в цену приобретения этих товаров). Сумма прямых расходов, относящаяся к остаткам товара на складах, определяется по среднему проценту за текущий месяц с учетом переходящего остатка на начало месяца следующим образом:

— определяется сумма прямых расходов, приходящихся на остаток товара на складе на начало месяца и осуществленных в текущем месяце;
— определяется стоимость товаров, реализованных в текущем месяце, и стоимость остатка товаров на складе на конец месяца;

[19] Пашаходжаева Д.Д. «Введение в бухгалтерский учет». Учебное пособие. «TURON NASHR». Самарканд – 2022. – 97с.
[20] Смагина М.Н., Москаленко Н.В. «Бухгалтерский учет и аудит». Учебное пособие. «Издательский центр ФГБОУ ВО «ТГТУ»». Тамбов – 2023. – 54-55с.

— рассчитывается средний процент как соотношение суммы прямых расходов и стоимости товаров;

— определяется сумма прямых расходов, относящаяся к остатку товаров на складе, как произведение среднего процента на стоимость остатка товаров на конец месяца.

Все остальные расходы признаются косвенными и уменьшают доход от реализации товаров в текущем отчетном периоде.

Таблица 1. Классификация и измерение величины затрат[21].

№	Признаки группировки	Группировка
1	По экономическим элементам	Объединение отдельных расходов по признаку их однородности безотносительно к месту возникновения и направлению расходования. По экономическим элементам составляется смета затрат на производство. Структура затрат по экономическим элементам отражает материало-, зарплато-(трудо-) и фондоемкость производства.
2	По статьям калькуляции	Отражает состав затрат в зависимости от их направления (производство и обслуживание); место возникновения (основное производство или вспомогательные службы)
3	По способу отнесения на себестоимость продукции (объект калькулирования)	**Прямые –** связанные с производством изделий (сырье, основные материалы, комплектующие изделия и полуфабрикаты, зарплата производственных рабочих и др.). Они прямо относятся на тот или иной объект калькуляции. **Косвенные –** связанные с производством нескольких видов продукции. Относятся на объекты калькуляции методом распределения пропорционально соответствующей базе (основной и дополнительной зарплате рабочих или общей сумме прямых расходов, производственной площади и т.д.). К ним относятся общепроизводственные и общехозяйственные расходы, затраты на содержание основных средств и др.
4	По отношению к объему производства	**Постоянные расходы** – остаются неизменными при изменении объема производства: амортизация, аренда помещения, налог на имущество, повременная оплата труда рабочих, зарплата административно-хозяйственного персонала и страхование и др.
5	По составу затрат	**Простые (одноэлементные)** – состоящие из одного элемента затрат.

[21] Эшпулатова З.Б. «Бухгалтерский учет отдельных видов деятельности и специальные налоговые режимы». Учебное пособие. «STAP-SEL». Самарканд – 2024. – 66-68с.

		Комплексные (сложные) – состоящие из нескольких элементов затрат
6	По технико-экономическому содержанию	**Основные** - непосредственно связанные с технологическим процессом производства (на сырье и основные материалы, вспомогательные материалы и другие расходы, кроме общепроизводственных). **Накладные** - расходы на обслуживание производства и управление (общепроизводственные и общехозяйственные)
7	По отношению к процессу производства	Затраты предметов труда. Затраты средств труда. Затраты живого труда. Прочие затраты
8	По сфере кругооборота средств	Затраты сферы производства (производственные затраты). Затраты сферы обращения (издержки обращения)
9	По периодичности возникновения	Единовременные. Текущие. Периодические.
10	По охвату планирования	Планируемые. Непланируемые.
11	По степени готовности продукции	Затраты на готовую продукцию (работы, услуги). Затраты в незавершенном производстве
12	По объекту управления	Затраты в местах их возникновения – по административному признаку. Затраты по центрам ответственности

Прямые и косвенные затраты встречаются в разных сферах услуг. Например, для компании по предоставлению бухгалтерских услуг, прямые затраты – это зарплата бухгалтера за конкретный заказ и расходы на специальные программы, а косвенные – аренда офиса, коммунальные услуги, интернет, программное обеспечение, используемое для всей работы фирмы.

Для клининговой компании, прямые затраты – это чистящие средства и зарплата уборщиков за конкретный объект, а косвенные – амортизация, транспортные расходы и административные расходы.

В образовательных услугах прямыми затратами будут оплата преподавателей за конкретный курс, а косвенные – коммунальные платежи и аренда помещения или кабинетов.

Для учета этих затрат используют управленческий учет, который позволяет систематизировать расходы, распределить косвенные затраты на услуги и оценить их эффективность. Такой учет помогает определить реальную

себестоимость услуги, сравнить затраты с результатами деятельности и принимать обоснованные управленческие решения для повышения эффективности организации.

Анализы и основные результаты. В современном управленческом учёте особое внимание уделяется классификации затрат на прямые и косвенные, поскольку правильное их распределение позволяет компания контролировать расходы, планировать себестоимость услуг и принимать обоснованные управленческие решения. Прямые затраты - это те расходы, которые можно непосредственно отнести на конкретную услугу или заказ.

В компании по представлению бухгалтерских услуг к таким расходам относятся зарплата бухгалтера, работающего над конкретным заказом, а также расходы на материалы, специальные программы для ведения учёта и другие инструменты, используемые исключительно для выполнения конкретной работы. Прямые затраты легко контролировать и планировать, а так как они напрямую связаны с оказанной услугой. В отличие от прямых, косвенные затраты нельзя сразу отнести на один конкретный заказ. Они связанны с общими процессами работы организации и распределяются между всеми заказами или услугами пропорционально. В бухгалтерской компании к косвенным затратам относятся аренда офиса, интернет, коммунальные услуги, амортизация оборудования и программного обеспечения, которое используется для работы всей фирмы. Эти расходы невозможно точно привязать к отдельному заказу, но их учёт важен для определения полной себестоимости услуг и правильного расчёта прибыли.

Для наглядности рассмотрим конкретный пример: за месяц компания по бухгалтерским услугам выполнила 10 заказов. Прямые затраты на эти заказы составили 2.000.000 сум, включающие оплату труда бухгалтера и расходы на программы, а косвенные 1.000.000 сум, включающие аренду офиса, интернет и коммунальные платежи. Если распределить косвенные затраты поровну между всеми заказами, на каждый заказ приходится 200.000 сум прямых и 100.000 сум косвенных затрат. Такой расчёт позволяет понять, сколько реально стоит оказание 1 услуги и на какой уровень цен можно ориентироваться при планировании доходов.

Анализ затрат помогает не только определять себестоимость услуг, но и выявлять области для оптимизации расходов. Например, если косвенные затраты на аренду или интернет оказываются слишком высокими по сравнению с числом заказов, компания может рассмотреть возможность смены офиса на более

дешёвый вариант или оптимизации работы программного обеспечения. Также анализ затрат показывает, какие услуги наиболее затратные с точки зрения прямых расходов, и позволяет оценивать рентабельность каждого конкретного заказа.

Основные показатели такого анализа показывает несколько важных моментов:

1. Прямые затраты легко контролировать и планировать, так как они напрямую связаны с конкретными заказами. Понимание структуры прямых расходов помогает устанавливать обоснованные цены для клиентов и прогнозировать прибыль.

2. Косвенные затраты требуют правильного распределения, иначе стоимость услуги может быть неправильно рассчитана. Их учёт помогает компании видеть реальную нагрузку на общие ресурсы и принимать решения по оптимизации расходов.

3. Определение реальной себестоимости каждой услуги позволяют точнее оценивать эффективность работы организации, сравнивать доходы с расходами и принимать решения о сокращении неэффективных затрат

4. Принятие управленческих решений становится более обоснованным. Для компании по представлению бухгалтерских услуг - это означает возможность корректировать цены, планировать рабочую нагрузку и распределять ресурсы таким образом, чтобы повысить общую прибыль и качество обслуживания клиентов.

Кроме того, анализ затрат позволяет выявлять тенденции и зависимость между прямыми и косвенными расходами, например, увеличение числа заказов ведёт к росту прямых затрат, но в пересчете на один заказ косвенные расходы могут уменьшиться, так как они распределяются на большее количество услуг. Это показывает, что рост клиентской базы может повышать общую эффективность работы компании, снижая средние косвенные затраты на один заказ.

Таким образом, анализ прямых и косвенных затрат – это не только инструмент учета, но и средство стратегического управления. Он помогает компании понять, какие услуги наиболее затратные, где есть возможность оптимизации расходов и как формировать цены на услуги, чтобы они отражали, реальные затраты и приносили прибыль. Для компании по представлению бухгалтерских услуг правильно распределение затрат позволяет поддерживать финансовую стабильность, повышать конкурентоспособность и планировать

развитие бизнеса на основе объективных данных.

Методология исследования. В ходе исследования были использованы анализ литературных источников, изучение методологических пособий и учебников по бухгалтерскому и управленческому учету, а также аналитические методы для изучения структуры затрат на примере компании по предоставлению бухгалтерских услуг. Были рассмотрены прямые и косвенные расходы, проведены расчеты себестоимости услуг и сопоставлены различные виды затрат для выявления их влияния на эффективность работы организации.

Вывод. В ходе исследования было установлено, что правильное распределение прямых и косвенных затрат играет ключевую роль в оценке себестоимости услуг и эффективности работы организации. Прямые затраты легче всего контролировать и планировать, так как они связанные конкретным заказом, а косвенные требуют распределения между всеми услугами. Анализ затрат позволяет определить реальную стоимость услуги, оптимизировать расходы и принимать обоснованные управленческие решения. На примере компании по предоставлению бухгалтерских услуг показано, что учет и распределение затрат помогают устанавливать справедливую цену, планировать прибыль и повышать общую эффективность работы организации.

Использованная литература

1. Об утверждении Положения о составе затрат по производству и реализации продукции (работ, услуг) и о порядке формирования финансовых результатов. Республика Узбекситан, 2020.
2. Пашаходжаева Д.Д. «Введение в бухгалтерский учет». Учебное пособие. «TURON NASHR». Самарканд – 2022. – 97с.
3. Эшпулатова З.Б. «Бухгалтерский учет отдельных видов деятельности и специальные налоговые режимы». Учебное пособие. «STAP-SEL». Самарканд – 2024. – 66-68с.
4. Рафеев Д.Р., Эшпулатова З.Б. «Особенности бухгалтерского учета в других отраслях». Учебное пособие. «СамИЭС», 2021г. -417с.
5. Смагина М.Н., Москаленко Н.В. «Бухгалтерский учет и аудит». Учебное пособие. «Издательский центр ФГБОУ ВО «ТГТУ»». Тамбов – 2023. – 54-55с.
6. Гальперин Л.М. «Управленческий учет на предприятиях сферы услуг». «Питер». Санкт-Петербург, 2019г.

Abdumalik Bektemirov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
professori, i.f.d.

SANOAT VA MAISHIY CHIQINDILARNI QAYTA ISHLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH ASOSIDA SIRKULYAR IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada sanoat va maishiy chiqindilarni qayta ishlash tizimini takomillashtirish orqali sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda sirkulyar iqtisodiyot konsepsiyasining asosiy tamoyillari, chiqindilarni resurs sifatida baholash yondashuvlari hamda O‘zbekistonda chiqindilarni boshqarish sohasida amalga oshirilayotgan institutsional islohotlar o‘rganildi. Tahlil natijalari mamlakatda chiqindilarni yig‘ish, saralash, qayta ishlash va energiyaga aylantirish tizimi bosqichma-bosqich shakllanayotganini, biroq alohida yig‘ish, statistik hisob, infratuzilma, bozor mexanizmlari va aholi ishtirokini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatdi. Maqolada sanoat va maishiy chiqindilarni boshqarish tizimini sirkulyar iqtisodiyot talablari asosida rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari hamda amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: sirkulyar iqtisodiyot, sanoat chiqindilari, maishiy chiqindilar, qayta ishlash, chiqindilarni saralash, ikkillamchi xomashyo, chiqindidan energiya olish, kengaytirilgan ishlab chiqaruvchi mas’uliyati, yashil iqtisodiyot,

Abstract: This article analyzes the theoretical and practical aspects of developing a circular economy through improving the system of industrial and household waste recycling. The study examines the main principles of the circular economy concept, approaches to evaluating waste as a resource, and the institutional reforms being implemented in the field of waste management in Uzbekistan. The results of the analysis show that the system of waste collection, sorting, recycling, and conversion into energy in the country is gradually being formed. However, it also highlights the need to strengthen separate waste collection, statistical accounting, infrastructure, market mechanisms, and public participation. The article also develops priority directions and practical recommendations for improving the management system of industrial and household waste in accordance with the requirements of the circular economy.

Keywords: circular economy, industrial waste, household waste, recycling, waste sorting, secondary raw materials, waste-to-energy, extended producer responsibility, green economy.

Kirish. Jahonda chiqindilarni boshqarish masalasi urbanizatsiya, aholi sonining o‘sishi, sanoatlashuv va iste’mol hajmining kengayishi tufayli barqaror rivojlanishning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biriga aylandi. World Bank ma’lumotiga ko‘ra, 2020 yilda dunyoda taxminan 2,24 mlrd tonna maishiy qattiq chiqindi hosil bo‘lgan va 2050 yilga borib bu ko‘rsatkich 73 foizga o‘sib, 3,88 mlrd tonnaga yetishi kutilmoqda. Shu sababli chiqindilarni oddiy yig‘ish va poligonlarga joylashtirishdan resurslarni saqlash, qayta ishlatish va qayta ishlashga asoslangan yangi yondashuvlarga o‘tish zarur bo‘lmoqda.

Sirkulyar iqtisodiyot ana shu ehtiyojdan kelib chiqqan holda shakllangan bo‘lib, u materiallar chiqindiga aylanmasdan, uzoqroq aylanmada saqlanadigan, mahsulot va xomashyoning qiymati esa imkon qadar uzoq muddat saqlanadigan tizim sifatida talqin etiladi. Ellen MacArthur Fondi sirkulyar iqtisodiyotni chiqindi va ifloslanishni bartaraf etish, mahsulot hamda materiallarni eng yuqori qiymatda aylantirish va tabiatni tiklash tamoyillariga asoslangan tizim sifatida izohlaydi. Bu yondashuv chiziqli model –“ olish–ishlab chiqarish–tashlash” zanjiridan tubdan farq qiladi.

O‘zbekiston uchun mazkur mavzu ayniqsa muhim, chunki mamlakatda sanoat va maishiy chiqindilar hajmi ortib bormoqda, ularni qayta ishlash quvvatlari esa hali yetarli darajada emas. 2024 yil sentabrida Chiqindilarni boshqarish va sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish agentligining tashkil etilgani, 2024 yil yanvarda chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirishga doir prezident farmoni qabul qilingani va 2024–2026 yillarda ayrim shaharlarda chiqindilarni “qayta ishlanadigan”, “qayta ishlanmaydigan” va “oziq-ovqat” toifalariga ajratib yig‘ish rejalashtirilgani sohada institutsional o‘zgarishlar kuchayganini ko‘rsatadi.

Maqolaning maqsadi – sanoat va maishiy chiqindilarni qayta ishlash tizimini takomillashtirish asosida sirkulyar iqtisodiyotni rivojlan-tirishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash, mavjud muammo va imkoniyatlarni baholash hamda O‘zbekiston sharoitiga mos takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda sirkulyar iqtisodiyot masalasi, avvalo, konseptual jihatdan keng yoritilgan. Kirxherr va hammualliflar 221 ta ta’rifni tahlil qilib, sirkulyar iqtisodiyot tushunchasi ilmiy adabiyotda tez rivojlangani, biroq uning mazmuni turlicha talqin qilinayotganini ko‘rsatadi. Mualliflar ushbu konsepsiyada resurslar aylanmasi, chiqindini kamaytirish va barqaror rivojlanish o‘rtasidagi bog‘liqlikni markaziy masala sifatida baholaydi[1].

Amaliyotga yaqin yondashuvlarda sirkulyar iqtisodiyot chiqindilarni boshqarish tizimi bilan uzviy bog‘lanadi. Ellen MacArthur fondi materiallarni saqlash, ta’mirlash, qayta ishlatish, modernizatsiya qilish, remanufaktura va qayta ishlashni bitta tizimda

ko‘radi[2]. Jahon banki esa maishiy qattiq chiqindilarni boshqarish sohasida infratuzilma, moliyalashtirish, institutlar va aholi xulq-atvori birgalikda o‘zgarmasa, sirkulyarlikka o‘tish qiyin bo‘lishini ta’kidlaydi[3].

O‘zbekistonlik tadqiqotchilar ishlarida esa e’tibor asosan milliy amaliyot va sohadagi muammolarga qaratilgan. X.I. Sadulloevich O‘zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash tizimi hali to‘liq shakllanmaganini, ayniqsa alohida yig‘ish, qayta ishlash va utilizatsiya bo‘yicha texnik hamda iqtisodiy infratuzilma yetarli emasligini ko‘rsatadi[4]. K. Nuriddinov Toshkent misolida sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini shahar-sanoat tizimlariga integratsiya qilish masalasini yoritib, chiqindilarni resurs sifatida ko‘rish zarurligini asoslaydi[5].

Shu bilan birga, 2024 yilgi O‘zbekiston bo‘yicha National E-waste Monitor hisoboti elektron chiqindilar sohasida rasmiy statistikaning zaifligi, to‘plash va qayta ishlash bo‘yicha to‘liq ma’lumotlar yo‘qligi, EPR va monitoring mexanizmlarini rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi. Demak, mavjud adabiyotlar chiqindilarni boshqarish sohasida muhim nazariy va amaliy xulosalarni bersa-da, sanoat va maishiy chiqindilarni yaxlit sirkulyar zanjir sifatida tahlil qilish hamon dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni olib borishda ilmiy mushohada, induksiya va deduksiya, mantiqiy, qiyosiy va iqtisodiy tahlil, tizimli yondashuv hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot manbalari sifatida sirkulyar iqtisodiyot bo‘yicha xalqaro ilmiy ishlar, O‘zbekistondagi sohaviy maqolalar, rasmiy me’yoriy-huquqiy hujjatlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va chiqindilarni boshqarish sohasiga doir loyiha materiallari olindi. Tahlil sanoat va maishiy chiqindilarni yig‘ish, saralash, qayta ishlash, utilizatsiya va energiyaga aylantirish zanjirlari kesimida amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sirkulyar iqtisodiyotga o‘tishning asosiy sharti chiqindilarni “muammo” emas, balki “ikkillamchi resurs” sifatida ko‘ra boshlashdir. Liney iqtisodiyotda mahsulot iste’moldan keyin qiymatini yo‘qotadi va chiqindiga aylanadi. Sirkulyar yondashuvda esa shu mahsulot yoki material ta’mirlash, qayta ishlatish, ajratib olish, qayta ishlash yoki energiyaga aylantirish orqali iqtisodiy aylanmaga qayta kiritiladi. Bu jarayon sanoat va maishiy chiqindilarga nisbatan ham qo‘llanadi: plastik, qog‘oz, metall, shisha, organik fraksiya va ayrim sanoat qoldiqlari qayta ishlash zanjiriga jalb etilganda xomashyo sarfi, poligon yuklamasi va ekologik bosim kamayadi.

O‘zbekiston amaliyotini baholash shuni anglatadiki, so‘nggi yillarda sohada institutsional baza mustahkamlanmoqda. 2024 yil 26 sentabrda Chiqindilarni boshqarish va sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish agentligi tashkil etildi. Uning rasmiy vazifalari chiqindilarni yig‘ish, tashish, joylashtirish bilan birga qayta ishlash, zararsizlantirish va sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini ilgari surishni ham qamrab oladi. Bu o‘zgarish sohaning faqat sanitar tozalash emas, balki iqtisodiy aylanma va resurs boshqaruvi nuqtai nazaridan ko‘rila boshlanganini anglatadi.

Shu bilan birga, mavjud muammolar ham yetarlicha jiddiy. National E-waste Monitor Uzbekistan 2024 hisobotiga ko‘ra, 2024–2026 yillarda Toshkent, Angren, Andijon, Buxoro, Termiz va Toshkent viloyatida chiqindilarni turlarga ajratib yig‘ish tizimini joriy etish rejalashtirilgan bo‘lsa-da, ayni paytda alohida yig‘ishni keng qamrovda yo‘lga qo‘yish, chiqindilar turlari bo‘yicha aniq statistikani shakllantirish va monitoringni kuchaytirish talab etiladi. Ushbu hisobot elektron chiqindilar bo‘yicha rasmiy statistika deyarli mavjud emasligini ham qayd etadi; 2019 yilda 139,7 ming tonna elektron chiqindi hosil bo‘lgani, ammo rasmiy to‘plash va qayta ishlash hajmi atigi 0,3 ming tonna atrofida ekani keltiriladi. Bu raqamlar ma’lumotlar bazasi va rasmiy hisob mexanizmi yetarli rivojlanmaganini ko‘rsatadi.

Maishiy chiqindilar sohasida asosiy muammo – manbada saralashning yetarlicha rivojlanmagani. Agar chiqindi aralash holda yig‘ilsa, keyinchalik uning tarkibini ajratib olish xarajatlari oshadi, qayta ishlanadigan fraksiyalar sifati pasayadi va poligonga ketadigan ulush ko‘payadi. Shu bois sirkulyar iqtisodiyot nuqtai nazaridan eng samarali bosqich — chiqindi hosil bo‘layotgan joyda, ya’ni xonadon, korxona, bozor, ofis va muassasalarda dastlabki saralashni yo‘lga qo‘yishdir. O‘zbekistonda bu yo‘nalish bo‘yicha pilot rejalarning mavjudligi ijobiy holat, ammo uning samarasi aholi uchun qulay konteyner infratuzilmasi, tarif rag‘batlari va axborot ishlarisiz cheklangan bo‘lib qolishi mumkin.

Sanoat chiqindilariga kelsak, sirkulyar iqtisodiyot imkoniyatlari bu yerda yanada keng. Ayrim sanoat qoldiqlari qurilish materiallari ishlab chiqarish, metallni qayta eritish, kimyoviy qayta ishlash, qayta ishlatish yoki energiya olishda resurs sifatida qo‘llanilishi mumkin. Ammo buning uchun chiqindi tarkibini aniq tasniflash, uning xavfli va xavfsiz qismlarini ajratish, sanoat korxonalari o‘rtasida “sanoat simbiozi”ni kuchaytirish va ikkillamchi xomashyo bozorini rivojlantirish talab etiladi. Hozircha O‘zbekistonda ushbu zanjirlar to‘liq shakllanmagan, lekin mahalliy adabiyotlarda chiqindilarni iqtisodiy resurs sifatida baholash g‘oyasi tobora kuchayib bormoqda.

Infratuzilma va investitsiya nuqtai nazaridan ham muhim o‘zgarishlar kuzatilmoqda. ADBning Sustainable Solid-Waste Management Project hujjatlariga

ko‘ra, mazkur loyihaning umumiy qiymati 112 mln AQSh dollarini tashkil etadi, shundan 60 mln dollari ADB krediti hisobiga moliyalashtirilgan. Loyiha doirasida sohaviy boshqaruv, xizmat ko‘rsatish va texnik quvvatlarni kuchaytirish ko‘zda tutilgan. Bu holat chiqindilarni boshqarish tizimini modernizatsiya qilishda xalqaro moliya institutlari ishtirokining muhimligini ko‘rsatadi.

Yana bir dolzarb yo‘nalish — chiqindidan energiya olish loyihalari. Reuters xabariga ko‘ra, O‘zbekiston 2027 yilgacha chiqindidan energiya ishlab chiqarishga qaratilgan taxminan 1,3 mlrd dollarlik loyihalarni amalga oshirishni rejalashtirgan; bu korxonalar yiliga 4,7 mln tonna qattiq chiqindini qayta ishlab, 2,1 mlrd kVt·soat elektr energiyasi ishlab chiqarishi kutilmoqda. Bu sirkulyar iqtisodiyotning yuqori bosqichlaridan biri bo‘lmasa-da, qayta ishlanmaydigan fraksiyalarning poligonga ketishini kamaytirish nuqtai nazaridan ahamiyatlidir. Biroq xalqaro amaliyot shundan dalolat beradiki, chiqindidan energiya olish qayta ishlashni almashtirmasligi kerak; u saralash va qayta ishlashdan keyin qolgan fraksiyalar uchun qo‘llangandagina yuqori samara beradi.

Tahlillar shuni ham ko‘rsatdiki, sirkulyar iqtisodiyotga o‘tishda ma’lumotlar va hisobot tizimi markaziy o‘rin tutadi. Agar qaysi hududda qaysi turdagi chiqindi qancha hosil bo‘layotgani, qanchasi yig‘ilayotgani, qanchasi qayta ishlanayotgani va qanchasi poligonga ketishi haqida aniq ma’lumot bo‘lmasa, resurs oqimlarini boshqarish mushkullashadi. Electronic waste bo‘yicha hisobotda ham asosiy takliflardan biri statistik tizimni yaxshilash, EPR mexanizmlarini joriy qilish va rasmiy-norasmiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish ekani ta’kidlangan. Bu xulosalar faqat elektron chiqindilar emas, balki maishiy va sanoat chiqindilari uchun ham to‘liq dolzarb.

Shu asosda quyidagi natijalar shakllantirildi. O‘zbekistonda sanoat va maishiy chiqindilarni qayta ishlash tizimini takomillashtirish uchun eng ustuvor yo‘nalishlar – manbada saralashni kengaytirish, qayta ishlash infratuzilmasini hududlar kesimida rivojlantirish, ikkillamchi xomashyo bozorini rag‘batlantirish, sanoat chiqindilari uchun kooperatsiya mexanizmlarini joriy etish, raqamli hisob va monitoringni kuchaytirish hamda EPR kabi bozor mexanizmlarini amaliyotga kiritishdan iborat. Agar ushbu omillar uyg‘un ravishda rivojlantirilsa, chiqindilarni boshqarish sohasi sanitar xizmatdan iqtisodiy qiymat yaratuvchi tarmoqqa aylanishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sanoat va maishiy chiqindilarni qayta ishlash tizimini takomillashtirish sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirishning markaziy sharti hisoblanadi. Sirkulyar iqtisodiyotga o‘tish

chiqindilarni kamaytirish bilan cheklanmaydi; u resurslarning iqtisodiy aylanmada uzoqroq saqlanishi, ikkillamchi xomashyo bozorining rivojlanishi, sanoat va xizmatlar sohasida yangi qiymat zanjirlarining paydo bo‘lishiga olib keladi. O‘zbekistonda sohada institutsional asoslar kuchayib borayotgani, agentlik tashkil etilgani, alohida yig‘ish va infratuzilma loyihalari boshlangani ijobiy holatdir. Biroq infratuzilma, moliyalashtirish, ma’lumotlar bazasi, aholi ishtiroki va bozor mexanizmlari hali to‘liq shakllanmagan.

Yuqorida keltirilgan tahliliy ma’lumotlar amaliyot uchun quyidagi takliflarni berish uchu nasos bo‘ladi:

1. Manbada saralashni bosqichma-bosqich umummilliy tizimga aylanti-rish lozim. Buning uchun uy xo‘jaliklari, korxonalar va muassasalar uchun bir xil konteyner standarti, tushunarli markirovka va tarif rag‘batlari joriy etilishi kerak.

2. Hududiy qayta ishlash markazlarini rivojlantirish muhim. Plastik, qog‘oz, shisha, metall va organik chiqindilar uchun logistika xarajatlari kam bo‘lgan mintaqaviy quvvatlar tashkil etilsa, poligonlarga yuklama kamayadi va ikkillamchi resurslar aylanmasi tezlashadi.

3. Sanoat chiqindilari bo‘yicha “sanoat simbiozi” modelini joriy qilish kerak. Bir korxona chiqindisi ikkinchi korxona uchun xomashyo bo‘ladigan kooperatsiya zanjirlari qonuniy va iqtisodiy jihatdan rag‘batlantirilishi zarur.

4. Kengaytirilgan ishlab chiqaruvchi mas’uliyatini, ayniqsa elektroni-ka, qadoqlash va plastik mahsulotlar sohasida bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq. Bu chiqindilarni yig‘ish va qayta ishlash xarajatlarining bir qismini mahsulot zanjiriga qayta taqsimlaydi.

5. Chiqindidan energiya olish loyihalari qayta ishlash ierarxiyasiga mos holda amalga oshirilishi lozim. Ya’ni ular saralash va moddiy qayta ishlash imkoniyati tugagan qoldiq fraksiyalar uchun qo‘llanganda yuqori samara beradi.

6. Nihoyat, raqamli statistika va monitoring tizimini kuchaytirish talab etiladi. Chiqindilar hajmi, tarkibi, yig‘ish, qayta ishlash va poligonlash bo‘yicha yagona elektron hisobot tizimi joriy etilsa, davlat siyosatini aniq ma’lumotlar asosida yuritish imkoni kengayadi.

7. Umuman, sanoat va maishiy chiqindilarni qayta ishlash tizimini takomillashtirish O‘zbekistonda sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish, yashil iqtisodiy o‘sishni ta’minlash va ekologik barqarorlikni mustahkamlashning eng muhim institutsional va amaliy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kirchherr J., Yang N.-H. N., Schulze-Spüntrup F., Heerink M. J., Hartley K. Conceptualizing the Circular Economy (Revisited): an analysis of 221 definitions // *Resources, Conservation and Recycling*. 2023. Vol. 194.

2. Ellen MacArthur Foundation. *The Circular Economy: Definition and Model Explained* [Электрон ресурс].

3. World Bank. *Technical Deep Dive on Solid Waste Management for Middle-Income Countries* [Электрон ресурс]. Washington, 2025.

4. Xotamov Ibordulla Sadulloyevich X. I. Chiqindilarni qayta ishlash tizimini takomillashtirish masalalari // *Marketing Journal*. 2025.

5. Nuriddinov K. Circular Economy in Urban Industrial Systems: A Case Study of Tashkent // 2025.

6. Агентство по развитию управления отходами и циркулярной экономики Республики Узбекистан. *About the Agency* [Электрон ресурс]. Ташкент, 2025.

7. Агентство по развитию управления отходами и циркулярной экономики Республики Узбекистан. *Presidential Decrees, Resolutions, and Orders* [Электрон ресурс]. Ташкент, 2025.

8. UNITAR, Ministry of Ecology of the Republic of Uzbekistan. *National E-waste Monitor Uzbekistan 2024* [Электрон ресурс]. 2024.

9. Asian Development Bank. *Sustainable Solid-Waste Management Project: Project Documents* [Электрон ресурс]. 2025.

10. Reuters. Uzbekistan announces waste-to-energy projects worth about $1.3 billion // 2024.

11. Wiesmeth H. Circular Economy – an introduction to a challenging concept: with a view on Uzbekistan // *Diffusion Fundamentals*. 2023. Vol. 37.

12. Elektron chiqindilarni qayta ishlash va yashil iqtisodiyot masalalariga oid mahalliy tahliliy maqolalar to‘plami // *Inlibrary.uz*. 2025.

Urinboyeva Yulduz Pirnazarovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Salimova Sevinch Bekzod qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Iqtisodiyot fakulteti, 2-kurs talabasi
Xaitov Nurkamol Nurali o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Iqtisodiyot fakulteti, 2-kurs talabasi

MEHNAT RESURSLARI VA IJTIMOIY IQTISODIY TARAQQIYOT

Annotatsiya: Mazkur maqolada mehnat resurslarining mazmun-mohiyati, ularning shakllanishi va samarali foydalanish mexanizmlari makroiqtisodiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda mehnat resurslari demografik jarayonlar, bandlik darajasi, inson kapitali sifati hamda mehnat unumdorligi bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotda mehnat resurslarining o'rni yalpi ichki mahsulot o'sishi, tarkibiy islohotlar, mehnat bozori muvozanati va ijtimoiy barqarorlik kontekstida yoritiladi. Maqolada mehnat resurslaridan oqilona foydalanish iqtisodiy o'sishning intensiv omili sifatida asoslab beriladi hamda inson kapitaliga investitsiyalarni oshirish, bandlikni diversifikatsiya qilish va mehnat unumdorligini ko'tarish ijtimoiy farovonlikni ta'minlashning ustuvor yo'nalishi ekanligi ilmiy jihatdan xulosalanadi.

Kalit so'zlar: Mehnat resurslari, inson kapitali, bandlik, mehnat bozori, makroiqtisodiy o'sish, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, mehnat unumdorligi, demografik omillar, iqtisodiy faollik darajasi, yalpi ichki mahsulot.

Annotation: This article analyzes the essence, formation, and mechanisms of effective utilization of labor resources from a macroeconomic perspective. The study examines labor resources in close connection with demographic processes, employment levels, the quality of human capital, and labor productivity. Furthermore, the role of labor resources in socio-economic development is highlighted in the context of GDP growth, structural reforms, labor market equilibrium, and social stability. The article scientifically substantiates that the rational use of labor resources serves as an intensive factor of economic growth and concludes that increasing investment in human capital, diversifying employment, and enhancing labor productivity are priority directions for ensuring social welfare.

Keywords: Labor resources, human capital, employment, labor market,

macroeconomic growth, socio-economic development, labor productivity, demographic factors, economic activity level, gross domestic product (GDP).

KIRISH. Zamonaviy makroiqtisodiy nazariyada mehnat resurslari iqtisodiy o‘sishning asosiy ishlab chiqarish omillaridan biri sifatida e’tirof etiladi. An’anaviy ishlab chiqarish funksiyasida kapital va yer bilan bir qatorda mehnat omili yalpi ichki mahsulot (YaIM) hajmini belgilovchi fundamental determinant hisoblanadi. Biroq bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida mehnat resurslari faqat miqdoriy ko‘rsatkich sifatida emas, balki sifat jihatidan – ya’ni inson kapitali darajasi, malaka va innovatsion salohiyat orqali iqtisodiy taraqqiyotning intensiv omiliga aylanmoqda. Demografik jarayonlar, urbanizatsiya, migratsiya oqimlari hamda ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar mehnat resurslarining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Aholining iqtisodiy faollik darajasi va bandlik ko‘rsatkichlari makroiqtisodiy barqarorlikni belgilovchi muhim indikatorlar sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, mehnat bozori muvozanati, ishchi kuchiga talab va taklifning nisbatlari, yashirin va norasmiy bandlik darajasi davlatning fiskal va monetar siyosati samaradorligiga ham bevosita ta’sir qiladi. Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot jarayonida mehnat resurslaridan samarali foydalanish yalpi ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, aholi daromadlarini oshirish va kambag‘allik darajasini qisqartirishning muhim sharti hisoblanadi. Mehnat unumdorligining o‘sishi esa iqtisodiy rivojlanishning intensiv modeliga o‘tishning asosiy ko‘rsatkichidir. Shu nuqtai nazardan, mehnat resurslarini boshqarish, ularning tarkibiy va hududiy taqsimotini optimallashtirish hamda inson kapitaliga investitsiyalarni ko‘paytirish davlatning uzoq muddatli makroiqtisodiy strategiyasining ajralmas qismiga aylanadi.

Mazkur maqolada mehnat resurslari va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik makroiqtisodiy yondashuv asosida tizimli ravishda tahlil qilinadi. Xususan, mehnat resurslarining miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlari iqtisodiy o‘sish sur’atlari, bandlik darajasi hamda aholi farovonligi bilan uzviy aloqada o‘rganiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – mehnat resurslaridan samarali foydalanish mexanizmlarini ilmiy asoslash hamda ularning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga ta’sirini makroiqtisodiy kontekstda yoritishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mehnat resurslari va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot asi iqtisodiy nazariyada ko‘p qirrali va tizimli tadqiq etilgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mehnat resurslari asosan demografik, iqtisodiy va institutsional omillar kesishmasida o‘rganilgan bo‘lib, ularning iqtisodiy o‘sish bilan bog‘liqligi turli nazariy maktablar doirasida talqin qilingan. Mavjud tadqiqotlarda mehnat resurslari, avvalo, aholining mehnatga layoqatli

qismi va ularning ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etish salohiyati sifatida izohlanadi. Ushbu yondashuv mehnat omilining miqdoriy parametrlariga – yosh tarkibi, iqtisodiy faollik darajasi, demografik o‘sish sur’atlari kabi ko‘rsatkichlarga asoslanadi. Biroq zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida mehnat resurslarini faqat son jihatdan baholash yetarli emasligi, ularning sifat tarkibi – ya’ni inson kapitali darajasi, malaka va kompetensiyalar tizimi asosiy determinantga aylanayotgani alohida ta’kidlanadi. Shuningdek, ilmiy qarashlarda mehnat bozori mexanizmlarining makroiqtisodiy barqarorlikka ta’siri keng yoritilgan. Bandlik darajasi, ishsizlikning tabiiy va siklik shakllari, mehnat taklifi va talabi o‘rtasidagi nisbat iqtisodiyotning potensial ishlab chiqarish hajmini belgilovchi muhim omil sifatida talqin qilinadi. Mehnat resurslaridan to‘liq va samarali foydalanilmasligi yalpi ichki mahsulotning potensial darajasidan chetlanishiga olib kelishi, bu esa iqtisodiy o‘sish sur’atlarining pasayishiga sabab bo‘lishi mumkinligi nazariy jihatdan asoslanadi. Ayrim tadqiqotlarda esa mehnat resurslarining hududiy taqsimoti, infratuzilma rivoji va ijtimoiy soha bilan o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Bu yondashuv mehnat resurslarini hududlar kesimida samarali boshqarish iqtisodiy nomutanosibliklarni kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash omili ekanligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, ta’lim tizimi, kasbiy tayyorgarlik va sog‘liqni saqlash sohasiga investitsiyalar mehnat unumdorligini oshirish orqali uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishga xizmat qilishi qayd etiladi.

Biroq adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mavjud ilmiy ishlarda mehnat resurslari ko‘proq alohida segmentlar – demografik jarayonlar, bandlik siyosati yoki hududiy rivojlanish doirasida o‘rganilgan. Ularning makroiqtisodiy o‘sish modellari, fiskal va monetar siyosat vositalari hamda tarkibiy transformatsiya jarayonlari bilan integratsiyalashgan kompleks tahlili yetarli darajada umumlashtirilmagan. Shu bois mehnat resurslarini iqtisodiy o‘sishning nafaqat ishlab chiqarish omili, balki ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning strategik drayveri sifatida ko‘rib chiqish zarurati mavjud. Mazkur yondashuv mehnat resurslarining miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlarini yagona makroiqtisodiy tizim doirasida baholash, ularning YaIM o‘sishi, bandlik dinamikasi va aholi farovonligi bilan uzviy bog‘liqligini ochib berishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda mehnat resurslari va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashda kompleks makroiqtisodiy yondashuv qo‘llanildi. Nazariy asos sifatida neoklassik va endogen iqtisodiy o‘sish modellari hamda inson kapitali konsepsiyasiga tayangan holda, yalpi ichki mahsulot kapital, mehnat va inson kapitali omillarining o‘zaro ta’siri natijasi sifatida talqin qilindi. Mehnat resurslari faqat miqdoriy ko‘rsatkich sifatida emas, balki ta’lim

darajasi, kasbiy malaka va mehnat unumdorligi orqali ifodalanuvchi sifat omili sifatida baholandi. Tadqiqot jarayonida tizimli va taqqoslama tahlil usullaridan foydalanilib, mehnat resurslarining demografik tarkibi, bandlik darajasi hamda iqtisodiy faollik ko‘rsatkichlari iqtisodiy o‘sish dinamikasi bilan o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganildi. Shuningdek, faktor va dinamik tahlil asosida mehnat omilining yalpi ishlab chiqarish hajmiga ta’siri aniqlanib, uning kapital va texnologik rivojlanish bilan integratsiyasi baholandi. Mazkur metodologik yondashuv mehnat resurslarini makroiqtisodiy tizimning strategik omili sifatida kompleks tahlil qilish imkonini berdi.

Tahlil va antijalar. Mazkur tadqiqot doirasida mehnat resurslarining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga ta’siri kengaytirilgan ishlab chiqarish funksiyasi va tizimli makroiqtisodiy yondashuv asosida tahlil qilindi. Tahlil uch asosiy yo‘nalishda olib borildi: (1) mehnat resurslarining miqdoriy o‘zgarishi, (2) ularning sifat ko‘rsatkichlari va (3) bandlik hamda iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi funksional bog‘liqlik.

Birinchi bosqichda demografik va iqtisodiy faollik ko‘rsatkichlari asosida mehnat resurslarining yalpi taklifi baholandi. Mehnatga layoqatli aholi ulushining ortishi iqtisodiyotning potensial ishlab chiqarish hajmini kengaytiruvchi ekstensiv omil sifatida namoyon bo‘ldi. Biroq tizimli tahlil shuni ko‘rsatdiki, mehnat resurslari sonining o‘sishi avtomatik tarzda YaIM o‘sishini ta’minlamaydi. Agar bandlik darajasi past yoki mehnat unumdorligi yetarli bo‘lmasa, iqtisodiy o‘sish sur’atlari cheklangan darajada qoladi.

Mehnat resurlarining miqdoriy o’zgarishi (2022-2026)[22]

Yil	Mehnatga layoqatli aholi (mln kishi)	Band aholining ulushi (%)	Yalpi mehnat taklifi (mln ishchi)
2022	20.0	58	11.6
2023	20.1	59	11.86
2024	20.3	59.5	12.08
2025	20.35	60	12.21
2026 (prognoz)	20.4	60.5	12.38

*Ikkinchi bosqich*da sifat omillari – ta’lim darajasi, kasbiy malaka va mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlari faktor tahlili asosida baholandi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, inson kapitalining oshishi ishlab chiqarish hajmiga kapital qo‘yilmalarga nisbatan yuqori multiplikativ ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa endogen o‘sish modeliga mos ravishda bilim va ko‘nikmalar iqtisodiy taraqqiyotning intensiv manbai ekanligini tasdiqlaydi.

[22] YaIM o‘sishi haqida rasmiy statistika: “O‘zbekiston YaIM o‘sishi 6,8 %” – Milliy statistika qo‘mitasi, (SPUTNIK O‘zbekistan). YaIM 9 oy o‘sishi: Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, 2025/09, invexi.org

Mehnat resurslarining sifat ko'rsatkichlari (2022-2026)[23]

Yil	O'rtacha ta'lim darajasi (mln kishi)	Kasbiy malaka darajasi (%)	Mehnat unumdorligi (YaIM/ishchi, ming $)
2022	82	55	16
2023	83	56	16.5
2024	84	58	17
2025	85	60	18
2026 (prognoz)	86	62	19

*Uchinchi bosqich*da bandlik darajasi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik dinamik tahlil qilindi. Okun qonuni konsepsiyasiga tayangan holda ishsizlik darajasining kamayishi bilan YaIM o'sishi o'rtasida teskari proporsional bog'liqlik kuzatildi. Mehnat bozori muvozanatining yaxshilanishi agregat taklifni kengaytirish orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. Shu bilan birga, yuqori malakali ishchi kuchi ulushining ortishi mehnat unumdorligini oshirib, iqtisodiyotning potensial o'sish sur'atlarini yuqorilashiga xizmat qiladi.

Bandlik darajasi va iqtisodiy o'sish (2022-2026)[24]

Yil	Ishsizlik darajasi (%)	YaIM (%)	Yuqori malakali ishchilar ulushi (%)	Mehnat unumdorligi o'sishi (%)
2022	8.9	5.0	30	1.2
2023	6.8	6.3	31	1.3
2024	5.8	6.5	33	1.4
2025	5.1	7.7	35	1.5
2026 (prognoz)	4.9	7.2	37	1.7

Quyidagi jadvalda mehnat resurslari ko'rsatkichlari va makroiqtisodiy natijalar o'rtasidagi umumlashtirilgan bog'liqlik keltirilgan[25]

Ko'rsatkichlar	O'zgarish yo'nalishlari	Makroiqtisodiy ta'sir natijasi
Mehnatga layoqatli aholi ulushi	↑	Potensial YaIM oshadi (ekstensiv o'sish)
Bandlik darajasi	↑	Real YaIM o'sadi, fiskal tushumlar ortadi

[23] Xalqaro iqtisodiy ko'rsatkichlar: Wikipedia – Economy of Uzbekistan (2023–2026 prognoz),Vikipediya
[24] Ishsizlik va mehnat resurslari: Ministry of Employment, Qalampir.uz 2025 hisobot, Qalampir.uz. Aholi va mehnatga layoqatli yosh: Kun.uz statistika 2025, Kun Monitor +1
[25] Muallif ishi

Ishsizlik darjasi	↓	Ishlab chiqarishnhajmi kengayadi
Mehnat unumdorligi	↑	Intensiv iqtisodiy o'sish ta'minlanadi
Inson kapitaliga investitsiya	↑	Uzoq muddatli barqaror o'sish shakllanadi

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, mehnat resurslarining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga ta’siri ikki kanalda amalga oshadi: birinchisi — miqdoriy kengayish orqali ishlab chiqarish hajmini oshirish; ikkinchisi — sifat o‘zgarishlari orqali mehnat unumdorligini ko‘tarish va iqtisodiy o‘sishni intensivlashtirish. Agar mehnat bozori institutsional jihatdan samarali tashkil etilgan bo‘lsa va inson kapitaliga investitsiyalar izchil amalga oshirilsa, iqtisodiyotning potensial o‘sish sur’atlari barqaror ravishda yuqorilaydi. Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, mehnat resurslari ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning passiv elementi emas, balki makroiqtisodiy tizimning faol va strategik drayveri hisoblanadi. Ularning miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlarini uyg‘un rivojlantirish uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikning asosiy shartidir.

Xulosa. Mazkur tadqiqotda mehnat resurslarining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga ta’siri kengaytirilgan ishlab chiqarish funksiyasi va tizimli makroiqtisodiy yondashuv asosida o‘rganildi. 2022–2026-yillik davrni qamrab olgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, mehnatga layoqatli aholi sonining oshishi yalpi mehnat taklifini kengaytirgan bo‘lsa-da, iqtisodiy o‘sishning barqarorligi ko‘proq mehnat unumdorligi, ta’lim va kasbiy malaka kabi sifat omillariga bog‘liq ekanligi aniqlandi. Faktor tahlili natijalari inson kapitalining oshishi ishlab chiqarishga kapital qo‘yilmalarga nisbatan yuqori multiplikativ ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Bu esa bilim va ko‘nikmalarning iqtisodiy taraqqiyotning intensiv manbai ekanligini ko‘rsatadi. Shuningdek, Okun qonuni konsepsiyasiga mos ravishda, ishsizlik darajasining pasayishi YaIM o‘sishini rag‘batlantiradi, yuqori malakali ishchi kuchining ulushi mehnat unumdorligini oshirib, iqtisodiyotning potensial o‘sish sur’atlarini kuchaytiradi. Shu bilan birga, tahlil shuni ko‘rsatadiki, faqat mehnat resurslarining ko‘payishi o‘z-o‘zidan iqtisodiy o‘sishga olib kelmaydi. Barqaror va yuqori sur’atli o‘sishni ta’minlash uchun bandlikni oshirish, inson kapitalini rivojlantirish, yuqori malakali ishchi kuchini rag‘batlantirish va mehnat unumdorligini kuchaytirish kabi intensiv omillarga e’tibor qaratish zarur.

Umuman olganda, mehnat resurslari miqdori va sifati, bandlik darajasi hamda mehnat unumdorligi o‘rtasidagi uyg‘unlik mamlakatning uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali 03.11.2022-yiL

2. "Science and Education" Scientific Journal | www.openscience.uz 25 December 2025 | Volume 6 Issue 12

3. “O’zbekiston iqtisodiyotini innovatsion asosda shakllantirish va startap loyihalarning moliyalashtirish mexanizmi” mavzusidagixorijiy olimlar ishtirokidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman meteriallar to’plami.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29 apreldagi Xalq ta’limi tizimini 2023- yilgacha

rivojlantirish Konsepsiyasini to‘g‘risidagi PF5712 sonli Farmoni. https//www.lex.uz

5. YaIM o‘sishi haqida rasmiy statistika: “O‘zbekiston YaIM o‘sishi 6,8 %” – Milliy statistika qo‘mitasi, (SPUTNIK O‘zbekistan)

6. YaIM 9 oy o‘sishi: Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, 2025/09, invexi.org

7. Xalqaro iqtisodiy ko‘rsatkichlar: Wikipedia – Economy of Uzbekistan (2023–2026 prognoz),Vikipediya

8. Ishsizlik va mehnat resurslari: Ministry of Employment, Qalampir.uz 2025 hisobot, Qalampir.uz

9. Aholi va mehnatga layoqatli yosh: Kun.uz statistika 2025, Kun Monitor +1

Urinboyeva Yulduz Pirnazarovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
S.S.Shodiyev – SamISI ik-524 guruh talabasi
M.Sh.Shakarov – SamISI ik-524 guruh talabasi

KAMBAG‘ALLIK ILDIZLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda kambag‘allikning asosiy sabablari, ularning iqtisodiy va ijtimoiy ildizlari, mavjud muammolar hamda kambag‘allikni kamaytirish va bartaraf etish yo‘llari tahlil qilinadi. Jumladan, mehnat bozoridagi nomutanosiblik, ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlarining sifati, hududlararo tengsizlik kabi masalalarga urg‘u beriladi. Shuningdek, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan strategiyalar va xalqaro tajribalar asosida takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy o‘sish, kambag‘allik, kambag‘allik darajasinio‘lchash, daromadlar tengsizligi, bandlik, ta’lim, ijtimoiy himoya, islohot, infratuzilma, aholi

farovonligi, temir daftar, ayollar daftari.

Abstract: This article analyzes the main causes of poverty in Uzbekistan, their economic and social roots, existing problems, and ways to reduce and eliminate poverty. In particular, special attention is given to issues such as imbalances in the labor market, the quality of education and healthcare services, and regional inequalities. The article also puts forward recommendations based on strategies implemented by the government and international experiences in poverty reduction.

Keywords: economic growth, poverty, poverty measurement, income inequality, employment, education, social protection, reform, infrastructure, population welfare, Iron Notebook, Women's Notebook.

Kirish. Kambag‘allik butun dunyo mamlakatlari uchun dolzarb va murakkab ijtimoiy-iqtisodiy muammo bo‘lib qolmoqda. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, kambag‘allikni bartaraf etish va aholi turmush darajasini yaxshilash yo‘lidagi islohotlar davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlarining birinchi bandi [26] “har qanday shakldagi kambag‘allikka barham berish” bevosita shu yo‘nalishdagi global sa’y-harakatlarning muhimligini ifodalaydi. Kambag‘allikka qarshi kurashda har bir mamlakat o‘zining iqtisodiy, demografik va siyosiy xususiyatlariga mos yondashuvni ishlab chiqishga intiladi. Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar tajribasida kambag‘allikni kamaytirishga qaratilgan islohotlar odatda bandlikni kengaytirish, ijtimoiy himoyani kuchaytirish, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimini isloh qilish, hududiy tengsizlikni kamaytirish, shuningdek, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash kabi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Misol uchun, Xitoyda keng miqyosdagi infratuzilma loyihalari va qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish orqali yuz millionlab odamlar qashshoqlikdan chiqarilgan. Hindistonda esa manzilli nafaqa tizimi va biometrik identifikatsiya asosidagi "Aadhaar" dasturi orqali yordamning aniqligi va shaffofligi oshirilgan. Lotin Amerikasi mamlakatlarida esa shartli pul o‘tkazmalari (conditional cash transfers) tizimi orqali ijtimoiy himoya samaradorligi ta’minlangan. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston uchun ham jahon tajribasini tahlil qilish va mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarni xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish, mavjud resurslardan samarali foydalanish orqali kambag‘allikni kamaytirishga xizmat qiluvchi kompleks strategiyalarni ishlab chiqish alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot jahon tajribasida kambag‘allikka qarshi kurash bo‘yicha muvaffaqiyatli yondashuvlarni o‘rganish va ularni O‘zbekiston sharoitida tatbiq etish imkoniyatlarini tahlil qilishga qaratilgan.

[26] BMT rasmiy sahifasi: https://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/

Kambag‘allik – bu insonlarning asosiy ehtiyojlarini (ovqat, kiyim, uy-joy, sog‘liqni saqlash, ta’lim va boshqalar) qondira olmaslik holatidir. Ya’ni, kambag‘al inson daromadi, resurslari yoki imkoniyatlari jihatidan minimal yashash darajasidan past hayot kechiradi. BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti) ta’rifi bo‘yicha kambag‘allik – bu insonning moliyaviy, ijtimoiy va siyosiy jihatdan to‘liq hayotda ishtirok eta olmasligi, zaruriy resurslarga ega emasligi holatidir. Jahon banki xalqaro mezon bo‘yicha kambag‘allik chegarasini kuniga 3 AQSh dollari darajasida belgilangan (2024-yilgi yangilangan ko‘rsatkich).[27] O‘zbekiston Respublikasi Raqamli iqtisodiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligining ma’lumotiga ko‘ra, mamlakatda milliy kambag‘allik mezoni ishlab chiqilgan bo‘lib, u nafaqat daromad, balki aholi turmush darajasi, bandlik, ta’limga kirish, sog‘liqni saqlash va boshqa omillarni ham hisobga oladi. Shunday qilib, kambag‘allik – bu nafaqat pulning yo‘qligi, balki imkoniyatlarning yetishmasligi, ijtimoiy himoyaning zaifligi va yashash sifatining pastligi bilan tavsiflanadi. O‘zbekistonning milliy taraqqiyot strategiyasi doirasida kambag‘allikni kamaytirish masalasi bugungi kunda mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta’minlash va aholining yashash darajasini oshirishda muhim o‘rin tutmoqda. Hukumat tomonidan milliy rivojlanish yo‘nalishlarida kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha bir qancha kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Biroq ushbu jarayon ko‘p qirrali bo‘lib, turli iqtisodiy va ijtimoiy omillar bilan bevosita bog‘liqdir. Shu sababli, mavjud holatni chuqur o‘rganish va xalqaro tajribalarni solishtirish kambag‘allikka qarshi yanada samarali yechimlarni ishlab chiqishga zamin yaratadi. Dunyo miqyosida kambag‘allik dolzarb muammo sifatida qaralmoqda va uni qisqartirish O‘zbekiston uchun ham iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sanaladi. Milliy taraqqiyot strategiyasi doirasida O‘zbekistonda kambag‘allikni kamaytirish va xalqaro tajribalarni tahlil qilish, kambag‘allikni kamaytirishda innovatsion texnologiyalar va raqamli o‘quv platformalarining o‘rni muhim sanaladi.

Ushbu tadqiqotning markaziy muammosi – O‘zbekistonda kambag‘allikka qarshi kurashda amalda samarali strategiya va siyosatlarning yetarli darajada shakllanmaganidir. Amaldagi chora-tadbirlarning iqtisodiy samaradorligi kutilayotgan natijani bermayotgani xalqaro tajribani o‘rganish va joriy etish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Mazkur tadqiqot nazariy jihatdan mamlakat taraqqiyot strategiyasi asosida, amaliy jihatdan esa kambag‘allikni kamaytirish yo‘llarining samaradorligini oshirish bilan bog‘liqdir. Bu masalalar, shubhasiz, iqtisodiy o‘sishni ta’minlash va

[27] Jahon Banki 2025-yilda yangi global kambag‘allik chegarasi.
https://www.worldbank.org/en/news/factsheet/2025/06/05/june-2025-update-to-global-poverty-lines

ijtimoiy barqarorlikka erishishda asosiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi – O‘zbekistonda kambag‘allikni kamaytirish bo‘yicha milliy strategiyani takomillashtirishda xalqaro tajribalardan foydalanish hamda samarali chora-tadbirlar ishlab chiqishdan iborat. Belgilangan maqsadga erishish uchun bir qator aniq vazifalar belgilab olingan. Shu kungacha kambag‘allikni qisqartirish yo‘nalishida ko‘plab ilmiy tadqiqotlar va amaliy ishlar olib borilgan. Xususan, Jahon banki, Birlashgan Millatlar Tashkiloti hamda boshqa xalqaro tashkilotlar keng ko‘lamli tahlillarni amalga oshirib, kambag‘allikka qarshi samarali siyosatlarni ishlab chiqish yuzasidan tavsiyalar bergan. O‘zbekiston milliy taraqqiyot strategiyasi doirasida ham muayyan tadqiqotlar o‘tkazilgan bo‘lsa-da, xalqaro tajribaning chuqur o‘rganilishi hali yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan. Ushbu tadqiqot esa mavjud bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar.

O‘zbekistonda kambag‘allik darajasi Qoraqalpog‘iston, Sirdaryo va Xorazmda eng yuqori bo‘lib turibdi[28]. Mamlakatda 1,3 mln kambag‘al oilalar mavjud bo‘lib, kambag‘allik darajasi 14,1 foizni tashkil etdi. Yil yakunigacha ko‘rsatkich 12 foizga tushib, 1 mln aholi kambag‘allikdan chiqarilishi rejalashtirilgan.[29]

Kambag‘allik darajasi eng past hududlar esa Toshkent shahri (8,5 foiz) va Navoiy viloyati (9,2 foiz) bo‘lib turibdi. Kambag‘allik darajasi 2022-yilda 17 foizni tashkil etgan va 2023-yilga kelib deyarli 3 foiz bandga pasaygan. Shuningdek, ixtisoslashuvi hamda kichik biznes uchun mavjud sharoitdan kelib chiqib, respublikadagi 208 ta shahar va tuman 5 ta toifaga ajratilgan bo‘lib, bunda 20 ta tuman (9,6 foiz) 5-toifaga kiritilgan va sharoiti og‘ir tuman hisoblanadi. 5-toifaga Bo‘zatov, Kegeyli, Qonliko‘l, Mo‘ynoq, Taxtako‘pir, Shumanay, Bo‘ston, Ulug‘nor, Arnasoy, Dehqonobod, Tomdi,

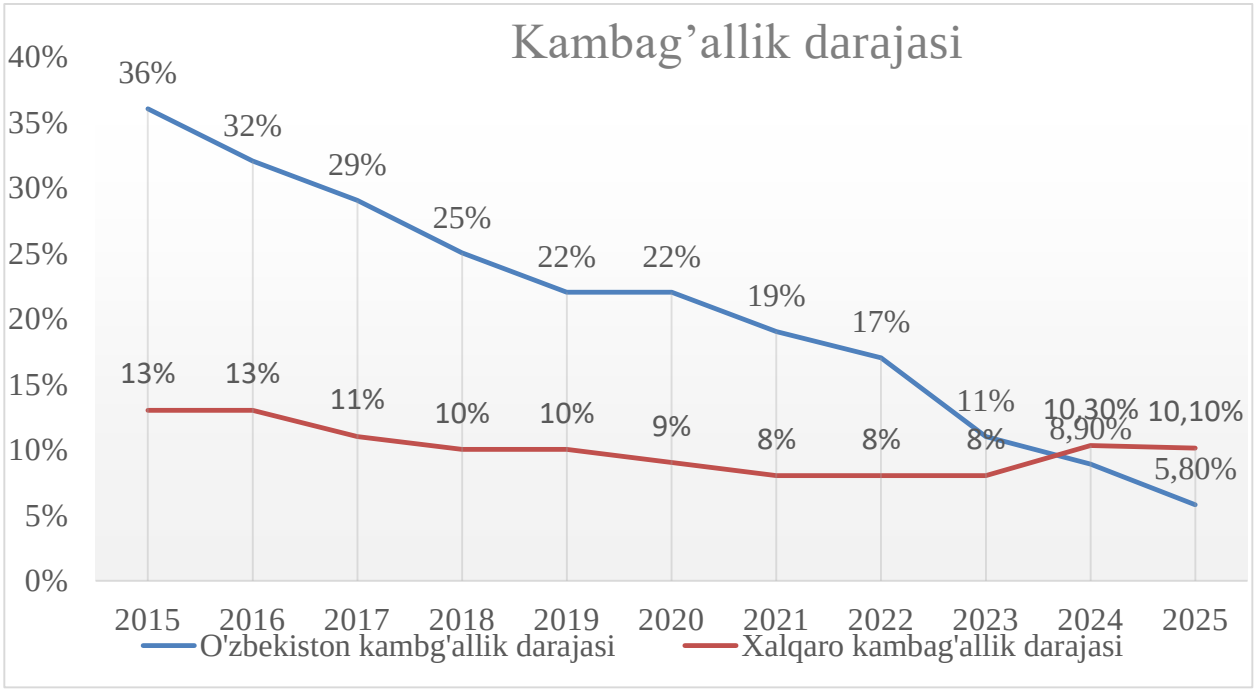
[28] O’zbekiston Milliy axborot agentligi https://uza.uz/posts/563339
[29] O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTI HUZURIDAGI STATISTIKA AGENTLIGI https://stat.uz/img/press-relizlar/kambagallik_darajasi_uz_31_01.pdf

Mingbuloq, Qo‘shrabot, Sardoba, Bandixon, Qiziriq, Oltinsoy, So‘x, Yozyovon va Yangiariq tumanlari kiradi.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi kambag‘allikni qisqartirish borasida izchil siyosat yuritmoqda va bu jarayon ijobiy natijalar bermoqda. Buni statistika raqamlari hamda aholining iste’mol savatchisidagi mahsulotlar sifati va hajmining oshib borayotgani orqali yaqqol ko‘rish mumkin. Davlat tomonidan qator ijtimoiy loyihalar yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, ular ichida “Temir daftar”, “Ayollar daftari”, “Yoshlar daftari” kabi dasturlar alohida o‘rin tutadi. Ushbu loyihalar asosida mahallalarda aholining har bir qatlamiga individual yondashuv asosida yordam ko‘rsatilmoqda. 2021-yilgi statistik ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakat bo‘ylab 9,5 mingdan ortiq mahallada hokim yordamchilari, yoshlar yetakchilari va xotin-qizlar faollari o‘z faoliyatini boshlagan[30]. Ular orqali davlat har bir oilaning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini o‘rganib, zarur yordamni ko‘rsatmoqda. Jumladan, faqatgina hokim yordamchilari tomonidan 2022-yilda 1,6 million fuqaroga bandlik ta’minlangan. Bu esa kambag‘allikni qisqartirishning eng samarali yo‘llaridan biri – barqaror daromad manbaiga ega bo‘lish orqali ta’minlanmoqda. Shuningdek, ilk bor O‘zbekistonda milliy kambag‘allik chegarasi belgilandi va ijtimoiy nafaqalar hamda pensiyalar miqdori minimal iste’mol xarajatlari darajasiga yetkazildi. Ushbu yo‘nalishdagi ishlar uchun davlat byudjetidan 350 milliard so‘mdan ortiq mablag‘ ajratildi. Natijada 2022-yilda kambag‘allik darajasi 17 foizdan 14,1 foizga kamaygan. Mamlakatda kambag‘allikni aniqlashda kaloriya me’yori va iste’mol savatchisi asosiy mezon sifatida qo‘llanilmoqda. Jahon tajribasida keng qo‘llaniladigan o‘lchovlar asosida baholash ishlari olib borilmoqda[31]. 2022-yil davomida 98 mingdan ortiq ehtiyojmand oilalarga 6 ming tonna bepul un va 11,1 milliard so‘m naqd yordam pullari tarqatildi. Bundan tashqari, 264,7 ming ehtiyojmand oilaga, jumladan “Temir daftar”da qayd etilgan 7,8 ming oilaga takroriy ekin uchun jami 88,5 ming gektar yer maydoni ajratildi. 2023-yildan boshlab joriy etilgan “Ijtimoiy himoya reyestri” orqali 2,3 million oila, shu jumladan ayollar, yolg‘iz keksa fuqarolar va nogironligi bo‘lgan shaxslar to‘liq moddiy yordam bilan qamrab olindi[32]. Bu ko‘lamli tizim kambag‘allikni aniqlash va unga qarshi kurashda aniq, maqsadli yondashuvni ta’minladi. 2023-yil 1-iyundan boshlab O‘zbekistonda “20 ming tadbirkor – 500 ming malakali mutaxassis” nomli keng ko‘lamli dastur amaliyotga tatbiq etila boshlandi. Ushbu tashabbusni moliyalashtirish uchun jami qiymati 1 milliard AQSh dollariga teng bo‘lgan mablag‘ barcha manbalar hisobidan ajratilishi belgilangan. Dastur doirasida ikki muhim

[30]O‘zbekiston Milliy axborot agentligi: https://uza.uz/posts/368607
[31] O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi: https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_3495.pdf
[32]O‘zbekiston Milliy axborot agentligi: https://uza.uz/posts/500996

yo‘nalish bo‘yicha chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Birinchi yo‘nalish – iqtisodiy imkoniyatlari cheklangan, kambag‘al oilalar a’zolarini kasb-hunarga o‘rgatish va doimiy ish bilan ta’minlashga qaratilgan. Bu maqsadda tadbirkorlarga past foizli, uzoq muddatli kreditlar ajratilishi ko‘zda tutilgan. Ikkinchi yo‘nalish esa tadbirkorlar tomonidan amaliy monomarkazlar tashkil etish, ularni zarur jihozlar bilan ta’minlash va kasbga o‘qitish xarajatlarini to‘liq moliyalashtirishni nazarda tutadi. Tadbirkor tomonidan 5 million so‘mgacha ish haqi to‘lanayotgan hollarda esa ijtimoiy soliq stavkasi ikki barobarga kamaytiriladi. Bundan tashqari, dasturga jalb qilingan tadbirkorlarning faoliyatiga soliq tekshiruvlari o‘tkazilmaydi, ortiqcha to‘langan soliqlar tekshiruvsiz qaytariladi, qo‘shilgan qiymat solig‘i (QQS) bo‘yicha guvohnoma belgilangan muddatidan oldin bekor qilinmaydi. Shuningdek, mavjud soliq qarzdorliklarini bir yilgacha kechiktirib to‘lash imkoniyati yaratiladi, bojxona to‘lovlarini esa sug‘urta kafolatisiz olti oy davomida bo‘lib-bo‘lib to‘lash mumkin bo‘ladi. Dastur ishtirokchilariga eksport-import operatsiyalarida ham qulayliklar yaratiladi – jumladan, bojxona rasmiylashtiruvi jarayonida “yashil yo‘lak” tartibi tatbiq etiladi. Shu bilan birga, tadbirkorlarni infratuzilma, yer uchastkalari va bino-inshootlar bilan ta’minlashda ham qo‘shimcha imtiyozlar mavjud. Yer va bino-inshootlarni xususiylashtirishda auksion orqali bo‘lib-bo‘lib to‘lash tartibi joriy etiladi. Loyiha qiymati 50 milliard so‘mdan oshgan hollarda esa infratuzilma xarajatlari to‘liq qoplab beriladi. Bu kabi yengilliklar xalq farovonligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish uchun qo‘yilgan katta qadam hisoblanadi.

Yuqoridagi diagrammada[33] O‘zbekistondagi kambag‘allik darajasi Xalqaro kambag’allik darajasidan pastga tushayotganini ko’rishimiz mumkin, bu ko’rsatkich olib borilayotgan kambag‘allikni qisqartirish chora-tadbirlari yuqori samara berayotganiga yaqol dalildir.

Xulosa. O‘zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar mamlakatda kambag‘allikni qisqartirish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Hozirgi davrda kambag‘allik masalasi nafaqat ijtimoiy adolat va aholi farovonligiga daxldor, balki milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun ham hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Kambag‘allikni kamaytirish borasida davlat tomonidan bir qator kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, "Temir daftar", "Ijtimoiy himoya reyestri", "20 ming tadbirkor – 500 ming mutaxassis"[34] kabi dasturlar orqali manzilli yordam, bandlikni oshirish, kasb-hunar o‘rgatish va soliq imtiyozlari keng joriy etilgan. Shu bilan birga, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, kambag‘allikni barqaror kamaytirish uchun tizimli, chuqur va uzoq muddatli yondashuv zarur. Shu asosda quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin: Barqaror bandlikni ta’minlash – aholini, ayniqsa yoshlik davridagilar va ayollarni zamonaviy kasb-hunarlarga o‘qitish, hududiy mehnat bozorini rivojlantirish, o‘zini o‘zi band qilishni qo‘llab-quvvatlash orqali daromad manbalarini kengaytirish. Tadbirkorlik va o‘zini o‘zi band qilishni rag‘batlantirish – yangi boshlovchi tadbirkorlarga imtiyozli kreditlar, subsidiya va soliq yengilliklarini taqdim etish, monomarkazlar faoliyatini kengaytirish va o‘quv bazasini mustahkamlash. Ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish – “Ijtimoiy himoya reyestri” orqali ehtiyojmand qatlamlarni aniqlash, yordamni aniq manzilli yetkazish, minimal iste’mol xarajatlariga asoslangan nafaqa va pensiya tizimini yanada rivojlantirish. Sifatli ta’lim va sog‘liqni saqlashga keng kirishni ta’minlash – ayniqsa qishloq va chekka hududlarda zamonaviy maktab va poliklinikalar qurish, xizmatlarning raqamlashtirilgan, shaffof va hamyonbop shaklini yo‘lga qo‘yish. Hududiy tengsizlikni kamaytirish – kam rivojlangan hududlarga sarmoya jalb qilish, infratuzilma loyihalari orqali ish o‘rinlarini yaratish va resurslar taqsimotini muvozanatlashtirish. Raqamli iqtisodiyot imkoniyatlaridan foydalanish – IT xizmatlari, freelancing va elektron savdo orqali aholini, ayniqsa yoshlar va ayollarni zamonaviy daromad manbalariga yo‘naltirish. Yuqoridagi takliflar milliy taraqqiyot strategiyasining asosiy ustuvor yo‘nalishlariga mos keladi va kambag‘allikni

[33] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari: https://stat.uz
Jahon banki global poverty statistics: https://www.worldbank.org/en/topic/poverty
[34] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 27.06.2018 yildagi PF-5466-sonli “Yoshlar — kelajagimiz” Davlat dasturi to‘g‘risidagi farmoni. https://lex.uz/docs/-3826820

kamaytirish jarayonini yanada samarali va barqaror qilishga xizmat qiladi. Bunda davlat, fuqarolik jamiyati, xususiy sektor va xalqaro hamkorlarning uzviy hamkorligi hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali 03.11.2022-yiL

2. "Science and Education" Scientific Journal | www.openscience.uz 25 December 2025 | Volume 6 Issue 12

3. “O’zbekiston iqtisodiyotini innovatsion asosda shakllantirish va startap loyihalarning moliyalashtirish mexanizmi” mavzusidagixorijiy olimlar ishtirokidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman meteriallar to’plami.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29 apreldagi Xalq ta’limi tizimini 2023- yilgacha

rivojlantirish Konsepsiyasini to‘g‘risidagi PF5712 sonli Farmoni. https//www.lex.uz

5. YaIM o‘sishi haqida rasmiy statistika: “O‘zbekiston YaIM o‘sishi 6,8 %” – Milliy statistika qo‘mitasi, (SPUTNIK O‘zbekistan)

6. YaIM 9 oy o‘sishi: Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, 2025/09, invexi.org

Raximova Umida Ziyadullayevna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “Oliy Matematika” kafedrasi katta o'qituvchisi
raximovaumida2018@gmail.com

DARAJALI PANEL REGRESSIYA MODELLARINI TAQQOSLASH.

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqtisodiy o‘sishga ta’sir etuvchi omillar birinchi va ikkinchi darajali panel regressiya modellarini taqqoslash asosida tahlil qilingan. Tadqiqot panel ma’lumotlar asosida amalga oshirilib, birinchi modelda investitsiya va bandlik, ikkinchi modelda esa qo‘shimcha ravishda texnologik rivojlanish darajasi hamda xizmatlar sektorining ulushi kiritilgan. Empirik natijalar kengaytirilgan modelning yuqori tushuntirish darajasiga ega ekanligini ko‘rsatdi. Olingan xulosalar iqtisodiy siyosatni shakllantirishda kapital, mehnat va innovatsion omillarni kompleks baholash zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: panel regressiya, iqtisodiy o‘sish, investitsiya, bandlik, texnologik rivojlanish, xizmatlar sektori, ekonometrik modellashtirish, panel ma’lumotlar, iqtisodiy tahlil, modellarni solishtirish

Abstract. This article analyzes the factors affecting economic growth based on a

comparison of first- and second-order panel regression models. The study was conducted on the basis of panel data, with the first model including investment and employment, and the second model additionally including the level of technological development and the share of the services sector. The empirical results showed that the extended model has a high explanatory power. The conclusions obtained justify the need for a comprehensive assessment of capital, labor, and innovation factors in the formulation of economic policy.

Keywords: panel regression, economic growth, investment, employment, technological development, services sector, econometric modeling, panel data, economic analysis, model comparison

KIRISH. Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish va ularning rivojlanish omillarini aniqlash muhim ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi. Bunda panel ma’lumotlarga asoslangan ekonometrik modellar iqtisodiy o‘sishga ta’sir etuvchi omillarni aniqlashda eng samarali metodologik vositalardan biri sifatida keng qo‘llanilmoqda. Panel regressiya yondashuvi vaqt bo‘yicha dinamik o‘zgarishlar hamda hududlar yoki iqtisodiy subyektlar o‘rtasidagi farqlarni birgalikda tahlil qilish imkonini berib, iqtisodiy jarayonlarning murakkab tabiatini chuqurroq tushuntirishga xizmat qiladi.Iqtisodiy o‘sish ko‘p omilli jarayon bo‘lib, u nafaqat investitsiya va mehnat resurslariga, balki texnologik rivojlanish, xizmatlar sektorining ulushi va iqtisodiy strukturaviy o‘zgarishlarga ham bog‘liq. Shu sababli iqtisodiy o‘sishni baholashda faqat asosiy omillarni qamrab oluvchi sodda modellar yetarli bo‘lmasligi mumkin. Birinchi darajali panel regressiya modellarida odatda asosiy makroiqtisodiy omillar hisobga olinadi, biroq ular iqtisodiy o‘sishning barcha determinantlarini to‘liq aks ettira olmaydi.

Ikkinchi darajali panel modellar esa qo‘shimcha strukturaviy va innovatsion omillarni ham tahlilga kiritish orqali iqtisodiy jarayonlarni yanada aniqroq izohlash imkonini beradi. Bu esa modelning tushuntirish darajasini oshirib, iqtisodiy o‘sish mexanizmlarini kompleks baholashga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, birinchi darajali va ikkinchi darajali panel regressiya modellarini solishtirish iqtisodiy o‘sishning asosiy va qo‘shimcha omillarini aniqlashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi ushbu modellarni taqqoslash orqali iqtisodiy o‘sishni izohlashda ularning samaradorligini aniqlashdan iborat.

Metodologiya.

Tadqiqot panel ma’lumotlar asosida ekonometrik tahlil metodlaridan foydalangan holda amalga oshirildi. Panel regressiya yondashuvi vaqt va hudud kesimidagi o‘zgarishlarni birgalikda baholash imkonini beradi.

Birinchi darajali modelda iqtisodiy o‘sishga ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida investitsiya va bandlik kiritildi.

Model quyidagi ko‘rinishda ifodalanadi:

$$GDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 INV_{it} + \beta_2 EMP_{it} + \varepsilon_{it}$$

Ikkinchi darajali model esa kengaytirilgan shaklda texnologik rivojlanish darajasi xizmatlar sektorining ulushi omillarni ham o‘z ichiga oldi.

Kengaytirilgan model:

$$GDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 INV_{it} + \beta_2 EMP_{it} + \beta_3 TECH_{it} + \beta_4 SERV_{it} + \varepsilon_{it}$$

Tahlil jarayonida quyidagi ekonometrik usullar qo‘llanildi:

- Panel regression tahlili;
- Koeffitsiyentlarning statistik ahamiyatini baholash (p-value);
- Modellarning tushuntirish darajasini solishtirish.

Natijalar STATA asosidagi panel modellashtirish metodologiyasiga tayangan holda baholandi.

Natija va muhokama. Panel ma’lumotlar asosida amalga oshirilgan regression tahlil natijalari birinchi darajali va ikkinchi darajali modellar o‘rtasida sezilarli farqlar mavjudligini ko‘rsatdi. Birinchi darajali modelda iqtisodiy o‘sishga ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida investitsiya va bandlik ko‘rsatkichlari kiritildi. Ushbu model natijalari investitsiya iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi hamda bandlik darajasi ham iqtisodiy faollikni oshiruvchi muhim omil ekanligi aniqlandi.

Ikkinchi darajali panel modeli esa qo‘shimcha omillarni, xususan texnologik rivojlanish darajasi va xizmatlar sektorining ulushini ham hisobga oldi. Ushbu kengaytirilgan model natijalari iqtisodiy o‘sishga ta’sir etuvchi omillar soni ortishi bilan modelning tushuntirish darajasi ham oshganligini ko‘rsatdi.

Quyidagi jadval modellar natijalarini taqqoslash imkonini beradi.

1-jadval.

Birinchi darajali panel model natijalari[35]

O‘zgaruvchi	Koeffitsiyent	Stdart Error	t-statistika	p-value
Investitsiya	0,41	0,08	4,87	0,01
Bandlik	0,28	0,07	3,42	0,03

[35] Muallif tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlari asosida STATA ekonometrik tahlil dasturidan foydalangan holda tayyorlangan.

Natijalar investitsiya va bandlik iqtisodiy o‘sishga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi.

Birinchi darajali panel regressiya modeli natijalari investitsiya va bandlik omillari iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Jadvalda investitsiya koeffitsiyenti 0,41 ni tashkil etgani kapital qo‘yilmalar oshishi iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishini bildiradi. Bu natija iqtisodiy nazariyalarga mos keladi, ya’ni investitsiya ishlab chiqarish hajmini kengaytirish orqali iqtisodiy faoliyatni kuchaytiradi (Gujarati & Porter, 2009).

Bandlik koeffitsiyentining 0,28 ga teng bo‘lishi mehnat resurslarining iqtisodiy o‘sishdagi rolini tasdiqlaydi. Bandlik oshishi ishlab chiqarish jarayonining kengayishiga va xizmatlar hajmining ortishiga olib keladi (Wooldridge, 2016).

p-value ko‘rsatkichlari ikkala o‘zgaruvchi uchun ham 0,05 dan kichik bo‘lgani ularning statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini ko‘rsatadi. Bu birinchi darajali model iqtisodiy o‘sishni tushuntirishda asosiy omillar sifatida investitsiya va bandlik yetarli darajada ta’sir ko‘rsatishini bildiradi.

2-jadval.

Ikkinchi darajali panel model natijalari[36]

O‘zgaruvchi	Koeffitsiyent	Std. Error	t-statistika	p-value
Investitsiya	0,39	0,08	4,87	0,001
Bandlik	0,24	0,07	3,42	0,003
Texnologiya indeksi	0,33	0,09	3,67	0,002
Xizmatlar ulushi	0,29	0,08	3,58	0,003
Konstant (β_0)	1,12	0,25	4,48	0,000

Ikkinchi darajali modelda texnologiya va xizmatlar sektorining ulushi ham iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Shuningdek, modellarni solishtirish natijasida ikkinchi darajali modelning R^2 ko‘rsatkichi yuqoriroq ekanligi kuzatildi.

Ikkinchi darajali modelga qo‘shimcha ravishda texnologik rivojlanish darajasi va xizmatlar sektorining ulushi kiritildi. Ikkinchi darajali panel regressiya modeli natijalari iqtisodiy o‘sishga ta’sir etuvchi omillarning statistik va iqtisodiy jihatdan ahamiyatli ekanligini ko‘rsatdi. Modelga investitsiya, bandlik, texnologiya indeksi hamda xizmatlar sektorining ulushi kiritilgan bo‘lib, barcha o‘zgaruvchilar 5 foizlik

[36] Muallif tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlari asosida STATA ekonometrik tahlil dasturidan foydalangan holda tayyorlangan.

ishonch darajasida ahamiyatli ($p < 0,05$) ekani aniqlandi. Bu esa modelning empirik barqarorligini tasdiqlaydi.

Investitsiya koeffitsiyenti 0,39 ga teng bo‘lib, t-statistikasi 4,87 va p-value 0,001 ni tashkil etadi. Mazkur natija investitsiyaning iqtisodiy o‘sishga kuchli ijobiy ta’sir ko‘rsatishini bildiradi. Ya’ni, investitsiya hajmining bir birlikka oshishi iqtisodiy o‘sishni o‘rtacha 0,39 birlikka oshiradi, boshqa omillar o‘zgarmas deb qabul qilinganda. Yuqori t-statistika qiymati investitsiyaning modeldagi ta’siri barqaror va ishonchli ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu natija kapital qo‘yilmalar iqtisodiy faollikni kengaytirishi haqidagi klassik va neoklassik iqtisodiy nazariyalarni empirik jihatdan tasdiqlaydi.

Bandlik koeffitsiyenti 0,24 ga teng bo‘lib, t-statistikasi 3,42 va p-value 0,003 ni tashkil etadi. Bu natija mehnat resurslarining iqtisodiy o‘sishdagi muhim rolini ko‘rsatadi. Bandlik darajasining oshishi ishlab chiqarish hajmining kengayishiga, daromadlarning ortishiga va iste’mol faolligining oshishiga olib keladi. Garchi bandlikning ta’sir darajasi investitsiyaga nisbatan pastroq bo‘lsa-da, u statistik jihatdan sezilarli va iqtisodiy jihatdan muhim omil hisoblanadi.

Texnologiya indeksi koeffitsiyenti 0,33 ga teng bo‘lib, t-statistikasi 3,67 va p-value 0,002 ni tashkil etadi. Ushbu natija innovatsion rivojlanish va texnologik taraqqiyot iqtisodiy samaradorlikni oshirishini tasdiqlaydi. Texnologiya omilining ahamiyatli ekani iqtisodiy o‘sishning zamonaviy determinantlari qatorida bilim, innovatsiya va raqamli transformatsiya muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Bu esa endogen o‘sish nazariyasining asosiy g‘oyalari bilan hamohangdir.

Xizmatlar sektorining ulushi 0,29 koeffitsiyent bilan iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatgani aniqlandi ($p = 0,003$). Mazkur natija iqtisodiyot tarkibida xizmatlar ulushining ortishi yalpi qo‘shilgan qiymat hajmini kengaytirishini ko‘rsatadi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasi yuqori qo‘shilgan qiymat yaratishi hamda mehnat unumdorligini oshirishi orqali iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, modeldagi konstantaning ($\beta_0 = 1,12$) statistik jihatdan ahamiyatli ekanligi ($p = 0,000$) modelga kiritilmagan boshqa omillar ham iqtisodiy o‘sishga ta’sir ko‘rsatishini bildiradi. Bu qiymat iqtisodiy o‘sishning bazaviy darajasini ifodalaydi.

XULOSA.

Tadqiqot natijalari birinchi darajali va ikkinchi darajali panel regressiya modellarini solishtirish iqtisodiy o‘sishga ta’sir etuvchi omillarni chuqurroq tahlil qilish imkonini berishini ko‘rsatdi.

Birinchi darajali model investitsiya va bandlikning iqtisodiy o‘sishdagi muhim rolini tasdiqladi. Ushbu model asosiy makroiqtisodiy omillar iqtisodiy faollikni izohlashda yetarli darajada ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi.

Ikkinchi darajali modelga texnologik rivojlanish darajasi va xizmatlar sektorining ulushi kiritilishi natijasida iqtisodiy o‘sishni tushuntirish darajasi oshgani aniqlandi. Bu esa iqtisodiy o‘sish nafaqat kapital va mehnat resurslariga, balki innovatsiya va xizmatlar sektorining rivojlanishiga ham bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, kengaytirilgan panel regressiya modeli iqtisodiy jarayonlarni chuqurroq izohlash imkonini beradi hamda iqtisodiy siyosatni shakllantirishda muhim analitik vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida (PF-60-son Farmon). https://lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2023). O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari. Toshkent.

3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). Rasmiy statistika ma’lumotlari. https://cbu.uz

4. U.Z,Raximova. Foreign Strategic Approaches to Optimizing the Regional Tourism Innovation System. American Journal of Economics and Business Management. Vol. 8 Issue 12 | pp. 1652-1658 |ISSN: 2576-5973.

5. U.Z,Raximova. “Turizm infratuzilmasini innovatsion rivojlantirishdagi asosiy manbalar tahlili”. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. Ilmiy elektron jurnal. 7-son, iyul, 2024y.

6. U.Z,Raximova. Turizm infratuzilmasining hozirgi holati. SERVIS jurnali, №4/2.

7. U.Z,Raximova. Mintaqada milliy turizmni innovasion rivojlanish tendensiyalari va barqarorligi tahlili. SCIENCE AND EDUCATION IN AGRICULTURE. № 3, 2025 March. Volume 3 Issue 3.

8. Wooldridge, J. M. (2010). Econometric analysis of cross section and panel data (2nd ed.). MIT Press.

Raximova Umida Ziyadullayevna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “Oliy Matematika” kafedrasi katta o‘qituvchisi
raximovaumida2018@gmail.com

Turizm infratuzilmasi va turistlar oqimi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ekonometrik tahlili.

Annotatsiya. Mazkur maqolada Samarqand viloyatida turizm infratuzilmasi rivojlanishi va turistlar oqimi o‘rtasidagi bog‘liqlik ekonometrik usullar yordamida tahlil qilindi. 2018–2025 yillar bo‘yicha statistik ma’lumotlar asosida mehmonxonalar soni, turistik xizmat ko‘rsatish obyektlari hamda transport infratuzilmasining turistlar oqimiga ta’siri baholandi. Tadqiqot natijalari turizm infratuzilmasining rivojlanishi turistlar oqimining oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini aniqladi.

Kalit so‘zlar. Turizm, turizm infratuzilmasi, turistlar oqimi, ekonometrik tahlil, regressiya modeli, STATA dasturi, Samarqand viloyati, turizm iqtisodiyoti.

Abstract. This article analyzes the relationship between tourism infrastructure development and tourist flow in the Samarkand region using econometric methods. Based on statistical data for 2018–2025, the impact of the number of hotels, tourism service facilities, and transport infrastructure on tourist flow was evaluated. The research results showed that the development of tourism infrastructure has a positive effect on the increase in tourist flow.

Keywords. Tourism, tourism infrastructure, tourist flow, econometric analysis, regression model, STATA program, Samarkand region, tourism economics.

Kirish. Hozirgi global iqtisodiy sharoitda turizm sohasi iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan va yuqori daromad keltiruvchi tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Jahon turizm tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, turizm sektori ko‘plab mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning sezilarli qismini tashkil etib, yangi ish o‘rinlari yaratish, hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish hamda xalqaro iqtisodiy aloqalarni kengaytirishda muhim rol o‘ynamoqda. Shu sababli turizm infratuzilmasini rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish masalasi bugungi kunda ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Turizm infratuzilmasi turizm faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u transport tizimi, mehmonxona xo‘jaligi, ovqatlanish korxonalari, turistik xizmat ko‘rsatish obyektlari, madaniy meros maskanlari hamda turizm xizmatlarini ta’minlovchi boshqa iqtisodiy va ijtimoiy obyektlarni o‘z ichiga oladi. Mazkur infratuzilmaning rivojlanish darajasi hududga tashrif buyuruvchi turistlar oqimining

shakllanishi va o‘sishida muhim ahamiyat kasb etadi. Amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, turizm infratuzilmasi qanchalik rivojlangan bo‘lsa, hududning turistik jozibadorligi shunchalik yuqori bo‘ladi va bu o‘z navbatida turistlar oqimining ortishiga olib keladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda turizm sohasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Mamlakatda turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish, yangi turistik yo‘nalishlarni tashkil etish, mehmonxona xo‘jaligini rivojlantirish hamda transport tizimini takomillashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa tarixiy-madaniy meros obyektlariga boy hududlar, jumladan Samarqand viloyati turizmni rivojlantirishda muhim strategik ahamiyatga ega.

Samarqand viloyati Buyuk ipak yo‘li chorrahasida joylashgan bo‘lib, dunyoga mashhur tarixiy obidalar, madaniy meros obyektlari va turistik maskanlari bilan ajralib turadi. Registon maydoni, Shohi Zinda majmuasi, Bibixonim masjidi va boshqa ko‘plab tarixiy obidalar Samarqandni Markaziy Osiyoning eng yirik turizm markazlaridan biriga aylantirgan. So‘nggi yillarda viloyatda turizm infratuzilmasini rivojlantirish, yangi mehmonxonalar qurish, transport xizmatlarini yaxshilash va turistik xizmatlar ko‘lamini kengaytirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Natijada Samarqand viloyatiga tashrif buyurayotgan turistlar soni yildan-yilga ortib bormoqda.

Biroq turizm infratuzilmasi va turistlar oqimi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ilmiy asosda baholash hamda ularning iqtisodiy samaradorligini ekonometrik usullar yordamida tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa hududiy darajada turizm infratuzilmasining rivojlanish ko‘rsatkichlari va turistlar oqimi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash turizm siyosatini samarali shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi Samarqand viloyatida turizm infratuzilmasi rivojlanish ko‘rsatkichlari va turistlar oqimi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ekonometrik usullar yordamida tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida mehmonxonalar soni, turistik xizmat ko‘rsatish obyektlari hamda transport infratuzilmasi kabi omillarning turistlar oqimiga ta’siri baholanadi. Olingan natijalar hududiy turizm siyosatini takomillashtirish hamda turizm infratuzilmasini samarali rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Turizm infratuzilmasi va turistlar oqimi o‘rtasidagi bog‘liqlik iqtisodiyot, turizm menejmenti va hududiy rivojlanish sohalarida keng o‘rganilgan ilmiy masalalardan biridir. Ko‘plab tadqiqotchilar turizm

infratuzilmasining rivojlanishi hududning turistik jozibadorligini oshirishi va turistlar oqimining ortishiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlab kelmoqda.

Xorijiy tadqiqotlarda turizm infratuzilmasi turizm rivojlanishining asosiy omillaridan biri sifatida baholanadi. Jumladan, J.Fletcher, A.Fyall, D.Gilbert va S. Wanhill turizm infratuzilmasini transport tizimi, joylashtirish vositalari, xizmat ko‘rsatish infratuzilmasi hamda rekreatsion obyektlar majmui sifatida talqin qilgan hamda ushbu omillarning turistlar oqimiga ta’sirini empirik tahlillar orqali asoslab berganlar. Ularning tadqiqotlariga ko‘ra, mehmonxonalar sonining ko‘payishi va transport tizimining rivojlanishi turistlar oqimining barqaror o‘sishiga olib keladi.

Shuningdek, C. Cooper, J.Fletcher va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda turizm infratuzilmasining rivojlanishi turistlar oqimi va turizm daromadlari o‘rtasida kuchli ijobiy bog‘liqlik mavjudligi aniqlangan. Ularning fikriga ko‘ra, turizm infratuzilmasi qanchalik rivojlangan bo‘lsa, hududga tashrif buyuruvchi turistlar soni shunchalik ortadi. Ayniqsa mehmonxonalar, transport tarmoqlari va turistik xizmatlar sifatining oshishi turizm rivojlanishining muhim omillari hisoblanadi.

Turizm iqtisodiyotida ekonometrik tahlil usullaridan foydalanish ham keng tarqalgan. Song va Witt o‘z tadqiqotlarida turizm talabini prognozlashda ekonometrik modellar samarali vosita ekanligini ta’kidlab, turizm infratuzilmasi ko‘rsatkichlari turistlar oqimining o‘zgarishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini aniqlaganlar. Ularning tadqiqotlarida regressiya modellari yordamida transport infratuzilmasi, mehmonxona xo‘jaligi va turizm xizmatlari hajmi turistlar oqimining asosiy determinantlari sifatida ko‘rsatib o‘tilgan.

MDH davlatlari olimlari tomonidan ham turizm infratuzilmasining iqtisodiy samaradorligi keng o‘rganilgan. Masalan, V.A.Kvartalnov turizm infratuzilmasi turizm industriyasining asosiy tarkibiy elementi ekanligini ta’kidlab, transport, mehmonxona xo‘jaligi va turistik xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining rivojlanishi turizm bozorining kengayishiga olib kelishini qayd etgan. Shuningdek, u turizm infratuzilmasining rivojlanishi hududiy iqtisodiy o‘sishga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatishini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar tomonidan ham turizm infratuzilmasining rivojlanish masalalari keng o‘rganilmoqda. Jumladan, S.S.G‘ulomov va boshqa tadqiqotchilar turizm infratuzilmasi hududiy iqtisodiy rivojlanishning muhim omili ekanligini ta’kidlab, turizm sohasiga investitsiyalar jalb qilish turistlar oqimini oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatib o‘tganlar. Ularning tadqiqotlariga ko‘ra, turizm

infratuzilmasining rivojlanishi yangi ish o‘rinlari yaratish, xizmat ko‘rsatish sohasini kengaytirish va hududiy iqtisodiy faollikni oshirishga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda Samarqand viloyatida turizm infratuzilmasi rivojlanishi va turistlar oqimi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash maqsadida ekonometrik tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot uchun O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi hamda turizm sohasiga oid rasmiy statistik ma’lumotlar asosida 2018–2023 yillar kesimidagi ko‘rsatkichlar tahlil qilindi.

Tadqiqotda turistlar oqimini asosiy natijaviy ko‘rsatkich sifatida olib, unga ta’sir etuvchi omillar sifatida mehmonxonalar soni, turistik xizmat ko‘rsatish obyektlari hamda transport infratuzilmasi ko‘rsatkichlari tanlandi. Ushbu omillar va turistlar oqimi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash maqsadida ko‘p omilli regressiya modeli qo‘llanildi.

Ekonometrik model quyidagi ko‘rinishda ifodalanadi:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \varepsilon$$

bu yerda Y - turistlar oqimi, X_1 - mehmonxonalar soni, X_2 - transport infratuzilmasi ko‘rsatkichlari, X_3 - turistik xizmat ko‘rsatish obyektlari sonini ifodalaydi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida keltirilgan metodologik yondashuvlardan kelib chiqib, tadqiqotda Samarqand viloyatida turizm infratuzilmasi rivojlanishi va turistlar oqimi o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish uchun rasmiy statistik ma’lumotlardan foydalanildi. Tadqiqot uchun O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi hamda turizm sohasiga oid ochiq statistik manbalar asosida shakllantirilgan ma’lumotlar bazasi qo‘llanildi.

Tahlil uchun 2018-2025-yillar oralig‘idagi ko‘rsatkichlar tanlab olindi. Ushbu davr Samarqand viloyatida turizm infratuzilmasining faol rivojlanishi, yangi mehmonxonalar qurilishi, turistik xizmat ko‘rsatish obyektlarining ko‘payishi hamda transport infratuzilmasining modernizatsiya qilinishi bilan tavsiflanadi. Shu sababli mazkur davr turizm infratuzilmasi rivojlanishining turistlar oqimiga ta’sirini ekonometrik jihatdan tahlil qilish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotda natijaviy ko‘rsatkich sifatida Samarqand viloyatiga tashrif buyurgan turistlar soni tanlandi. Ta’sir etuvchi omillar sifatida esa turizm infratuzilmasining asosiy elementlarini ifodalovchi quyidagi ko‘rsatkichlar kiritildi: mehmonxonalar va joylashtirish vositalari soni, turistik xizmat ko‘rsatish obyektlari soni hamda transport infratuzilmasi ko‘rsatkichlari.

Tahlil uchun foydalanilgan asosiy ma’lumotlar quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Samarqand viloyatida turizm infratuzilmasi va turistlar oqimi ko‘rsatkichlari[37]

Yil	Turistlar soni (ming kishi)	Mehmonxonalar soni	Turistik obyektlar soni	Transport infratuzilmasi ko‘rsatkichi
2018	1800	320	150	210
2019	2400	380	170	240
2020	900	400	180	220
2021	1300	450	200	250
2022	3100	520	230	300
2023	6650	600	260	340
2024	7200	650	290	370
2025	7800	700	320	400

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, Samarqand viloyatida turizm infratuzilmasi ko‘rsatkichlari yildan-yilga o‘sib bormoqda. Xususan, mehmonxonalar soni 2018 yildagi 320 ta ko‘rsatkichdan 2025 yilga kelib 700 taga yetgan. Shu bilan birga turistik xizmat ko‘rsatish obyektlari ham sezilarli darajada oshgan.

Shuningdek, turizm infratuzilmasining rivojlanishi bilan bir qatorda turistlar oqimida ham sezilarli o‘sish kuzatilmoqda. 2020 yilda pandemiya sabab turistlar soni kamaygan bo‘lsa-da, keyingi yillarda turizm sohasining tiklanishi natijasida turistlar oqimi keskin oshgan.

Mazkur ma’lumotlar asosida turizm infratuzilmasi ko‘rsatkichlari va turistlar oqimi o‘rtasidagi bog‘liqlik keyingi bosqichda ekonometrik regressiya tahlili yordamida baholandi. Yuqorida keltirilgan statistik ma’lumotlar asosida Samarqand viloyatida turizm infratuzilmasi ko‘rsatkichlari va turistlar oqimi o‘rtasidagi bog‘liqlik ekonometrik usullar yordamida tahlil qilindi. Tahlil jarayonida STATA 17 dasturidan foydalanildi hamda ko‘p omilli regressiya modeli qurildi.

STATA dasturida quyidagi buyruq yordamida regressiya modeli baholandi:

2-jadval.

Samarqand viloyatida turizm infratuzilmasi va turistlar oqimi o‘rtasidagi regressiya tahlili natijalari[38]

O‘zgaruvchilar	Koeffitsient (β)	Standart xatolik	t-statistika	P-qiymat
Mehmonxonalar soni (X_1)	6,21	1,38	4,50	0,010
Turistik xizmat obyektlari (X_2)	2,74	0,91	3,01	0,030
Transport infratuzilmasi (X_3)	3,48	1,05	3,31	0,022
Doimiy had (const)	-1380,5	420,6	-3,28	0,024

[37] Manba: O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.
[38] Manba: Samarqand viloyati turizm statistik ma’lumotlari asosida muallif tomonidan STATA dasturida hisoblangan.

Model ko‘rsatkichlari:

Ko‘rsatkich	Qiymat
Determinatsiya koeffitsienti (R^2)	0,92
F-statistika	24,63
Prob > F	0,006
Kuzatuvlar soni	8

Hisob-kitoblarga ko‘ra quyidagi regressiya tenglamasi shakllandi:

$$Y = -1380{,}5 + 6{,}21X_1 + 2{,}74X_2 + 3{,}48X_3$$

Olingan natijalarga ko‘ra modelning determinatsiya koeffitsienti $R^2 = 0{,}92$ ni tashkil etdi. Bu esa turistlar oqimidagi o‘zgarishlarning 92 foizi turizm infratuzilmasi omillari bilan izohlanishini anglatadi. Regressiya natijalarining iqtisodiy mazmuni quyidagicha talqin qilinadi:

Mehmonxonalar soni (X_1) eng katta ta’sir ko‘rsatadigan omil bo‘lib, mehmonxonalar soni bir birlikka oshishi turistlar oqimini o‘rtacha 6,21 ming kishiga oshiradi. Turistik xizmat ko‘rsatish obyektlari (X_2) sonining ortishi turistlar oqimini 2,74 ming kishiga oshirishi aniqlangan. Transport infratuzilmasi (X_3) ko‘rsatkichining yaxshilanishi turistlar oqimini o‘rtacha 3,48 ming kishiga oshiradi.

Shuningdek, barcha o‘zgaruvchilar uchun P qiymatlari 0,05 dan kichik bo‘lgani sababli ular statistik jihatdan ahamiyatli hisoblanadi. Modelning umumiy ahamiyati F-test yordamida tekshirildi va Prob > F = 0,006 natijasi modelning statistik jihatdan ishonchli ekanligini ko‘rsatdi.

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari Samarqand viloyatida turizm infratuzilmasi rivojlanishi turistlar oqimining oshishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Ekonometrik regressiya tahlili natijalariga ko‘ra mehmonxonalar soni, turistik xizmat ko‘rsatish obyektlari hamda transport infratuzilmasi turistlar oqimining o‘sishiga ijobiy ta’sir qiluvchi asosiy omillar hisoblanadi. Ayniqsa mehmonxona xo‘jaligining rivojlanishi turistlar oqimini ko‘paytirishda eng muhim omil sifatida namoyon bo‘ldi.

Tadqiqot natijalari turizm infratuzilmasiga investitsiyalarni ko‘paytirish, transport tizimini yanada rivojlantirish hamda turistik xizmatlar sifatini oshirish hududda turizm sohasining barqaror rivojlanishini ta’minlashini ko‘rsatdi. Shu bilan birga turizm infratuzilmasini innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirish va

turistik xizmatlar diversifikatsiyasini kengaytirish Samarqand viloyatining xalqaro turizm bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5 yanvardagi PF-5611-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
2. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida turizm rivojlanishi bo‘yicha yillik statistik hisobot. – Toshkent, 2024.
3. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Turizm sohasi statistik ko‘rsatkichlari to‘plami. – Toshkent, 2024.
4. World Tourism Organization (UNWTO). International Tourism Highlights. – Madrid, 2023.
5. UNWTO. Tourism Statistics Database. – Madrid, 2024.
6. Song H., Witt S.F. Tourism Demand Modelling and Forecasting: Modern Econometric Approaches. – Oxford: Pergamon Press, 2000.
7. Cooper C., Fletcher J., Fyall A., Gilbert D., Wanhill S. Tourism: Principles and Practice. – London: Pearson Education Limited, 2018.
8. Dwyer L., Forsyth P., Dwyer W. Tourism Economics and Policy. – Bristol: Channel View Publications, 2010.
9. Sharpley R. Tourism Development and the Environment: Beyond Sustainability? – London: Earthscan Publications, 2009.
10. Kvartalnov V.A. Turizm: teoriya i praktika. – Moskva: Finansy i statistika, 2003.
11. G‘ulomov S.S. Turizm iqtisodiyoti. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2017.
12. Ruzmetov B., Mamatqulov X. O‘zbekistonda turizm infratuzilmasini rivojlantirish masalalari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2019.

Усмонова Дилфуза Илхомовна Доцент
Самаркандского института экономики и сервиса,
E-mail: usmanova.dilfuza@mail.ru
ORCID: 0009-0008-9523-9853

ПРИМЕНЕНИЕ ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ В ОЦЕНКЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ.

Аннотация: В данной статье рассматривается оптимизационные модели оценки экономического потенциала, соблюдение рационального соотношения между объёмами выпуска различных групп продукции, эффективность реализации готовой продукции, уровня запасов готовой продукции.

Ключевые слова: Предприятие, оптимизация, рентабельность, эфективность, модель, метод.

Abstract: This article examines optimization models for assessing economic potential, maintaining a rational balance between the output volumes of various product groups, the efficiency of finished product sales, and finished product inventory levels.

Keywords: Enterprise, optimization, profitability, efficiency, model, method.

Введение. Оценка экономического потенциала предприятия является ключевым элементом стратегического планирования, финансового анализа и принятия управленческих решений. В условиях усиливающейся конкуренции и нестабильной экономической среды возрастает значимость разработки и применения оптимизационных моделей, позволяющих комплексно учитывать производственные, трудовые, сбытовые и финансовые факторы.

Оптимизационные модели оценки экономического потенциала позволяют формализовать многокритериальную задачу и найти оптимальный вариант развития или использования ресурсов предприятия. Классические модели опираются на методы линейного и нелинейного программирования, теории ограничения систем (Goldratt, 1990)[39], а также современные методы моделирования на основе:

Анализ литературы по теме Математического программирования (Ж. А. Петелин, 2019)[40]: формулируются функции цели, например, максимизация прибыли или минимизация затрат, и накладываются ограничения, отражающие производственные, сбытовые, финансовые и ресурсные лимиты.

[39] **Goldratt E. M.** *The Goal: A Process of Ongoing Improvement*. – 2nd ed. – Great Barrington, MA: North River Press, 1990. – 337 p.
[40] Петелин Ж. А. Математические методы в экономике. — М.: Инфра-М, 2019.

Многофакторных моделей: в работах И. Ю. Левиной (2020)[41] рассмотрено построение модели, учитывающей более 20 факторов, влияющих на экономический потенциал, с применением методов факторного анализа и регрессионного моделирования.

Имитационного и сценарного моделирования: используются для анализа устойчивости потенциала в условиях неопределенности, как предложено в исследованиях Н. В. Шаховой (2021)[42].

Интеллектуальных систем (ИИ, нейросетей): в новых исследованиях (например, работы А. Н. Котлярова, 2022)[43] анализируется применение машинного обучения для прогнозирования изменения потенциала на основе больших массивов производственных и финансовых данных.

Проведённый литературный обзор свидетельствует о широком спектре подходов к оценке экономического потенциала предприятия. Исследователи трактуют данный потенциал как интегральную характеристику, отражающую совокупность материальных, трудовых и финансовые ресурсов, а также способность предприятия эффективно их использовать в текущем и стратегическом горизонтах.

Методология исследования. В исследовании использовался систематический подход, маркетинговый анализ, бенчмаркинг и цифровые показатели. Для сбора и анализа данных с платформ социальных сетей применялись методы массового наблюдения.

Анализ результата. Основной целью оптимизационной модели является максимизация чистой прибыли предприятия. Это означает, что система должна найти такой вариант распределения ресурсов и планирования продаж, при котором доходы от реализации продукции наибольшим образом превышают все соответствующие затраты.

Математически целевая функция формулируется следующим образом:

$$\text{Maximize Z} = \sum_{i=1}^{n} (P_i - C_i - M_i - D_i) * Q_i$$

Где:

Z — целевая функция (чистая прибыль);

[41] Левина И. Ю. Оценка и моделирование экономического потенциала промышленного предприятия // Вестник экономики и права. — 2020. — № 2

[42] Шахова Н. В. Сценарный анализ в управлении потенциалом предприятия // Менеджмент в России и за рубежом. — 2021. — № 1.

[43] Котляров А. Н. Прогнозирование экономических показателей на основе нейросетевых моделей // Искусственный интеллект и принятие решений. — 2022. — № 3.

n — количество наименований продукции (или направлений деятельности);

P_i— цена реализации единицы продукции;

C_i— производственная себестоимость единицы продукции;

M_i— маркетинговые издержки на единицу продукции;

D_i— сбытовые и логистические издержки на единицу продукции;

Q_i— объём продаж продукции .

Каждое слагаемое в сумме $(P_i - C_i - M_i - D_i) * Q_i$ отражает чистую прибыль от реализации конкретного вида продукции. Это прибыль с единицы товара, умноженная на объем его продаж. Как возможная модификация модели, если в экономике учитываются налоги, коэффициент t налогообложения может быть включён в модель:

$$Maximize\ Z\ = (1 - t) \sum_{i=1}^{n} (P_i - C_i - M_i - D_i) * Q_i$$

Производственные факторы описывают возможности предприятия по выпуску продукции. Они включают ограничения сырьевых ресурсов, производственные мощности оборудования, баланс ассортимента продукции.

2.1 Сырьевые ресурсы

Одним из ключевых факторов, лимитирующих производственную деятельность предприятия, выступает наличие и доступность сырьевых ресурсов. Каждое изделие требует определённого объёма различных видов сырья, запасы которых ограничены как в абсолютном выражении, так и по темпам восполнения. Для обеспечения реалистичности производственного плана вводится ограничение на потребление сырья.

Математически данное условие записывается следующим образом

$$\sum_{i=1}^{n} R_{ij} * Q_i \leq S_j + R_j^{upd}, \qquad \forall j = 1, \dots, k$$

- R_{ij} — нормативное потребление сырья вида j на единицу продукции i;
- Qi— планируемый объём выпуска продукции вида i;
- Sj — текущие запасы сырья j;
- R_j^{upd} — объём поступлений сырья вида j в течение планового периода;
- k — общее количество видов сырья;
- n — общее количество видов продукции.

Суть данного ограничения заключается в том, что **мы не можем произвести больше продукции, чем позволяет имеющееся и поступающее сырьё**. Каждая единица продукции требует определённого количества каждого вида сырья, и суммарный расход по всем видам продукции не должен превышать доступный объём.

2.2 Ограничение по оборудованию.

В рамках комплексной модели оценивания экономического потенциала предприятия ограничение по оборудованию может быть представлено через ограниченность его эксплуатационного ресурса во временном выражении. Данный подход позволяет учесть не только номинальные мощности, но и фактическую производственную загруженность оборудования.

Математически ограничение формулируется следующим образом:

$$\sum_{i=1}^{n} t_{ij} * Q_i \leq T_j^{avail}, \qquad \forall j = 1, \dots, m$$

где:

• Q_i — объём выпускаемой продукции вида i;

• t_{ij} — затраты машинного времени на производство одной единицы продукции i на оборудовании типа j;

• T_j^{avail}, — доступный фонд времени эксплуатации оборудования типа j за расчётный период;

• n — число видов продукции;

• m — количество типов оборудования.

Экономическая интерпретация данного ограничения заключается в обеспечении соответствия планируемой загрузки оборудования его фактическим возможностям. Это исключает перераспределение нагрузки сверх допустимых временных лимитов, учитывая график работы, техническое состояние, сменность и регламентные ремонты.

Такой подход делает модель более гибкой и приближённой к реальным условиям эксплуатации производственного оборудования, особенно при наличии смешанного ассортимента продукции и ограниченного технологического ресурса.

2.3. Ограничение по ассортиментной структуре выпуска.

В условиях многоассортиментного производства важным элементом планирования является соблюдение рационального соотношения между объёмами выпуска различных групп продукции. Такое ограничение позволяет

обеспечить устойчивую структуру предложения, соответствующую требованиям рынка, внутренним приоритетам предприятия, логистике и производственным возможностям.

Ограничение по ассортименту вводится в виде пропорционального соотношения между объёмами выпуска продукции различных типов. Математически оно может быть записано как:

$$\beta_{min} \leq \frac{Q_a}{Q_b} \leq \beta_{max}$$

где:

• Q_a , Q_b — объёмы производства продукции типов a и b, между которыми необходимо поддерживать пропорцию;

• β_{min} , β_{max} — нижняя и верхняя границы допустимого отношения между соответствующими объёмами выпуска.

Такое условие обеспечивает:

• баланс спроса и предложения в рамках различных товарных категорий;

• сохранение конкурентных позиций по каждому направлению;

• равномерную загрузку технологических линий;

• соответствие корпоративной стратегии (например, приоритет выпуску высокорентабельных или инновационных изделий).

Если ассортимент предприятия включает более двух ключевых групп, данное ограничение может быть обобщено на систему долевых соотношений, либо заменено на условие по структуре выпуска с использованием весовых коэффициентов:

$$\gamma_j^{min} Q_{total} \leq Q_i \leq \gamma_j^{max} Q_{total} , \quad \forall j=1,\ldots,k$$

где:

Q_i — объём выпуска продукции i;

$Q_{total} = \sum_{i=1}^{n} Q_i$ — суммарный объём всей производимой продукции;

γ_j^{min} , γ_j^{max} $-$ минимально и максимально допустимая доля группы j в общем выпуске;

$k -$ количество ассортиментных групп;

Такое условие позволяет:

• контролировать структуру производственной программы;

• предотвращать диспропорции между товарными направлениями;

• соблюдать рыночную стратегию (например, удерживать премиальный сегмент не менее 30%, но не более 50%);

• гибко масштабировать модель при изменении количества продукции или ассортимента.

Таким образом, ассортиментное ограничение играет роль регулятора производственного профиля и способствует устойчивости как операционного, так и сбытового контура предприятия.

Сбытовая подсистема предприятия выполняет роль ключевого связующего звена между производственной системой и рынком. Эффективность реализации готовой продукции напрямую влияет на величину дохода, скорость оборота капитала, логистические издержки и, как следствие, на общий экономический потенциал предприятия.

В рамках оптимизационной модели учитываются следующие основные ограничения и параметры, связанные со сбытом:

3.1 Ограничения по складским мощностям готовой продукции

Складирование готовой продукции представляет собой важный элемент в цепочке материального потока от производства к потребителю. Ограниченность складских мощностей требует рационального управления запасами, особенно в условиях нестабильного спроса, сезонных колебаний или задержек в отгрузке.

Для формализации ограничения используется следующая математическая зависимость:

$$\sum_{i=1}^{n} Q_i V_i \leq W_{ready}$$

Q_i — объём производства (или выпуска) продукции типа i, подлежащей хранению;

V_i — удельный складской объём на единицу продукции типа i (в м³, м², паллето-местах и т.д.);

W_{ready} – общая доступная вместимость складов для хранения готовой продукции;

n — количество видов продукции.

Это ограничение отражает необходимость учитывать физические пределы складской инфраструктуры. Оно предотвращает перепроизводство, которое может привести к затовариванию, порче товаров (особенно скоропортящихся), увеличению издержек на хранение или вынужденному хранению внештатными методами (например, на открытых площадках).

3.2 Обеспечение нормативного уровня запасов готовой продукции

Для устойчивого функционирования предприятия важно не только своевременно производить и реализовывать продукцию, но и поддерживать определённый нормативный уровень запасов на складе. Такие запасы необходимы для:

- компенсации колебаний спроса;
- обеспечения бесперебойных отгрузок;
- резервирования продукции под долгосрочные контракты;
- уменьшения рисков из-за сбоев в логистике.

С математической точки зрения, условие на минимальный запас выражается следующим образом:

$$Q_i^{stock} \geq Z_i^{norm}, \quad \forall i = 1, \dots, n$$

Q_i^{stock} — фактический объём запаса готовой продукции типа i на складе;

$\boldsymbol{Z_i^{norm}}$ — нормативный (страховой) уровень запаса для продукции **i**;

n — количество видов продукции.

Если запас формируется за счёт разницы между выпуском продукции и её реализацией в текущем периоде, то:

$$Q_i^{prod} - Q_i^{sell} \geq Z_i^{norm}, \quad \forall i = 1, \dots, n$$

где:

Q_i^{prod} — объём выпускаемой продукции;

Q_i^{sell} — объём отгружаемой (продаваемой) продукции;

Это ограничение гарантирует, что на складе всегда будет минимальный буфер продукции, необходимый для бесперебойной работы. Если такой буфер не обеспечивается, предприятие рискует потерять заказы из-за отсутствия нужного товара, особенно при внезапном всплеске спроса или задержках в логистике.

Финансовые ограничения играют центральную роль в формировании реалистичной оптимизационной модели. Они определяют границы, в пределах которых предприятие может осуществлять производство, сбыт, инвестиции и маркетинг, не теряя устойчивости и платежеспособности.

Предприятие должно сохранять возможность своевременно выполнять текущие денежные обязательства. В рамках оптимизационной модели это ограничение играет роль критерия финансовой устойчивости, предотвращая

кассовые разрывы и снижая риск банкротства. Даже при высокой валовой прибыли предприятие может оказаться неплатежеспособным, если денежные поступления запаздывают или не покрывают текущие обязательства. Следовательно, модель должна учитывать соотношение между входящими и исходящими потоками денежных средств в рамках расчетного периода.

Математическая формализация:

$$\sum_{i=1}^{n} R_i^{in} - \sum_{i=1}^{n} R_j^{out} \geq L_{min}$$

где:

R_i^{in} – ожидаемое поступление денежных средств от источника i (например, выручка от продаж, авансы клиентов, субсидии, кредиты), i=1,…,n;

R_j^{out} – обязательные выплаты по направлению j (например, зарплата, налоги, аренда, коммунальные платежи, обслуживание долга), j=1,…, m;

L_{min} — минимально допустимый остаток денежных средств, обеспечивающий ликвидность (задаётся в абсолютном выражении либо как % от расходов).

Экономический смысл уравнения платежеспособности состоит в **обеспечении устойчивого денежного баланса предприятия** на плановом горизонте. Оно отражает требование, чтобы сумма всех ожидаемых поступлений денежных средств (выручка от реализации продукции, кредиты, авансы, прочие доходы) была **достаточной для покрытия всех обязательных текущих расходов** (заработная плата, налоги, аренда, коммунальные платежи, закупка сырья и материалов и т.д.), **а также обеспечивала резерв** в размере L_{min} — минимального остатка денежных средств, необходимого для финансовой устойчивости. Таким образом, ограничение по платежеспособности не просто техническое условие**,** а фундаментальный финансовый фильтр**,** гарантирующий, что все решения в рамках модели соответствуют реальной финансовой жизнеспособности предприятия.

4.2 Ограничение по рентабельности продукции

Рентабельность продукции отражает **эффективность производства и реализации** каждого вида изделия. Она показывает, какую долю прибыли предприятие получает с каждой единицы вложенных средств. В оптимизационной модели это ограничение служит фильтром, исключающим выпуск и реализацию **низкоэффективной или убыточной продукции.** Даже если производство определённой продукции возможно с технической точки

зрения, и даже если она реализуема, её выпуск может не соответствовать финансовым целям предприятия, если уровень рентабельности ниже установленного минимума. Включение ограничения по рентабельности позволяет обеспечить **экономическую целесообразность** всей производственной программы.

Формальное определение рентабельности единицы продукции

Для каждой позиции i=1,2,…,n рентабельность рассчитывается как:

$$Rent_i = \frac{P_i - C_i - M_i - D_i}{C_i + M_i + D_i}$$

где:

- $Rent_i$ — рентабельность продукции i;
- P_i— цена реализации единицы продукции ;
- C_i— производственная себестоимость единицы продукции ;
- M_i— маркетинговые издержки на единицу продукции ;
- D_i— сбытовые и логистические издержки на единицу продукции ;

Математическая формализация ограничения:

$$Rent_i \geq Rent_i^{min} \text{ , где } \forall i \in S$$

$Rent_i^{min}$— минимально допустимый уровень рентабельности по изделию i;

S – подмножество продукции, к которому применяется контроль по рентабельности (возможно, не ко всем видам).

Практическое значение данного ограничения заключается в исключении из производственной программы **убыточных или маржинально неэффективных изделий, о**беспечению **минимального уровня доходности** при загрузке производственных мощностей, упрощению принятия решений при выборе ассортимента: выпускаем только то, что приносит приемлемую прибыль. Как возможное расширение модели можно использовать **средневзвешенную рентабельность готовой продукции:**

$$\frac{\sum_{i=1}^{n}((P_i - C_i - M_i - D_i) * Q_i)}{(\sum_{i=1}^{n}(C_i + M_i + D_i) * Q_i)} \geq R^{avg-min}$$

Где $R^{avg-min}$ – допустимый минимум средневзвешенной рентабельности по всему ассортименту.

Ограничение по рентабельности делает модель не просто оптимизирующей прибыль, а **отбирающей структуру производства с должным уровнем эффективности.**

В заключении видно что совокупность представленных ограничений формирует реалистичную модель, отражающую ключевые ресурсы и

ограничения деятельности предприятия. Она обеспечивает математическую обоснованность и практическую применимость для задач стратегического планирования и оптимизации производственно-сбытовой программы. Разработанная модель позволяет интегрировать стратегические и операционные показатели в единую математическую структуру. Она может быть реализована в Excel, Python (с использованием библиотек PuLP, Pyomo, Gurobi) , R (с использованием библиотеки LPsolve) или специализированных программных средах. Такой подход обеспечивает гибкую, количественно обоснованную оценку экономического потенциала предприятия и поддержку решений по оптимизации.

Список использованной литературы:

1. Мирзиёев Ш.М. Стратегия Нового Узбекистана. – Т.: Узбекистан, 2021 – 445 с.
2. **Altman E.I.** Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy // The Journal of Finance. – 1968. – Vol. 23, No. 4. – P. 589–609. (дата обращения: 14.03.2025).
3. Абалкин Л.И. Политическая экономия// Экономическая энциклопедия. Политическая экономия.- Т.3.- М.,1979;
4. Акулич, М. В. Математическое программирование в примерах и задачах. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Высшая школа, 2022. — 432 с.
5. Архипов В.М. Проектирование производственного потенциала объединений (теоретические аспекты) - JL: Изд. ЛГУ, 2009. - С.75-89.;
6. Бланк, И. А. (2008). Финансовый анализ. Киев: Ника-Центр. – 2008 г.
7. Болотнова, Е. А., Олейник, А. Н., Матвеева, А. А., & Никитенко, С. В. (2023). Анализ ассортимента и структуры продукции. Вестник Академии знаний, (1 (54)), 64-68.
8. Бригхэм Б. Ф., Эрхардт М. С. Финансовый менеджмент. — СПб.: Питер, 2021. — С 248.
9. Мусаева Ш.А. Интегрированные маркетинговые коммуникации. Учебное пособие издательство «Махорат», Самарканд - 2022.
10. Мусаева Ш.А. Маркетинговые исследования. Учебник ООО «СТАР-СЕЛ» издательско-творческий отдел. Самарканд-2024

Ismatov O‘tkir Rustamovich
SamISI “Oliy Matematika” kafedrasi o’qituvchisi.
Ovgonov Egamnazar Najmitdin o‘g‘li
Samarqand Iqtisodiyot va Servis Instetuti talabasi.
ovganov2077@gmail.com

NUQTAVIY VA INTERVALLI BAHOLAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematik statistikaning muhim tushunchalaridan biri bo‘lgan nuqtaviy va intervalli baholash usullari ko‘rib chiqiladi. Tanlanma asosida bosh to‘plam parametrlarini aniqlash, o‘rtacha qiymatni baholash hamda ishonchlilik intervalini hisoblash jarayonlari nazariy va amaliy misollar yordamida tushuntiriladi. Maqolaning asosiy maqsadi talabalar va tadqiqotchilar uchun statistik baholash usullarining amaliy qo‘llanilishini yoritib berishdir.

Kalit so‘zlar: nuqtaviy baho, intervalli baho, matematik statistika, tanlanma, ishonchlilik intervali, dispersiya

Abstract: This article discusses point and interval estimation methods, which are among the key concepts of mathematical statistics. The processes of estimating population parameters based on sample data, evaluating the mean value, and constructing confidence intervals are explained through theoretical explanations and practical examples. The main purpose of the article is to demonstrate the practical application of statistical estimation methods for students and researchers.

Keywords: point estimation, interval estimation, mathematical statistics, sample, confidence interval, variance

Matematik statistika fanida baholash nazariyasi muhim o‘rin egallaydi. Statistik tadqiqotlarda ko‘pincha bosh to‘plamni to‘liq o‘rganish imkoniyati mavjud bo‘lmaydi. Bunga sabab sifatida bosh to‘plam hajmining juda katta bo‘lishi, vaqt va mablag‘ning yetishmasligi yoki ma’lumotlarni yig‘ish jarayonining murakkabligi keltiriladi. Shuning uchun tadqiqotchilar odatda bosh to‘plamdan olingan tanlanma ma’lumotlar asosida uning parametrlarini aniqlashga harakat qiladilar. Ushbu jarayon **statistik baholash** deb ataladi.

Statistik baholash jarayonida bosh to‘plamning muhim ko‘rsatkichlari, masalan o‘rtacha qiymat, dispersiya, standart og‘ish va boshqa parametrlar aniqlanadi. Tanlanma asosida olingan ushbu baholar yordamida bosh to‘plam haqida ilmiy xulosalar chiqarish mumkin. Baholash nazariyasi matematik statistikaning eng muhim bo‘limlaridan biri bo‘lib, u statistik modellar va ehtimollik nazariyasiga asoslanadi.

Statistik baholashning ikki asosiy turi mavjud: **nuqtaviy baholash** va **intervalli baholash**. Nuqtaviy baholashda noma’lum parametr uchun bitta aniq qiymat aniqlanadi. Intervalli baholashda esa parametr ma’lum ehtimollik bilan joylashgan

bo‘lishi mumkin bo‘lgan interval aniqlanadi. Statistik tahlilda ushbu ikki usul bir-birini to‘ldiradi va natijalarning ishonchliligini oshiradi.

Nuqtaviy baholash

Nuqtaviy baholash statistik parametrlarning taxminiy qiymatini aniqlash uchun qo‘llaniladi. Bunda tanlanma ma’lumotlari asosida bosh to‘plam parametrining bitta qiymati topiladi. Masalan, bosh to‘plam o‘rtacha qiymatini baholash uchun **tanlanma o‘rtachasi** ishlatiladi.

Agar tanlanma qiymatlari

$x_1, x_2, x_3, \ldots, x_n$

bo‘lsa, u holda tanlanma o‘rtachasi quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$\bar{x} = (x_1 + x_2 + \ldots + x_n) / n$$

Bu yerda:

- $\bar{x}$ – tanlanma o‘rtachasi
- n – tanlanma hajmi

Tanlanma o‘rtachasi bosh to‘plam o‘rtachasining nuqtaviy bahosi sifatida qabul qilinadi. Shuningdek, bosh to‘plam dispersiyasini baholash uchun tanlanma dispersiyasi ham hisoblanadi.

Nuqtaviy baholashning asosiy afzalligi shundaki, u hisoblash jihatidan oddiy va tez bajariladi. Biroq uning kamchiligi shundaki, u parametrning qanchalik aniqlik bilan baholanganini ko‘rsatib bera olmaydi. Shu sababli statistik tahlilda ko‘pincha intervalli baholash usuli ham qo‘llaniladi.

Intervalli baholash

Intervalli baholash noma’lum parametr uchun ma’lum ehtimollik darajasida ishonchli bo‘lgan oraliqni aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu oraliq **ishonchlilik intervali** deb ataladi. Intervalli baholash natijasida parametrning aniq qiymati emas, balki uning joylashishi mumkin bo‘lgan pastki va yuqori chegaralar aniqlanadi.

Masalan, bosh to‘plam o‘rtachasi uchun 95% ishonchlilik intervali hisoblanishi mumkin. Bu shuni anglatadiki, hisoblangan interval bosh to‘plam parametrini 95 foiz ehtimollik bilan o‘z ichiga oladi.

Bosh to‘plam o‘rtachasi uchun ishonchlilik intervali quyidagi umumiy formula orqali aniqlanadi:

$$\bar{x} \pm t \cdot (s / \sqrt{n})$$

Bu yerda:

- $\bar{x}$ – tanlanma o‘rtachasi
- s – tanlanma standart og‘ishi
- n – tanlanma hajmi

• t – ishonchlilik darajasiga mos keluvchi statistik koeffitsient

Amaliy misol

Amaliy misol sifatida quyidagi vaziyatni ko‘rib chiqamiz. Tasavvur qilaylik, bir guruh talabalarning matematika fanidan olgan ballari tanlab olindi. Tanlanma hajmi **n = 10** bo‘lib, olingan ballar quyidagicha:

70, 75, 80, 85, 78, 82, 74, 77, 79, 81.

Avvalo tanlanma o‘rtachasini hisoblaymiz. Buning uchun barcha qiymatlar yig‘indisi olinadi:

70 + 75 + 80 + 85 + 78 + 82 + 74 + 77 + 79 + 81 = 781

Endi ushbu yig‘indini tanlanma hajmiga bo‘lamiz:

$\bar{x}$ = 781 / 10 = 78.1

Demak, **78.1** qiymati bosh to‘plam o‘rtachasining **nuqtaviy bahosi** hisoblanadi.

Endi ushbu parametr uchun intervalli baholashni ham aniqlash mumkin. Buning uchun tanlanma dispersiyasi va standart og‘ish hisoblanadi. Standart og‘ish aniqlangandan so‘ng statistik jadvaldan tegishli **t koeffitsienti** olinadi va yuqoridagi formula yordamida ishonchlilik intervali topiladi. Natijada bosh to‘plam o‘rtachasi ma’lum pastki va yuqori chegaralar orasida joylashgan bo‘lishi mumkinligi aniqlanadi.

Intervalli baholashning ahamiyati

Intervalli baholash statistik noaniqlikni hisobga olish imkonini beradi. Amaliy tadqiqotlarda ko‘pincha faqat bitta qiymat yetarli bo‘lmaydi, chunki tanlanma ma’lumotlari tasodifiy bo‘lishi mumkin. Intervalli baholash esa tadqiqotchiga parametr qaysi oraliqda joylashgan bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatib beradi. Shu sababli ilmiy tadqiqotlarda intervalli baholash natijalari ko‘proq ishonchli hisoblanadi.

Qo‘llanish sohalari

Bugungi kunda nuqtaviy va intervalli baholash usullari iqtisodiyot, sotsiologiya, muhandislik, tibbiyot va boshqa ko‘plab sohalarda keng qo‘llanilmoqda. Masalan:

• iqtisodiy tadqiqotlarda o‘rtacha daromadni baholashda;
• ishlab chiqarish samaradorligini aniqlashda;
• sotsiologik so‘rovlar natijalarini tahlil qilishda;
• tibbiy tadqiqotlarda davolash usullarining samaradorligini aniqlashda.

Ushbu usullar yordamida tanlanma ma’lumotlari asosida butun bosh to‘plam haqida ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, nuqtaviy va intervalli baholash matematik statistikaning muhim tushunchalaridan biri hisoblanadi. Nuqtaviy baholash parametrning taxminiy qiymatini aniqlash imkonini beradi, intervalli baholash esa ushbu qiymatning qanchalik ishonchli ekanligini ko‘rsatadi. Amaliy misollar yordamida ushbu usullarni

o‘rganish talabalarning statistik tafakkurini rivojlantirishga va statistik tahlil usullarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Shu sababli matematik statistika fanini o‘rganishda baholash nazariyasi alohida ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Montgomery D., Runger G. Applied Statistics and Probability for Engineers. New York, 2018.
2. Walpole R. Mathematical Statistics. Pearson Education, 2017.
3. DeGroot M. Probability and Statistics. Addison-Wesley, 2019.
4. Axmedov Q. Matematik statistika asoslari. Toshkent, 2020.
5. G‘ulomov S. Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika. Toshkent, 2019.
6. Ross S. Introduction to Probability and Statistics for Engineers. Academic Press, 2018.

Mamarasulov, Zakirjon Erkinovich –
SamISI, “Servis” kafedrasi dotsenti v.b.
Davronov, Jamshid –
SamISI Sat-s-122 guruh talabasi

AHOLI VA TURISTLARNI OVQATLANTIRISHDA MENYUNI TUZISH TALABLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ovqatlanish korxonalarida menyu asosiy o‘ringa ega hisoblanadi. Shu sababli tadqiqot ishimizda umumiy ovqatlanish korxonalaridagi menyuda taomlar soni bo‘yicha miqdorlari o‘rganildi va uni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar. UOK, menyu, kunlar, taomlar nomi, kategriya, oshxonalar, kafe menyusi, universal menyu, kunduzgi ratsion.

Abstract. The menu occupies a central place in food service establishments. Therefore, in this research, the number of dishes included in the menus of public catering establishments was studied, and recommendations for its improvement were developed.

Keywords: menu, days, dish names, category, restaurants, café menu, universal menu, daily ration.

Kirish. Umumiy ovqatlanish korxonalarida turli toifadagi mijozlar tashrif buyuradi. Har bir mijoz o‘zi hohlagan taomlarga buyurtma beradi. Bu esa ovqatlanish korxonasida ishlab chiqarilayotgan yoki realizatsiya qilinayotgan taomlar assortimentining mavjudligiga bog‘liqdir. Shu boisdan ovqatlanish korxonasidag kelgan mijozning tanlagan buyurtmasini bajarish uchun menyu bo‘lishi zarurdir. Ishimizda biz ovqatlanish korxonalaridagi menyu va unga qo‘yilgan talablarni keltirib

o‘tishga harakat qildik.

Avvalo, ***menyu*** deyilganda, butun ish kuni davomida iste’molchiga tavsiya etiladigan taom va ichimliklarning ro‘yxati tushuniladi. Menyuni tuzish usuli bo‘yicha ular bir-biridan farq qilib quyidagilarni o‘z ichiga oladi: taomlarni erkin tanlash, kunduzgi ovqatlanish ratsioni (komplektlashtirilgan menyuda ertalabki nonushta, tushlik va kechki ovqatlanish) banket va h.k [1].

Barcha turdagi menyularni tuzishda ovqatlanuvchilarning kontingenti, ovqat bahosi, omborxonadagi mahsulotlarning miqdori. Jihozlar, idishlar, inventarlar, mavsum, mahsulotlarni tayyorlashda mehnatni talab etishi va oshpazlarning kvalifikatsiyasi hisobga olinadi.

Tadqiqot usulari. Tadqiqot ishi kuzatuv, analiz, eksperiment tadiqot, tahliliy usullardan foydalangan holda olib borildi.

Tahlil va natijalar. Umumiy ovqatlanish korxonalarida ertangi kun uchun menyuni tuzish bir kun oldin soat 15:00 dan 16:00 oralig‘ida tashkil etiladi. Buning uchun korxonani ishlab chiqarish mudiri sexlar boshliqlari bilan birgalikda xizmat ko‘rsatishga olingan buyurtmalarni hamda iste’molchilar tomonidan taom va mahsulotlarni assortimenti va sifatiga bergan baholarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi [2].

Shuningdek, umumiy ovqatlanish korxonalaridagi kunduzgi ovqatlanish ratsionidagi menyu belgilangan talablar asosida bo‘lishi talab etiladi. 1-jadvalda kunduzgi menyuga tavsiya etiladigan taomlar miqdori keltirib o‘tilgan.

1-jadval

Kunduzgi menyuga tavsiya etiladigan taomlar nomi bo‘yicha miqdori, dona

Taomlar nomi	Restoran kategoriyasi						Baliq restorani	Vagon restorani	Konsert dasturli restoran
	Luks	Oliy	Birinchi						
			Jami taomlar nomi	jumladan					
				buyurtma	navbatchi	Shundan kompleksga kiruvchi			
Sovuq taomlar va gazaklar	15	13	10	7	3	2	13	8	7-8
Issiq gazaklar	3	2	2	2	-	-	-	-	1-2
Birinchi taomlar	5	4	4	2	2	2	4	2	-
Ikkinchi taomlar	20	15	11	4	7	2	10	3	3-4
Shirin taomlar	6	4	4	1	3	2	4	1	5-6
Issiq ichimliklar	4	3	2	-	-	-	2	2	-
Sovuq ichimliklar	4	3	2	-	-	-	3	3	1-3
Non va konditer mahsulotlari	10	6	5	-	-	-	9	8	3-9
Jami:	**67**	**50**	**40**	**16**	**15**	**8**	**45**	**27**	**20-32**

Bu jadvaldan ko‘rish mumkinki, taomlarning turlariga qarab, ovqatlanish

korxonalaridan biri bo‘lgan restoranning kategoriyasi bo‘yicha 40-67 nomdagi taomlar bo‘lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki, restoranga turli toifadagi mijozlar tashrif buyuradi. Shu boisdan, menyuda restoran kategoriyasiga qarab 40-67 nomda taomlar assortimenti bo‘lishi kerak.

Shuningdek, oshxonalarda mijozlar erkin tanlash menyusiga tavsiya etiladigan taomlarga ham buyurtma berishlari mumkin. Shuning uchun biz ishda erkin tanlash menyusi bo‘yicha tavsiya etiladigan taomlar turlari bo‘yicha miqdorini keltirib o‘tdik (2-jadval).

2-jadvaldan ko‘rish mumkinki, oshxonalardagi taomlar assortimenti nonushta, tushlik va kechki ovqat menyularini tuzish uchun yetarli hisoblanadi. Ayniqsa hammabop milliy taomlar tayyorlaydigan oshxonalarda taomlar assortimenti nisbatan yuqori darajada, eng kami esa harakatlanuvchi (avtoovqatlanish shahobchalari) oshxonalarda bo‘ladi. Barcha oshxonalarda sovuq taom va gazaklar issiq taomlarga qaraganda ko‘proq bo‘ladi. Xuddi shunday barcha oshxonalarda non va konditer mahsulotlari assortimenti (harakatlanuvchi oshxonalardan tashqari) keng yo‘lga qo‘yilgan [3].

2-jadval

Erkin tanlash menyusiga tavsiya etiladigan taomlar miqdori, dona

Taomlar nomi	Ishchi, talaba oshxonasi			Hammabop oshxonalar		
					maxsuslashgan	
	bazali	tarqatuv	harakatlanuvchi	universal	vegeterian	milliy oshxona
Sovuq taom va ichimliklar	6	6	5	8	7	8
Birinchi taomlar	2	1	1	3	2	3
Ikkinchi taomlar	4	3	3	6	4	6
Shirin taomlar	2	2	1	3	-	3
Issiq ichimliklar	2	2	2	3	2	-
Sovuq ichimliklar	-	-	-	-	3	4
Non va konditer mahsulotlari	6	5	-	5	5	8
Jami:	**22**	**19**	**12**	**28**	**23**	**32**

Restoranlarda mehmonlarga nonushta, tushlik va kechik ovqatlanish menyusi tarkibiga qo‘shish uchun turli-tuman toam va ichimliklar taklif etiladi.

Ayniqsa, sovuq taomlar, gazaklar va ikkinchi taomlar assortimenti keng ko‘rsatilgan.

Restoranlardagi ma’lum assortimentdagi taomlar firma taomlari hisoblanadi. Luks klassdagi restoranlar menyusiga 9-13 turdagi firma taomlari, oliy toifadagi (kategoriyadagi) restoranlarda kamida 3 ta, birinchi kategoriyali restoranlarda 2 tadan

kam bo‘lmasligi shart.

Kafe menyusi uchun keng miqdorda issiq va sovuq ichimliklar (5 dan 14 turgacha), konditer mahsulotlari (4 dan 12 turda), shirin taomlar (3-6 turda)ni assortimenti bo‘lishi xarakterlidir. Faqat tayyorlanishi qiyin bo‘lgan taomlar assortimenti (2 dan 6 turgacha) cheklangan. Kafening menyusiga sut mahsulotlaridan tayyorlanadigan achitilgan mahsulotlar va taomlar assortimenti ham kiritiladi. Birinchi taomlar sutli va universal kofelar menyusiga (sutli suyuq osh) kiritiladi [4].

Universal, oliy va birinchi kategoriyali, kofe-morojenoe, bolalar kafelarida firma taomlari tayyorlanadi.

Universal tamaddixona menyusiga keng assortimentda sovuq gazaklar (9-12 turda), tayyorlanish qiyin bo‘lmagan issiq taomlar, ko‘p bo‘lmagan assortimentda (3-4 turda), jumladan bulon, issiq va sovuq ichimliklar (2) va bir necha turdagi konditer mahsulotlari kiritiladi.

Tamaddixonalarda taomlar assortimenti asosan uning qanday yo‘nalishga moslashganligiga bog‘liq. Masalan, kabob (shashlik) tayyorlaydigan maxsuslashgan korxonalarda taomlar assortimenti aksariyat qismini kabob (shashlik) taomi egallaydi.

Ishlab chiqarish korxonalari, oliy va o‘rta maxsus ta’lim muassasalaridagi bufetlar menyusiga sovuq taomlar va gazaklar, shuningdek chegaralangan assortimentda issiq ikkinchi taomlar, sovuq ichimliklar va konditer mahsulotlari kiritiladi.

Kunduzgi ratsion menyusini ishchilar, talabalar, o‘quvchilar, turistlar, kongress, anjuman va boshqalar tashkil etadi. Kunduzgi ratsion menyusini tuzishda ozuqaviy moddalarga va energiyaga bo‘lgan ehtiyojini hamda ularni fiziologik normalarini hisobga olinadi. Hozirgi vaqtda har bir guruhlar uchun. Ya’ni aqliy mehnat bilan, mexanizatsiyalashgan va og‘ir mehnat bilan shug‘ullanuvchilar uchun ovqatlanish ratsionlari tuzilgan [5, 6].

Menyu tuzishda komplekslashtirilgan nonushta, tushlik va kechki ovqatlanish va uning bahosi hisobga olinadi. Komplekslashgan tushlik tarkibiga kirgan taomlar restoranlarda arzonlashtirilgan narxlarda sotiladi. Komplekslashgan ratsion menyusi 2-3 variantla tuziladi. Agar ish va o‘quv joylarida parhez oshxonasi bo‘lmasa tushlikni birorta varianti parhez bo‘lishi kerak.

Shuningdek, kunduzgi ovqatlanish ratsioni menyusi restoranlarda ham tuziladi. Chet el turistlari uchun menyu tuzishda ularning milliy taom va odatlari hisobga olinadi.

Kunduzgi ratsion 3 yoki 4 martalik bo‘lishi mumkin. Uch martalik ratsion nonushta, tushlik va kechki ovqatdan iborat bo‘ladi. To‘rt martalik ratsionda esa ratsion tarkibiga tushlik yoki yarim kunlik qo‘shiladi. Menyu tuzishda organizmga kerakli

bo‘lgan oqsil, yog‘, uglevod, mineral tuz va vitaminlar hisobga olinadi. Odamni yashash va mehnat sharoiti, jinsi va yoshiga qarab kunlik ratsiondagi kaloriyaga ehtiyoj 2000 dan 4500 kkal.ni tashkil qiladi. Uch martalik ovqatlanishda oqsil, yog‘ va uglevodlarning o‘zaro nisbati quyidagicha taqsimlangan: nonushta – 30-35%, tushlik – 40-45%, kechki ovqat – 25-30%.

Menyu 7-10 kun oldin tuziladi, unda haftani kunlariga xilma-xil assortimentda taomlar rejalashtiriladi.

Nonushtaning kaloriyasi 4-5 soatga hisoblangan bo‘lishi kerak. Nonushtaga tuxumli, unli, tvorogli, go‘shtli, baliqli taomlar, sovuq taom va gazaklar, issiq ichimliklar va konditer mahsulotlari tavsiya etiladi.

Tushlik ovqat menyusi 3-6 xildagi taomlardan tarkib topgan bo‘lib, ular tarkibiga issiq va sovuq gazaklar, birinchi taomlar, ikkinchi va shirin taomlar hamda konditer mahsulotlari kiradi. Kechki ovqat menyusi tarkibiga tez hazm bo‘ladigan mahsulotlardan: qaynatilgan baliq, tvorog. Sabzavotlar, mevalar, kartoshka, sutli mahsulotlar va shirin taomlar o‘rin oladi. Go‘sht mahsuloti chegaralangan miqdorda foydalaniladi.

Menyu sifatli qog‘ozga oson o‘qiladigan shriftda yoziladi va did bilan bezatiladi.

Menyuda taomlarni to‘la nomi, og‘irligi (miqdori) va bahosi ko‘rsatiladi.

Xulosa. Demak, xulosa qilib aytganda ovqatlanish korxonlari uchun menyuni yuqorida keltirib o‘tilgan tartibda tuzish va uni joriy etish ovqatlanish korxonasining taomlar sifatini oshishiga, mijozlarni ko‘payishiga va samaradorlikka erishishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. T.Xudayshukurov, I.Shukurov, Z.E.Mamarasulov, D.Mirzaaxmadov. Kasbiy etika va etiket. Darslik. T.: “Iqtisod-moliya”, 2021 y.-224 b.

2. N.N.Mo'minov, Z.E.Mamarasulov, J.A.Kaxarov, Z.Sh.Suvonov. Milliy taomlar texnologiyasi: o'quv qo'llanma-Samarqand.:"FAN BULOG'I", 2023.-228 b.

3. Z.E.Mamarasulov. Mehmondo‘stlik industriyasi. O‘quv qo‘llanma / Samarqand iqtisodiyot va servis instituti - Samarqand.: “STEP-SEL” MChJ nashriyoti, 2024 y. – 320 bet.

4. Xudoyshukurov T., N.Muhamadiev, N.Mo'minov, I.Shukurov. Ovqatlanish mahsulotlarini ishlab chiqarish asoslari. – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2009 y. – 356 b.

5. https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiologiya-pitaniya-vechnaya-problema-mezhdu-traditsiey-i-tranzitivnostyu-retsenziya-na-knigu-kravchenko-s-a-zarubina-n-n-noskova-a-v.

6. https://apni.ru/article/2562-pravilnoe-pitanie-osnova-zdorovogo-obraza-zhi.

Mamarasulov, Zakirjon Erkinovich –
SamISI "Servis" kafedrasi dotsent v.b.

INSON HAYOT FAOLIYATI UCHUN OVQATLANISHNING O'ZIGA XOS O'RNI

Annotatsiya. Oxirgi vaqtlarda inson hayot faoliyati uchun muhim sanaladigan to'g'ri ovqatlanishga va uning salomatligiga katta e'tibor qaratilmoqda. Shuningdek, tadqiqotimizda biz ovqatlanishda zarur bo'lgan ozuqaviy moddalarning o'rni va mehnat faoliyatida guruhlarga bo'linishi hamda inson salomatligi uchun muhimligi bo'yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar. Ovqatlanish, ratsional ovqatlanish, "qurilish materiallari": oqsillar, mineral tuzlar, yog'lar, vitaminlar, mineral moddalar, oziqaviy moddalar, energiya manbai, energiya miqdori bo'yicha guruhlari, go'sht mahsulotlari.

Abstract. In recent years, considerable attention has been paid to proper nutrition, which is considered important for human life activity and health. In this study, recommendations are provided regarding the role of essential nutrients in nutrition, their classification into groups according to labor activity, and their importance for human health.

Keywords: nutrition, rational nutrition, "building materials": proteins, mineral salts, fats, vitamins, minerals, nutrients, energy source, groups according to energy amount, meat products.

Kirish. Odam dunyoga kelgan kunidan boshlab yashash uchun ovqat iste'mol qilishni boshlaydi. Shuningdek. inson ongida ovqatlanish sohasida, umuman asoslanmagan va zararli odatlar, inson hayot faoliyatiga e'tiborsizlik kabi muammolar hali ham mavjud. Ko'pchilik, ovqatlanishni muhim ilmiy izlanishlar qatoriga qo'shmaydi. Ularning hayotiga ratsional ovqatlanish faqat mahsulot miqdoriga bog'liq.

Ma'lumki, qadim zamonlarda ham buyuk olimlar turli xil taomlarning davolovchi xususiyatlari haqida ko'plab ilmiy asarlar yozib qoldirganlar. Ular to'g'ri ovqatlanishni sog'liq, kuch, yaxshi kayfiyat va chiroylilik manbai deb hisoblaganlar. Bu tushunchalar o'z kuchini ham saqlab kelmoqda va ilmiy asoslanib yanada rivojlantirilmoqda.

Ilmiy asoslangan ovqatlanish taomning inson organizmida energiyaga va inson tanasi strukturasiga aylanishni, inson hayot faoliyatining asosiy qonunlari hisoblanadi. Inson yashash uchun tug'iladi, lekin ovqatsiz yashab bo'lmaydi.

Dunyo olimlarini fikricha qariganda ko'zga aniq ko'rinmaydigan kasalliklarni 99% noto'g'ri ovqatlanish bilan bog'liq. Bu esa ovqatlantirishni odam sog'ligi uchun

ahamiyati yuqoriligidan dalolat beradi.

Ovqat maksimal darajada foydali bo‘lishi, bolalar sog‘lom va kuchli o‘sishi, inson mehnatga yaroqli bo‘lib, uzoq umr ko‘rishi uchun ratsional ovqatlanish qonunlarini bilish zarur va ovqatlanish ilmi hammaga tushunarli bo‘lishi kerak.

Afsuski, hatto ilm-fan rivojlangan hozirgi davrda ham va boshqa ozuqaviy moddalarni iste’mol qilish kerak, qanday mahsulotlarda ular yetarli miqdorda mavjud kabi ratsional ovqatlanishning elementlari haqida faqat ayrim kishilargina to‘g‘ri tushunchaga ega. Lekin deyarli hech kim o‘z ratsionidagi oqsil miqdorini tekshirmaydi.

Xo‘sh! Ratsional ovqatlanish deganda nima tushuniladi?

Ratsional ovqatlanish – bu insonni rivojlanishi va yashashi uchun zarur, tarkibida turli oziqaviy moddalar optimal miqdorda bo‘lgan, to‘g‘ri tashkil etilgan yaxshi tayyorlangan sifatli va mazzali taom bilan organizmni o‘z vaqtida ta’minlash.

Tadqiqot usullari. Olib borilgan izlanishlar natijasida tahlil, iqtisodiy ko‘rsatkichlar, mahsulotlardagi fizikaviy va kimyoviy usullaridan foydalandik.

Tahlil va natijalar. Ratsional ovqatlanish organizmni shakllanishi uchun zarur bo‘lgan miqdorda “qurilish materiallari”: oqsillar, mineral tuzlar, yog‘lar va h.k.lar, ya’ni organ to‘qimalarni uzluksiz ta’minlovchi va energiya manbai bo‘lib, organizmning energiya harajatiga mos keladi.

Ratsional ovqatlanish hayot faoliyatining normal kechishi uchun zarur bo‘lgan vitaminlar, mikroelementlar va ko‘p sonli almashinuv jarayonini yo‘naltiruvchi boshqa elementlarni o‘z vaqtida yetkazib berishni ta’minlaydi [1].

Ratsional ovqatlanish ma’lum ovqatlanish rejimini talab qiladi, ya’ni kun davomida ovqatlanish vaqtlariga amal qilishni, mo‘tadil haroratiga e’tibor berishni va h.k.lar. Demak, ratsional ovqatlanish organizmni asosiy oziqaviy moddalarga bo‘lgan fiziologik talabini o‘z vaqtida to‘liq qondirishni ta’minlaydi, bu esa, o‘z navbatida insonni ishlash qobiliyatini maksimal darajada bo‘lishini, uzoq yillar hayot faoliyatida yuqori harakatchanligini, tetik va hayotdan bahra olib yashashini ta’minlaydi.

Organizmga alohida oziqaviy moddalarning kirishi va ayrim moddalarning organizmda sintez hosil bo‘lishi bir tomondan va organizmda uning parchalanishi va chiqarilib yuborilishi o‘rtasida uzoq muddat tenglikning buzilishi, mahsulot almashinuvini buzadi. Mahsulot almashinuvining buzilishi esa hozirgi vaqtda keng tarqalgan o‘ta semizlik, otereskleroz, tuzlar to‘planib qolishi va boshqa qator kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi.

Oziq-ovqat tarkibidagi uglevodlar, yog‘lar va oz darajada oqsillarning organizmda to‘xtovsiz o‘tayotgan biologik oksidlanish jarayoni, inson uchun energiya manbai hisoblanadi.

Yog‘lar yuqori potensial energiyaga ega bo‘lib, 1 g yog‘ – 9,3 kilokaloriya (kkal), 1 g oqsil va uglevodlar – 4,1 kkal energiya beradi [2].

Yog‘larni ovqatlanish ratsionia surunkali yetishmovchiligi odam organizmi imunitetini keskin pasayishiga olib keladi.

Organizmda mahsulotlar almashinuvi to‘g‘ri borishi uchun ma’lum miqdorda va nisbatda oqsillar, yog‘lar, uglevodlar, mineral moddalar, vitaminlar va suv bo‘lishi kerak.

Oqsillar nisbatan muhim oziqaviy mahsulot hisoblanadi. Ular tirik kletkalarning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Oqsillarning yetishmovchiligi turli kasalliklarni keltirib chiqaradi.

Oqsillarning aminokislotalar tarkibi jihatidan oziq-ovqat mahsulotlari to‘la qiymatli va to‘la qiymatli bo‘lmaganlarga turlanadi. To‘la oziqaviy qiymatli oqsillarga go‘sht va go‘sht mahsulotlari, tuxum, baliq, sut va sut mahsulotlari va ayrim o‘simlik mahsulotlaridan esa mosh, grechka, loviya, no‘xatda mavjud.

Ovqatlanish ratsionida sabzavotlarni iste’mol etish, organizmni ekstraktiv moddalar, mineral tuzlar va turli xil vitaminlar bilan ta’minlash bilan birga taomning yaxshi hazm bo‘lishini yaxshilaydi.

Yog‘lar inson uchun asosiy energiya manbai hisoblanadi. Organizmda yog‘larning yetishmovchiligi, ayniqsa bolalarda turli xil infeksion kasalliklarga chidamliligini pasaytiradi. Lekin, ularni me’yoridan oz yoki ko‘p iste’mol etish inson organizmining o‘sishi, rivojlanishi va hayot faoliyatiga salbiy ta’sir etadi. Keyingi vaqtlarda, ayniqsa maktab yoshigacha bo‘lgan bolalarda o‘ta semirish, organizmni tashqi muhit ta’siriga, kasalliklarga chidamsiz va ovqat almashinuvining buzilishiga olib keladi.

Go‘sht mahsulotlarini oziqviy qiymati uning kimyoviy tarkibi bilan aniqlanadi. Go‘shtning tarkibida bo‘lgan oqsillar, yog‘lar, uglevodlar, ekstraktiv moddalar, makro-, mikroelementlar, jumladan oqsil aminokislotalari va yog‘ning tarkibidagi yog‘ kislotalari miqdori mahsulotni qiymatini belgilaydi.

Biologik oksidlanish jarayonida oziq-ovqat mahsulotlaridan energiya ajraladi va bu energiya organizmda fiziologik funksiyalarni bajarishni ta’minlaydi.

Oqsil manbai go‘sht va go‘sht mahsulotlari hisoblanib, go‘shtning turiga qarab uning miqdori 16-22%ni tashkil etadi. Agar alohida hayvonot turiga qarab solishtiradigan bo‘lsak, mol go‘shtida 18-22%, qo‘y go‘shtida 16-20%, cho‘chqa go‘shtida 14-16% va parrandalar go‘shtida 18-24 %ni tashkil etadi [3].

Xalqaro sog‘liqni saqlash tashkiloti ko‘rsatmalariga binoan oziqaviy moddalarning odam organizmida parchalanishi natijasida ma’lum darajada energiya

ajraladi. Asosiy almashinuv hayvonotning yoshiga, jinsiga, tanani massasiga va organizmni holatiga bog‘liq. Odam organizmida bir gramm oqsil moddasi parchalanganda 4,1 kkal energiya ajraladi. Xuddi shunday oziq-ovqat mahsulotlarini iste’mol qilish natijasida organizmga tushgan yog‘ moddasi (1 g) parchalanganda 9,3 kkal energiya ajraladi. Uglevod moddasi parchalanganda esa ajralgan energiya oqsil moddasiga o‘xshab 4,1 kkal.ga teng bo‘ladi.

Oqsillar oddiy va murakkab oqsil moddalaridan iborat bo‘lib, ular oqsil aminokislotalaridan tuzilgan. Oddiy oqsillarga kollagen, elatin, edestin va ossein oqsillari kiradi. Ular asosan hayvonotni birlashtiruvchi to‘qimalari tarkibida bo‘ladi. Murakkab oqsillarga albumin, globulin oqsillari kiradi. Bu oqsillar oziqaviy qiymati jihatidan yuqori turadi. Katta yoshdagi insonlar uchun oqsil moddasiga bo‘lgan kunlik ehtiyoj 80-100 g.ni tashkil etadi. Turli xildagi kasalliklardan chiqqan bemorlar uchun esa 110-120 g.gacha oqsil miqdori oshirilishi mumkin.

Go‘sht mahsulotlaridagi lipidlar (yog‘lar) o‘simlik mahsulotidagi lipidlardan farq qiladi. Ularning aktivligi hujayralarni tiklashda qurilish materiali sifatida o‘simlik lipidlariga nisbatan 10-20 barobar yuqori turadi. Yog‘ moddasi parchalanganda oqsil va uglevod moddalariga nisbatan ikki barobar, ya’ni 9,3 kkal energiya ajratadi.

Kimyoviy tarkibi jihatidan go‘sht mahsulotlarini balanslashtirishni hisoblashda mahsulotdagi yog‘, oqsil va uglevodlar va suvni miqdorini bilish zarur. Balanslashtirilgan ovqatlanishni kunlik me’yorlari ishlab chiqilgan bo‘lib, unda oqsilni ulushi 80-100 g, yog‘ 80-100 g va uglevod 400-500 grammga to‘g‘ri keladi.

Eritilgan hayvonot yog‘larida yog‘ning miqdori 99,7%ni tashkil etadi, qolgan 0,3% esa suv moddasi hisoblanadi. Hayvonot yog‘larini hazm bo‘lish foizi qo‘y yog‘i uchun 80-90%ni, mol yog‘i uchun 80-81%ni va cho‘chqa yog‘i uchun 96-98%ni tashkil etadi [4].

Insonni bajarayotgan mehnat faoliyati turiga qarab bir kunda oziq-ovqat mahsulotlaridan olinadigan energiya miqdori bo‘yicha quyidagi guruhlarga bo‘linadi:

Birinchi guruhga – aqliy mehnat bilan shug‘ullanuvchilar, bularga korxona, tashkilot, muassasa rahbarlari, meditsina xodimlari, pedagoglar, fan arboblari, ish yurituvchilar, kotib(a)lar hamda mehnati asab tizimi bilan bog‘liq ishlovchi xodimlar.

Ikkinchi guruhga – yengil jismoniy mehnat bilan shug‘ullanuvchi ishchilar, bularga muxandis-texnik ishchilar, avtomatlashtirilgan jarayonlar bilan band ishchilar, radioelektron va soatsozlik bilan shug‘ullanuvchilar, tikuvchilar, agronomlar, xizmat ko‘rsatuvchi xodimlar, aloqa va telegraf ishchilari, jismoniy tarbiya instruktorlari va trenerlar.

Uchinchi guruhga – mehnat og‘irligi o‘rtacha bo‘lgan ishchilar, slesarlar,

kimyogarlar, turli xildagi transport haydovchilari, oziq-ovqat sanoati ishlovchilari, ovqatlanish korxonalari ishchilari, temir yo‘lchilar, ko‘tarish-transport mexanizm mashinistlari, avtotransport ishchilari, oziq-ovqat tovarlari sotuvchilari, pooligrafistlar kiradi.

To‘rtinchi guruhga – og‘ir jismoniy mehnat bilan shug‘ullanuvchi ishchilar kiradi. Ularga qurilish ishchilari, qishloq xo‘jaligi ishchilari va mexanizatorlar, tog‘-kon ishchilari, neft-gaz sanoati ishchilari, metallurg va quyuvchilar, sellyuloz – qog‘oz va taxtani qayta ishlash sanoati ishchilari va qurilish materiallari sanoati ishchilari kiradi.

Beshinchi guruhga – o‘ta og‘ir jismoniy mehnat bilan band bo‘lgan yer osti ishlari bilan band bo‘lgan tog‘ ishchilari, daraxt kesuvchi va yiqituvchi ishchilari, yer kovlovchilar, mexanizatsiyalashmagan mehnatdagi yuk tashuvchilar, beton quyuvchilar hamda mexanizatsiyalashmagan joylarda qurilish materiallari ishlab chiiqarishda band bo‘lgan ishchilar kiradi.

Har bir mehnat intensivlik guruhi o‘z navbatida yoshi jihatidan uchta kategoriyalarga bo‘linadi, ya’ni 18-29, 30-39, 40-59 yoshlarga.

Ovqatlanish ratsionida oqsil moddasi yetishmovchiligi natijasida ovqat hazm qilish funksiyasini ishlashini yomonlashtiradi. Boshqa oziqaviy moddalarning hazm bo‘lish jarayoni qoidalari buziladi, ishlash qobiliyati kuchsizlanadi, infeksiyaga qarshiligi kamayadi, kasalliklarni tuzilishi sekinlashadi hamda operatsiya yoki travm (shikastlanish)dan so‘ng ularni bitishi sekinlashadi.

Sut yog‘lari A, D va A vitaminlari manbai hisoblanadi. O‘simlik yog‘larida E vitamini mavjud [5].

O‘simlik moylarini asosiy manbai sifatida o‘simlik moylari (99,9%), yunon yong‘og‘i (53-60%), so‘li (6,4%), grechixa yormalari, hayvonot yog‘larini manbai sifatida esa sariyog‘ (72-82%), smetana (30%), pishloq (15-30%), kolbasa (20-40%) kabi mahsulotlar xizmat qiladi.

Oziq-ovqatlar bilan oddiy va murakkab uglevodlar, hamda hazm bo‘ladigan va hazm bo‘lmaydigan uglevodlar organizmga qabul qilinadi. Murakkab uglevodlarga kraxmal, glikogen, kletchatka va pektin kiradi. Kletchatka va pektin muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular organizmda hazm bo‘lmaydi va energetik qiymatga ega emas. Biroq bu ballast moddalar organizmdan toksinlarni o‘ziga biriktirib olib, organizmdan tozalaydi. Uglevodlarni ovqatlanishda yetishmasligi natijasida organizmda oqsil va yog‘larni almashinuvini va oqsil sarfini buzilishiga olib keladi. Uglevodlarni me’yoridan ortiq iste’mol qilish esa moddalar almashinuvini buzilishiga va bir qator kasalliklarni rivojlanishiga sabab bo‘ladi. Shuning uchun ham fiziologik

me’yorlarga asosan oqsil, yog‘ va uglevodlarning nisbati 1:1:4 deb qabul qilingan [5].

Uglevodlar ham inson uchun kerakli energiyaning asosiy manbai bo‘lib, ular oziq-ovqat mahsulotlarida shakar, kraxmal yoki kletchatka holatida bo‘ladi. Organizm uglevodlarni asosan o‘simlik mahsulotlaridan: non, yormalar, kartoshka, sabzavotlar, mevalar va rezavorlardan oladi.

Shakar va boshqa shirinliklarni, ayniqsa bolalar ovqatlanish ratsioniga me’yorda qo‘shish kerak. Chunki, ular oshqozonda so‘lakay ajralishini kamaytiradi, natijada bolalarda ishtaha bo‘g‘iladi.

Sivilizatsiya rivojlangan davlatlarda, ayniqsa keyingi 20 yillar davomida jismoniy mehnatning kamayib, aqliy mehnatning ko‘payishi, tarkibi rafinadlangan mahsulotlarni (oliy va 1-nav undan tayyorlanadigan oq non, unli qandolat mahsulotlari, shakar va shunga o‘xshash tarkibi organizmda yaxxshi hazm bo‘lmaydigan deb hisoblangan mahsulotlardan tozalangan) ovqatlanish mahsulotlarini iste’mol etish natijasida ateresklerоz, qon bosimi oshishi, qandli diabet, o‘ta semizlik, yurak kasalliklari va yo‘g‘on ichak raki kabi siviliizatsiya kasalliklar ko‘paymoqda. Sabzavotlarda oshqozon-ichak yo‘lida hazm bo‘lmaydigan oziqaviy tolalar – kletchatka va pektin mavjud. Kletchatka – o‘simlik kletkalari tarkibidagi polisaxaridlar bo‘lib, parchalangandan keyin qandga aylanadi. Shuning uchun spirt va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarishda ular birlamchi xom ashyo sifatida ishlatiladi. Inson organizmida keltchchatkani qand modddasigacha parchalovchi fermentlar bo‘lmaganligi sababli keltchatka va pektin oshqozon-ichak qo‘llaridan deyarli hazm bo‘lmay o‘tib ketadi. Lekin, ular ichak devorchalariga ta’sir etib, ularni harakatlantiradi (perestaltika) va ichakdagi oziqaviy massalarni harakatlanishi natijasida ichakdan chiqib ketishiga yordamlashdi. Ya’ni, oshqozon-ichak yo‘llarini bijg‘ish va chirish natijasida har xil kasalliklarni qo‘zg‘atuvchi qoldiqlardan tozalaydi. Shuning uchun ayrimlarda ichi qotish sodir bo‘lsa, shifokorlar tarkibida tolalarga boy bo‘lgan taomlarni iste’mol etishni tavsiya qiladilar.

Oziqaviy tolalar kepakga undan tayyorlangan nonda, meva va sabzavotlarda, ayniqsa sabzi, lavlagi, karam, qaroli. Olmada ko‘p bo‘ladi.

Inson bir kunda 30-70 g oziqaviy tolalarni iste’mol etishi kerak. Lekin, olimlar o‘tkazgan ilmiy izlanishlarida qayd etilishi, hozirgi paytda shahar va hatto qishloq joylarida ham bu me’yor 20 g.dan oshmaydi.

Vitaminlar – bu biologik aktiv moddalar bo‘lib, ular organizmda moddalar almashinuvi boshqarib borib, organizmni hayot faoliyatiga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Vitaminlar suvda va yog‘da eruvchan turlarga bo‘linadi. *Suvda eruvchan* vitaminlarga askorbin kislotasi (C vitamin), vitamin P (bioflavonoidlar), tiamin (B_1 vitamini),

riboflavin (B_2 vitamini), vitamin B_6 (piridoksin), niatsin (vitamin PP, nikotin kislota), sianokobalamin (vitamin B_{12}), folatsin (folevaya kislota), pantaten kislota va biotin kiradi. Yog‘da eruvchan vitaminlarga A vitamini, D vitamini (kalsiyferol), vitamin Ye (tokoferol), K vitamini kiradi. Bundan tashqari, vitaminsimon moddalar ham bo‘lib, ularga xolin, B_{15} vitamini (pangoma kislotasi), vitamin U va boshqalar kiradi [5].

Meva, sabzavot va rezavorlarni ovqatlanish ratsionida yetishmasligi organizmda C va P vitaminlarini organizmda kamayishiga olib keladi.

Qish-bahor oylarida meva-sabzavotlar C vitaminini miqdori kamaysa, sut mahsulotlarida va tuxumda A va D kamayadi. Mahsulotlarni noto‘g‘ri saqlash natijasida C, A, B_1, karotin, folatsin vitaminlarini yo‘qotadi.

Oziq-ovqat mahsulotlarida va organizmda mineral moddalarning miqdori jihatidan makro- va mikroelementlarga bo‘linadi. Makroelemetnlar ko‘p miqdorda bo‘lib (100 g mahsulotda mg.da), ularga kalsiy, fosfor, magniy, kaliy, natriy, xlor va oltingugurtlar kiradi. Mikroelemetnlar organizmda va oziq-ovqat mahsulotlarida kam miqdorda uchraydi. Hozirgi vaqtda 14 ta mikroelemetnlar hayot faoliyati uchun kerakli deb tan olingan. Ularga temir, mis, marganes, rux, kobalt, yod, ftor, xrom, molibden, vanadiy, nikel, stronsiy, kremniy va selen kiradi. Mikroelemetnlar organizm to‘qimalarini, ayniqsa suyak to‘qimasini qurishda katta rol o‘ynaydi. Kalsiy moddasini manbai sut mahsulotlari hisoblanadi. Katta yoshdagi odamlar uchun kalsiy va fosforni nisbati 1:1-1,5 optimal hisoblanadi. Bu nisbat sigir sutida 1:0,8, mol go‘shtida 1:2, tuxumda 1:3, tvorogda 1:1,4, karam va olmada 1:0,7, sabzida 1:1 ni tashkil etadi. D vitaminini yetishmovchiligi natijasida kalsiyni so‘rilishi buziladi. Xuddi shunday ratsionda oqsilni yetishmovchiligi kalsiyni hazm bo‘lishini yomonlashtiradi. Kalsiyni organizmdagi miqdori bo‘yicha kislorod, uglerod, vodorod va azotdan keyin turadi. Suyak to‘qimalari asosan kalsiy, magniy va fosfordan iborat bo‘ladi. Organizmdan kalsiyni deyarli 99% suyak to‘qimalarida joylashgan. U suyaklarni mustahkamlaydi.

Xulosa. Ilmiy izlanish olib borish natijasida quyidagi xulosalarni keltirib o‘tishimiz mumkin. Eng tez hazm bo‘ladigan kalsiy elementi sut va sut mahsulotlari bo‘ladi. Shu mahsulotlardagi kalsiyni o‘zlashtirish darajasi bari-bir 50%dan oshmaydi. Boshqa mahsulotlarda, ayniqsa go‘sht mahsulotlari tarkibidagi kalsiyni o‘zlashtirish darajasi bundan ham past.

Fosfor birikmasi organizmni hayot faoliyatini barcha jarayonlarida ishtirok etadi. Suyak to‘qimalarini kimyoviy tarkibini deyarli 40% fosforga to‘g‘ri keladi. Ayniqsa moddalar almashinuvida hamda asab va miya to‘qimalari funksiyalarida muhim ahamiyatga ega. Fosfor elementini asosiy manbai go‘sht va go‘sht mahsulotlari hisoblanadi. Xuddi shunday mahsulotlarda ham ko‘p bo‘ladi. Biroq hayvonot

mahsulotlaridagi fosfor ichakda 70%gacha so‘riladi. O‘simlik mahsulotdagilar esa 40%dan oshmaydi.

Kalsiy va fosfor elementlarini miqdori yosh bolalar va homilador ayollar ratsionida oshiriladi.

Magniy elementi uglevodli va energetik almashinuvda fermentlarni aktivlashtiradi. Magniy asosan o‘simlik mahsulotlarida ko‘p miqdorda bo‘ladi.

Temir elementi nafas olish to‘qima faoliyatida qatnashadi. Quyidagi mahsulotlar temir manbai hisoblanadi. Sut mahsulotlari va tuxum – 5%, don mahsulotlari – 5-10%, baliq – 15%, go‘sht 30%, jigarda 12-16%, buzoq go‘shtida – 22%.

Yodning odam organizmidagi miqdori 100-150 mg tashkil qiladi. Uning yarmidan ko‘pi qolqonsimon bezda yig‘ilgan bo‘ladi. U yodli gormonlarni sintez qilish uchun ishlatiladi. Bunday gormonlar organizm organlarining barcha sistemalarining faoliyatini boshqarishda qatnashadi. Yodning sog‘liqni saqlashda ham ahamiyati juda katta, chunki u mikroorganizmlarni halok qiladi.

Asosiy mahsulotlarda yodning miqdori juda ham kam. Faqat baliq go‘shtlarida (treska-135, dengiz okuni-47, kumushsimon xek-33 mkg) ko‘proq bo‘ladi. Oziq-ovqat mahsulotlarida yodning juda ham kamligini hisobga olgan holda O‘zbekistonning Xujayikon tuz konida yodlangan tuz (25 mkg) ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. N.N.Mo‘minov, Sh.Sh.Ishniyazova, J.S.Fayziyev, A.Y.Xudoyberdiyev. “Chorvachilik chiqindilarini qayta ishlash texnologiyasi” O‘quv qo‘llanma. “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 100029. Toshkent 2022, 152-b.

2. Xudayberdiev A.Yu., Ishniyazova Sh.A., Mo‘minov N.N. Go‘sht va go‘sht mahsulotlarini saqlash va uni qayta ishlashda innovatsion texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 100029. Toshkent 2022 – 160 bet.

3. Гуринович Г.В., Мышалова О.М., Лисин К.В. Технология мяса и мясных продуктов. Первичная переработка скота. Учебное пособие. Кемерово, 2015 г. – 121 с.

4. Рогов И.А., Жаринов А.И., Текуева Л.А., Шепел Т.А. Биотехнология мяса и мясопродуктов. Москва, ДеЛи принт, 2009 г. – 153 с.

5. Xudayberdiev A.Yu. Go‘sht, sut, baliq va konservalangan mahsulotlar texnologiyasi. O‘quv qo‘llanma. Samarqand, 2001 y.

Ashurova Oltin Yuldashevna –
SamISI katta o'qituvchisi
Urinova Hilola – 3 kurs talabasi

O'ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGIDA SOLIQQA TORTISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi korxonalarini soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari, amaldagi soliq qonunchiligi hamda agrar sohada amalga oshirilayotgan islohotlar nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Maqolada soliq imtiyozlari mexanizmlari, yagona yer solig'ining o'ziga xos jihatlari hamda soliq siyosatining agrar subyektlari moliyaviy barqarorligiga ta'siri yoritiladi. Tadqiqot natijasida soliq ma'murchiligidagi muammolar aniqlanib, qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar : qishloq xo'jaligi korxonalarini soliqqa tortish, agrar sektor, O'zbekiston, yer solig'i, yagona yer solig'i, foyda solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i, soliq imtiyozlari, maxsus soliq rejimi, agroklasterlar, soliq ma'murchiligi, soliq tizimini raqamlashtirish.

Abstract : This article examines the specific features of taxation of agricultural enterprises in the Republic of Uzbekistan taking into account the current tax legislation and ongoing reforms in the agrarian sector .The study reveals the mechanisms of tax incentives the specifics of the unified land tax and the impact of tax policy on the financial sustainability of agricultural entities.The results identify key administrative challenges and propose directions for improving the tax system to stimulate sustainable agricultural development.

Keywords: taxation of agricultural enterprises agrarian sector of Uzbekistan land tax unified land tax profit tax value added tax tax incentives special tax regime agro clusters tax administration digitalization of the tax system .

Qishloq xo'jaligi O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qishloq aholisi bandligini ta'minlash, mamlakat eksport salohiyatini yuksaltirishda an'anaviy strategik muhim o'rinni egallab kelmoqda. Iqtisodiyot modernizatsiya qilinayotgan va bozor islohotlari chuqurlashib borayotgan bir sharoitda soliq tizimi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini davlat tomonidan tartibga solish va rag'batlantirish vositasi sifatida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lmoqda. Qishloq xo'jaligi korxonalarini soliqqa tortish ishlab chiqarishning mavsumiyligi, tabiiy-iqlim sharoitlariga bog'liqligi, ishlab chiqarish sikllarining uzoqligi va yuqori darajadagi tavakkalligi bilan iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari sub'ektlaridan farq qiladi. Shu bois davlat agroklasterlar va qishloq

xo‘jaligi tadbirkorligining boshqa shakllaridagi fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan alohida soliq rejimlarini qo‘llaydi va muayyan imtiyozlar beradi.

Tadqiqotning dolzarbligi ma’muriyatchilikni soddalashtirish, soliq yukini kamaytirish va moliyaviy oqimlarning shaffofligini oshirishga qaratilgan amalga oshirilayotgan soliq islohoti sharoitida qishloq xo‘jaligi korxonalari uchun amaldagi soliqqa tortish mexanizmini har tomonlama tahlil qilish zaruratidan kelib chiqadi. Tadqiqotning uslubiy asosi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi normalari, Iqtisodiyot va Moliya vazirligining tahliliy materiallari, qishloq xo‘jaligi sohasini rivojlantirish bo‘yicha statistik ma’lumotlar, shuningdek, qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti va soliq siyosati sohasidagi mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ishlari asos bo‘ldi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil usullari, iqtisodiy-statistik baholashga tizimli yondashuv, shuningdek, mantiqiy umumlashtirish va tarkibiy tahlildan foydalanildi. Bu qishloq xo'jaligi korxonalari uchun soliq majburiyatlarini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va ularning moliyaviy natijalar va investitsiya faoliyatiga ta'sirini aniqlash imkonini berdi.

O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi korxonalari uchun soliqqa tortishning o‘ziga xosligi, birinchi navbatda, yer tamoyiliga asoslangan maxsus soliq rejimini qo‘llashda namoyon bo‘ladi. Uzoq vaqt davomida qishloq xo‘jaligi sohasida bir qator umumdavlat soliqlari o‘rnini bosuvchi va byudjet to‘lovlarini soddalashtirgan yagona yer solig‘i qo‘llanildi. Bu mexanizm qishloq xo‘jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi sifatida yer resurslaridan aniq foydalanishni hisobga olish imkonini berdi. Yer solig'i qishloq xo'jaligi korxonalari uchun soliq yukining asosiy elementi hisoblanadi. Uning miqdori yerning sifatiga, uning joylashgan joyiga va qishloq xo'jaligi yerlarining maydoniga qarab belgilanadi. Bunday yondashuv bozor narxlari va ekinlar hosildorligining o'zgarishidan qat'i nazar, soliq majburiyatlarining nisbiy barqarorligini ta'minlaydi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘i qishloq xo‘jaligi korxonalariga umumiy tartibda qo‘llaniladi, biroq qonun hujjatlarida mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlarni realizatsiya qilishda muayyan imtiyozlar nazarda tutilgan. Bu oziq-ovqat mahsulotlarining yakuniy tannarxini pasaytirish va mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda. Qishloq xo'jaligi korxonalari uchun daromad solig'ini tan olish xususiyatlari, uzoq ishlab chiqarish sikli bilan bog'liq daromadlar va xarajatlarni hisobga olgan holda hisoblanadi.

Ayrim hollarda qishloq xo‘jaligi sohasida ishlab chiqarish quvvatlarini

modernizatsiya qilishni rag‘batlantiruvchi yangi investitsiya loyihalari uchun foyda solig‘idan vaqtinchalik imtiyozlar beriladi. Qishloq xo‘jaligi klasterlari va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ilg‘or qayta ishlash korxonalariga soliq imtiyozlari berilishi alohida ahamiyatga ega. Ushbu chora-tadbirlar mamlakatimizda qo‘shimcha qiymat yaratish va eksport salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, soliq imtiyozlari va maxsus rejimlar mavjudligiga qaramay, qishloq xo‘jaligi korxonalari soliq ma’muriyatchiligi bilan bog‘liq qator muammolarga, jumladan, buxgalteriya hisobini yuritishning murakkab tartib-qoidalari va raqamli hisobotlarni taqdim etish zarurligiga duch kelmoqda. So‘nggi yillarda soliq xizmatlarining ochiqligini oshirish va korrupsiya xavfini kamaytirish imkonini beruvchi elektron soliq xizmatlari faol joriy etilmoqda.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi bo‘yicha soliq siyosati davlatning fiskal manfaatlarini agrar sektorni qo‘llab-quvvatlash maqsadlari bilan muvozanatlashtirishga qaratilgan. Sanoat va xizmat ko'rsatishdan farqli o'laroq, qishloq xo'jaligi soliqqa tortishning yanada moslashuvchan shartlari bilan ajralib turadi, bu sanoatning ijtimoiy ahamiyatini aks ettiradi. Biroq qishloq xo‘jaligi korxonalarini umumiy soliq tizimiga bosqichma-bosqich integratsiyalashuvi moliyaviy intizom va buxgalteriya hisobi standartlarini takomillashtirishni taqozo etadi. Bu, ayniqsa, eksport hajmining kengayishi va xorijiy investitsiyalar jalb etilishi bilan bog‘liq. Soliq tizimini takomillashtirishning istiqbolli yo‘nalishlari qatoriga soliq ma’muriyatchiligini yanada raqamlashtirish, tavakkalchilikka asoslangan nazoratni rivojlantirish, qishloq xo‘jaligida innovatsiyalar uchun soliq imtiyozlarini joriy etish kiradi.

O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligini soliqqa tortish tizimi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining tabiati bilan bog‘liq bo‘lgan bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga egaligi ko’rsatib o’tildi. Yerdan soliqqa tortish tamoyilining qo‘llanilishi soliq imtiyozlari va maxsus rejimlar bilan bir qatorda fermer va agroklasterlarni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, soliq ma’muriyatchiligini yanada takomillashtirish, hisobot berishni soddalashtirish va raqamli xizmatlarni kengaytirish zarurati saqlanib qolmoqda, bu esa ma’muriy xarajatlarni kamaytirish davlat va qishloq xo‘jaligi korxonalari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik samaradorligini oshirish imkonini beradi. Qishloq xo‘jaligi sohasida barqaror va mutanosib soliq tizimini rivojlantirish O‘zbekiston Respublikasining oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, eksport salohiyatini oshirish, qishloq aholisi turmush darajasini oshirishning muhim shartidir.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, amaldagi tahriri, Toshkent sh. 2026 yil
2. O’zbekiston Respublikasining “Fermer xo’jaligi to’g’risida”gi qonuni, Toshkent. 2004-yil 26-avgust
3. O’zbekiston Respublikasining “Dehqon xo’jaligi to’g’risida”gi qonuni, Toshkent. 2021-yil 1-aprel
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qishloq xo‘jaligini yanada isloh qilish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi farmoni, Toshkent sh. 2023 yil 31 oktabr.
5. Yo‘ldoshev Q.Q. Soliqlar va soliqqa tortish. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. – 320 b.
6. G‘aniyev B.S. Agrar sohada iqtisodiy islohotlar va ularning samaradorligi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 256 b.
7. Rasulov A.A. Soliq siyosati va uning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. – 280 b.

Ashurova Oltin Yuldashevna
SamISI katta o’qituvchisi
Qurbonboyeva Marjona
SamISI 3 kurs talabasi

DAVLAT BUDJETIDA FOYDA SOLIG’ININGAHAMIYATI.

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuridik shaxslardan olinadigan fouda solig'ining iqtisodiy ahamiyati va davlat byudjeti daromadlari tizimidagi funktsional roli ko'rib chiqiladi. Mazkur soliqning samaradorligini baholash, ma’muriy masalalar, investitsiya faolligini rag‘batlantirish, xalqaro soliq siyosati tajribasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Maqola hozirgi iqtisodiy sharoitda yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining rolini oshirish bo'yicha tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: daromad solig'i, davlat byudjeti, soliq tushumlari, soliq siyosati, iqtisodiy rivojlanish.

Abstract: This article examines the economic significance of the corporate profit tax and its functional role in the system of state budget revenues. Particular attention is paid to assessing the effectiveness of this tax, administrative issues, stimulating investment activity, and international tax policy experience. The article

concludes with recommendations for enhancing the role of corporate income tax in the current economic conditions.

Keywords: income tax, state budget, tax revenues, tax policy, economic development.

Zamonaviy davlatlar davlat byudjeti daromadlarini shakllantirish orqali ishlaydi, ularning asosiy qismini soliq tushumlari tashkil qiladi. Byudjet daromadlarining asosiy manbalaridan biri korxonalarning iqtisodiy mahsulotining davlat foydasiga undiriladigan qismini aks ettiruvchi yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i hisoblanadi. Iqtisodiy globallashuv, raqobatning kuchayishi, biznesni raqamlashtirish va xalqaro kapital harakatchanligi sharoitida korporativ foyda solig'iningroli doimiy ravishda qayta ko'rib chiqilmoqda. Ushbu maqolada uning roli, ahamiyati va davlatning moliyaviy barqarorligiga ta'siri har tomonlama ko'rib chiqiladi.

Foyda solig'ining nazariy asoslari:

Foyda solig'i davlat tomonidan belgilanadigan va yuridik shaxslarning sof daromadidan (foydasidan) undiriladigan majburiy to'lovdir. Bu birlamchi to'g'ridan-to'g'ri soliq bo'lib, uning maqsadi davlat funktsiyalarini bajarish uchun iqtisodiy daromadning bir qismini undirishdir.

Foyda solig'ininga sosiy elementlari:

• soliq solinadigan ob'ekt – daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi farq sifatida belgilangan yuridik shaxs foydasi;
• soliq solinadigan baza – soliqqa tortiladigan foyda summasi;
• soliq stavkasi – soliq solinadigan bazaga qo'llaniladigan foiz;
• hisoblash va to'lash tartibi – qonun bilan tartibga solinadi

Soliqlarni hisoblash va o'tkazish algoritmi:

Foyda solig'i uzoq tarixga ega. 19-asrda paydo bo'lib, u davlat daromadlarini shakllantirishning muhim vositasiga aylandi. Turli mamlakatlarda uning rivojlanishi iqtisodiy inqirozlar, sanoat inqilobi, harbiy va ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish zarurati bilan chambarchas bog'liq.

Foyda solig'ining Davlat byudjeti uchun ahamiyati:

Foyda solig'i an'anaviy ravishda soliq tushumlari tizimida muhim o'rinni egallaydi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, uning ulushi barcha soliq tushumlarining 15% dan 30% gacha bo'lishi mumkin, bu uning davlatning moliyaviy barqarorligi uchun ahamiyatini ta'kidlaydi.

Korporativ foyda solig'i quyidagilarni ta'minlaydi:

• byudjet mablag'larining barqaror oqimi;

• Davlat dasturlari va ijtimoiy majburiyatlarni moliyalashtirish;
• Milliy daromadni qayta taqsimlash uchun sharoit yaratish.

Korporativ foyda solig’i korxonalarning iqtisodiy xatti-harakatlariga ta'sir qiladi:
• Innovatsiyalar va samaradorlikni oshiradi;
• resurslarni ustuvor tarmoqlarni rivojlantirish foydasiga qayta taqsimlanishiga yordam beradi;
• Davlat va biznes hamjamiyatining ehtiyojlari o'rtasidagi muvozanatni saqlaydi.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig’ini qo'llashdagi muammolar va qarama-qarshiliklar:
- Aniq ahamiyatiga qaramay, korporativ foyda solig’i bir qator muammolarga duch keladi:
- Soliqlarni rejalashtirish va soliq to'lashdan bo'yin tovlash
- Zamonaviy korxonalar soliqni rejalashtirish bilan faol shug'ullanadi, bu esa haqiqiy soliq tushumlarini kamaytirishi mumkin.
- Xalqaro soliqlarni optimallashtirish sxemalarini ishlab chiqish milliy byudjetlar uchun qiyinchiliklar tug'diradi.

Soliq hisobining murakkabligi:
Soliq solinadigan foydani aniqlash murakkab buxgalteriya hisobi va nazorat tartiblarini talab qiladi, bu esa kompaniyalar uchun ham, soliq organlari uchun ham ma'muriy xarajatlarni oshiradi.

Investitsion faoliyatga ta'siri:
Korporativ foyda solig’ining yuqori stavkalari investitsiyalar jozibadorligini kamaytirishi mumkin, ayniqsa kapital ko'p bo'lgan tarmoqlarda.

Korporativ foyda solig’i bo'yicha xalqaro tajriba:
Xalqaro amaliyot tahlili korporativ foyda solig'iga nisbatan turli xil yondashuvlarni ochib beradi:

Foyda solig’ini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar:
Foyda solig’i samaradorligini oshirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:
- Soliq ma'muriyatchiligini optimallashtirish;
- Buxgalteriya hisobining zamonaviy axborot tizimlarini joriy etish, nazoratni avtomatlashtirish va hisobotlarni standartlashtirish;
- Rag'batlantiruvchi soliq siyosatini yaratish;
- Innovatsion korxonalar uchun imtiyozli tariflar, eksportga yo‘naltirilgan korxonalarni qo‘llab-quvvatlash.
- Soliqlarni rejalashtirish va daromadlarning chiqib ketishiga qarshi kurash;

- Transfer narxlari qoidalarini qat'iylashtirish va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash.
- Yo'qotishlarni hisobga olishning moslashuvchan tizimni yaratish

Xulosa.

Foyda solig'i soliq tizimining asosiy elementi va davlat byudjeti daromadlarining muhim manbai hisoblanadi. U davlatning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi, milliy daromadni qayta taqsimlaydi, iqtisodiy rivojlanishga ta'sir qiladi.

Mavjud muammolarga qaramay, to'g'ri soliq siyosati va samarali boshqaruv bilan korporativ foyda solig'i nafaqat fiskal yig'ish vositasi, balki iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishning kuchli mexanizmi sifatida ham harakat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Anisimova, I. V., Korporativ daromadlarni soliqqa tortish. SP: P, 2019 yil.
2. Vasilev, E. V., Solovyov, P. V., Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti. Moskva: Yurait, 2021 yil.
3. Grigoryev, Yu. N., Soliq tizimi: o'quv qo'llanma. Moskva: Moliya va statistika, 2023 yil.
4. Kuznetsov, V. A., Soliqlar va byudjet: Iqtisodiy tahlil. Ekaterinburg: UrFU, 2022 yil.
5. Ivanova, N. S. "Korxonalarning moliyaviy barqarorligiga foyda solig'iningta'siri" // Moliya va kredit, 2024 yil, 15-son, 45-52-betlar.
6. Petrov, A. M. "Foyda solig'inioptimallashtirish investitsiya faoliyatini rag'batlantiruvchi omil sifatida" // Soliq siyosati va amaliyoti, 2020 yil, № 2, 18-26-betlar.
7. Smirnova, T. I. "Zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda foyda solig'i ma'muriyati muammolari" // Iqtisodiyot va menejment: nazariya va amaliyot, 2019 yil, 7-son, 102–109-betlar.
8. OECD soliq ma'lumotlar bazasi: Korporativ soliq statistikasi (xalqaro taqqoslash uchun)
9. Jahon banki — turli mamlakatlarning soliq siyosati va byudjet tizimlari haqida hisobot.

Anvar Nematovich Xoliqulov –
SamISI "Iqtisodiy tahlil va statistika"
kafedrasi mudiri,i.f.n., professor

MAMLAKATIMIZDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING PROGNOZ KO'RSATKICHLARI TAHLILI

Annotatsiya: Maqolada mamlakatimizda xizmat ko'rsatish sohasini yanada rivojlantirishning prognoz ko'rsatkichlari tahlili va bu sohaning boshqa sohalarga nisbatan samaradorligi yuqori bo'lish tomonlari to'liq ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Xizmat, xizmatlar sohasi, xizmat ko'rsatish, prognoz, prognoz ko'rsatkichlari, tahlil.

Abstract: The article fully analyzes the forecast indicators of further development of the service sector in the country and the high efficiency of this sector compared to other sectors.

Keywords: Service, services sector, service, forecast, forecast indicators, analysis.

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarni yanada chuqurlashtirish, aholi turmush darajasini yuksaltirish va aholining bandlik masalasini hal qilish kabi muhim tadbirlardan biri xizmat sohasini rivojlantirishdir.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 11 maydagi "Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi qarorida yana bir bor ta'kidlandi. Mazkur qarorda «Xizmatlar sohasining mamlakatimiz iqtisodiyotidagi ulushini ko'paytirish, joylarda xizmatlar sohasidagi mavjud imkoniyatlarni to'liq ishga solish, xizmatlar turlarini kengaytirish va sifatini oshirish bo'yicha o'z yechimini kutayotgan muammoli masalalarni hal qilish, mazkur yo'nalishda tadbirkorlik sub'ektlarini yanada qo'llab-quvvatlash, ularning g'oya va tashabbuslarini rag'batlantirish»[44] maqsadida bir qancha tadbirlarni amalga oshirish lozimligi ko'rsatib o'tilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xizmat ko'rsatish korxonalari samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar masalalari xorijlik olimlardan[45], Boden M., Miles I., Yeichengreen B., Gupta P., Yeschenbach F., Xoekman B., Triplett Y. Ye.,

[44] "Хизматлар соҳасини жадал ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисида" Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-5113 сон қарори. 2021 йил 11 май. https://lex.uz/ru/docs/5421233

[45] Boden M., Miles I. (ed.). Services and the Knowledge-based Economy. – Psychology Press, 2000.; Eichengreen B., Gupta P. The two waves of service-sector growth //Oxford Economic Papers. – 2013. – №. 1. – pp. 96-123.; Eschenbach F., Hoekman B. Services policy reform and economic growth in transition economies, 1990-2004. – The World Bank, 2005.; Triplett J.E., Bosworth B.P. Productivity in the US services sector: new sources of economic growth. – Brookings Institution Press, 2004.; Бурменко Т.Д., Даниленко Н.Н., Туренко Т.А. Сфера услуг: Экономика: учебное пособие// М.: кнорус. – 2007. -Т. 328 с.; Плотников В.А., Иваненко М.Г. Подходы к анализу понятий «сервис» и «услуга». Журнал. Технико-технологические проблемы сервиса №3(33) 2015, стр.70.; Хайруллина Д.Р. Повышение эффективности управления развитием малых предприятий сферы услуг: дис. канд. экон. наук. 2014. – 230 с.;

Bosvortx B. P., Korszыnski L. M., Burmenko T.D., Danilenko N.N., Turenko T.A., Sosunova L.A., Chernova D.V., Bass A.Ya., Razomasova Ye. A., Plotnikov V.A., Ivanenko M.G., Xayrullina D.R. va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan. Ushbu muammolarni o‘rganishga o‘zbekistonlik olimlardan[46] M.Q.Pardaev, M.M. Muxammedov, Q.J. Mirzaev, O.M. Pardaev, I.S.Tuxliev va boshqalarning ilmiy ishlari bag‘ishlangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida jamlash, guruhlash, induksiya va deduksiya, tahlil va sintez hamda iqtisodiy tahlilning an’anaviy usullari ko‘llanildi.

Tahlil va natijalar. Xizmat ko‘rsatishga qaratilgan e’tibor faqat bugun paydo bo‘lgan emas. Ma’lumki, birinchi Prezidentimizning 2006 yil 17 aprel kuni «O‘zbekiston Respublikasida 2006-2010 yillarda xizmat ko‘rsatish va servis sohasini rivojlantirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori, O‘zbekitson Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2016 — 2020 yillarda xizmatlar sohasini rivojlantirish dasturi to‘g‘risida” qarori e’lon qilingan edi. Bu qarorlar oldingi olib borilgan ishlarni yanada aniqlashtirish va mamlakatda islohotlarni chuqurlashtirishga qaratilgan amaliy tadbirlardan biri edi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 11 maydagi “Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida oldingi qarorlardan farq qilgan holda, mamlakatimizda xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishning maqsadli parametrlari har bir xizmatlar nomi bo‘yicha alohida ko‘rsatib o‘tilgan (1-jadval).

1-jadval

2021 — 2023 yillarda O‘zbekiston Respublikasida xizmatlar sohasini rivojlantirishning MAQSADLI PARAMETRLARI[47]

T/r	Xizmatlar nomi	2020 yil		Prognoz (o‘sish sur’ati, foiz)			
		hajmi, mlrd. so‘m	o‘sish sur’ati, foiz	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2023 yilda 2020 yilga nisbatan, baravar
	Jami xizmatlar	**218 853,5**	**102,3**	**120,7**	**128,6**	**134,7**	**2,1**
	shu jumladan asosiy turlari bo‘yicha:						
I	**Aloqa va axborotlashtirish xizmatlari,** shu jumladan:	**12 885,9**	**115,3**	**123,1**	**133,6**	**138,6**	**2,3**
1.1.	Kompyuter dasturlashtirish,	891,7	119,1	125,8	136,3	141,4	2,4

[46] Мухаммедов М.М., Мардонов Б.Б. Хизмат кўрсатиш соҳасида аҳоли бандлиги ва даромадлари. Монография. «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи». 2021. 186 б.; Пардаев М.Қ., Мирзаев Қ.Ж., Пардаев О.М. Хизматлар соҳаси иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2014. – 384 б.;

[47] “Хизматлар соҳасини жадал ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-5113 сон қарорига 1.1-илова. 2021 йил 11 май. https://lex.uz/ru/docs/5421233

	maslahat berish xizmatlari va boshqa yordamchi xizmatlar						
1.2.	Axborot sohasidagi xizmatlar	632,2	157,8	125,7	135,4	140,5	2,4
II	**Moliyaviy xizmatlar,** shu jumladan:	**45 817,2**	**125,6**	**122,5**	**135,2**	**140,7**	**2,3**
2.1.	Sug‘urtalash, qayta sug‘urtalash va nafaqa ta’minoti bo‘yicha xizmatlar, majburiy ijtimoiy sug‘urtalash bo‘yicha xizmatlardan tashqari	2 333,5	104,7	116,4	129,9	135,4	2,0
III	**Transport xizmatlari,** shu jumladan:	**53 772,5**	**91,6**	**120,4**	**125,9**	**130,8**	**2,0**
3.1.	Avtotransport xizmati	29 196,6	103,5	121,0	126,5	131,4	2,0
3.2.	Quvur yo‘li transporti xizmatlari	9 167,3	89,0	120,3	125,2	130,9	2,0
3.3.	Temir yo‘l transporti xizmatlari	7 420,9	111,6	120,5	125,7	130,7	2,0
3.4.	Havo transporti xizmatlari	3 139,2	41,9	120,2	121,8	126,8	1,9
3.5.	Pochta va kurerlik xizmatlari	355,4	77,2	121,0	126,2	130,5	2,0
IV	**Yashash va ovqatlanish xizmatlari**	**5 878,5**	**86,5**	**128,9**	**136,3**	**139,8**	**2,5**
V	**Savdo xizmatlari**	**56 553,9**	**101,7**	**119,7**	**125,8**	**132,9**	**2,0**
VI	**Ko‘chmas mulk bilan bog‘liq xizmatlar**	**6 089,7**	**91,1**	**119,5**	**125,4**	**133,4**	**2,0**
VII	**Ta’lim sohasidagi xizmatlar**	**9 073,0**	**107,4**	**119,2**	**128,7**	**134,9**	**2,1**
VIII	**Sog‘liqni saqlash sohasidagi xizmatlar**	**3 209,4**	**89,9**	**128,8**	**136,0**	**142,0**	**2,5**
IX	**Ijara xizmatlari**	**4 172,1**	**98,9**	**117,9**	**125,3**	**131,5**	**1,9**
X	**Kompyuterlar va maishiy tovarlarni ta’mirlash bo‘yicha xizmatlar**	**3 407,4**	**96,1**	**116,2**	**124,5**	**133,0**	**1,9**
XI	**Shaxsiy xizmatlar**	**4 983,3**	**92,1**	**116,6**	**124,5**	**132,5**	**1,9**
XII	**Me’morchilik, muhandislik izlanishlari, texnik sinovlar va tahlil sohasidagi xizmatlar**	**4 925,7**	**93,7**	**117,7**	**123,8**	**129,8**	**1,9**
XIII	**Boshqa xizmatlar:** shu jumladan:	**8 084,7**	**98,3**	**116,9**	**123,2**	**130,2**	**1,9**
13.1.	Huquq va buxgalterlik hisobi sohasidagi xizmatlar	560,7	116,7	116,5	123,0	129,8	1,9
13.2.	Bosh kompaniyalar xizmati; boshqaruv masalalari bo‘yicha maslahat berish xizmatlari	1 463,6	239,8	116,8	123,3	129,8	1,9
13.3.	Reklama va bozor kon’yunkturasini o‘rganish sohasidagi xizmatlar	564,7	78,5	116,3	122,8	129,3	1,8
13.4.	Turistik agentliklar, turoperatorlarning xizmatlari, bron qilish va u bilan bog‘liq boshqa xizmatlar	521,4	56,7	117,0	123,3	130,2	1,9
13.5.	Binolarga xizmat ko‘rsatish va landshaftni obodonlashtirish bo‘yicha xizmatlar	513,2	85,5	117,6	123,3	130,4	1,9
13.6.	Madaniyat va sport sohasidagi	712,0	89,9	115,9	122,9	129,8	1,8

	xizmatlar						
13.7.	Boshqalar	3 749,1	91,9	117,3	123,4	130,5	1,9

Yuqoridagi jadvalda ko‘rinib turibdiki, xizmatlar 13 guruhga bo‘lingan, va barcha guruhlar bo‘yicha 2023 yilgacha bo‘lgan prognoz ko‘rsatkichlari keltirilgan. Bu qarorda ko‘rsatilishicha mamlakatimizda ko‘rsatiladigan jami xizmatlar sohasidan tushagan tushum 2023 yilga qadar 2,1 barobar oshirilishi ko‘zda tutilgan.

Mazkur qarorning 2023 yildagi prognoz ko‘rsatkichlari bo‘yicha bajarilishi ko‘rsatadiki, eng yuqori o‘sish tendensiyasi yashash va ovqatlanish xizmatlari va sog‘liqni saqlash sohasidagi xizmatlari 2,5 barobar oshishi ko‘zda tutilgan. Eng past o‘sish tendensiyasi kuzatiladigan xizmat turlari, Ijara xizmatlari, kompyuterlar va maishiy tovarlarni ta’mirlash bo‘yicha xizmatlar, shaxsiy xizmatlar, me’morchilik, muhandislik izlanishlari, texnik sinovlar va tahlil sohasidagi xizmatlar va boshqa xizmatlar 1,9 barobar oshishi prognoz qilingan.

Xulosa va takliflar. Xizmat ko‘rsatish sohasi shunchalik keng qamrovliki, hozirgi kunda, bu soha kirib bormagan biron-bir tarmoq yo‘q. Bu sohaning boshqa sohalarga nisbatan samaradorligi yuqori bo‘lish tomonlari quyidagilar bilan belgilanadi:

1. Kam investitsiya hisobiga yangi ish o‘rinlarini tezda yaratish imkoniyati.
2. Bu sohada yangi tashkil etilgan ish o‘rinlarining aksariyati katta malaka va bilim talab qilmaydi.
3. Iste’molchilarning talabiga qarab xizmat ko‘rsatish turlarnin ko‘paytirish imkoniyati mavjudligi.
4. Dunyoda servis sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi o‘rtcha 61 foizni tashkil etadi, bizning mamlakatimizda bo‘lsa 36 foizni tashkil etadi[48]. Demak bizda bu sohani yanada rivojlantirish imkoniyatlari mavjudligi.
5. Xizmatlar sohasi barcha aholi qatlamlarini qamrab olishi, hamda jamiyatda sodir bo‘layotgan barcha ijtimoiy iqtisodiy jarayotlarga ta’sir ko‘rsatishi.
6. Xizmat ko‘rsatish sohasini muntazam ravishda doimiy mamlakatimiz hukumati tomonidan qo‘llab-quvvatlash turilishi.

Yuqoridagilarni inobatga olib aytishimiz mumkinki, mamlakatimizda xizmat ko‘rsatish sohasi eng istiqbolli tarmoq turlariga kiradi. Uning barcha yalpi ichki mahsuloidagi hissasi hozirgi kunda iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar bilan solishtirilganda bir muncha kam bo‘lishi mumkin, ammo uning hissasi kelajakda oshib boraveradi. Bu keyingi yillardagi statistik axborotlarda ham o‘z tasdig‘ini topmoqda. Xizmat ko‘rsatish sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi, 2018 yilda 31,8 foiz,

[48] https://review.uz/oz/post/xizmatlar-bozorini-rivojlantirish-iqtisodiyotning-ustuvor-yonalishi

2019 yilda 32,2 foiz, 2020 yilda 34,6 foizni tashkil qilganligi ham xizmat ko‘rsatish sohasi jadal sur’atlar bilan rivojlanayotganligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.M. Mirziyoev. O‘zbekiston - 2030strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son.
2. M.Q.Pardayev, A.N.Xoliqulov, T.I.Yahyoyev. Iqtisodiy tahlil. Darslik., SamISI, “Fan bulog‘i” nashriyoti, Samarqand.: 2024, 25,0 b.t.
3. A.N.Xoliqulov. Iqtisodiy tahlil va audit. O‘quv qo‘llanma, Samarqand: Fan bulo‘g‘i nashriyoti, 2023 yil – 208 bet 13,06 b.t.
4. A.N.Xoliqulov. Turistik korxonalar faoliyati tahlili. O‘quv-qo‘llanma, Samarqand.: Fan bulog‘i nashriyoti, 2024 yil - 312 bet, 19,5 b.t.
5. Xoliqulov A.N. Xizmat ko‘rsatish korxonalari samaradorligini tahlil qilishning metodologiyasini takomillashtirish yo‘nalishlari. Monografiya. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ. Nashriyoti, 2023 - 274 bet. 17,12 b.t.

Obloberdiyeva Risolat Obloberdi qizi
SamISI Jismoniy madaniyat kafedrasi
o‘qituvchisi

Talaba qizlarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy madaniyat darslarining innovatsion metodlari

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba qizlarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy madaniyat darslarining innovatsion metodlari chuqur o‘rganildi. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va statistik ma’lumotlar natijasi asosida zamonaviy pedagogik metodlar, fitnes texnologiyalari, turli xildagi o‘yin mashqlari va o‘zaro individual yondashuvning talaba qizlarning jismoniy faolligi, salomatligi va sportga bo‘lgan qiziqishiga ta’siri tahlil qilindi. Barchamizga ma’lumki bugungi kunda insonlar o‘rtasida harakatsizlik natijasida turli xildagi kasalliklar yosharib borayotganligining guvohi bo‘lib turibmiz buning asosiy sabablaridan biri qilib jismoniy faollik kam ekanligini alohida etirof etish muhimdir. Shuningdek, maqolada oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar ham berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: talaba qizlar, jismoniy madaniyat, sog‘lom turmush tarzi, sport, innovatsion metodlar, fitnes texnologiyalari

Abstract: This article provides an in-depth study of innovative methods of physical education in higher education institutions aimed at promoting a healthy lifestyle among female students. Based on the results of scientific research and statistical data, the impact of modern pedagogical methods, fitness technologies, various game-based exercises, and individualized approaches on students’ physical activity, health, and interest in sports was analyzed. It is well known that today there is an increasing prevalence of various diseases among people due to a sedentary lifestyle, and one of the main reasons for this is low physical activity. Furthermore, the article provides recommendations for the effective organization of physical education classes in universities.

Keywords: female students, physical education, healthy lifestyle, sport, innovative methods, fitness technologies

Kirish. Bugungi globallashuv jaroyani jadal rivoj topayotgan jarayonida jamiyat taraqqiyoti ko‘p jihatdan sog‘lom, jismonan barkamol va intellektual salohiyatga ega yosh avlodni tarbiyalash bilan bog‘liqdir. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba qizlarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalasi dolzarb pedagogik va ijtimoiy ahamiyatga ega. Talabalik davri inson hayotida jismoniy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishning muhim bosqichi bo‘lib, aynan shu davrda

jismoniy faollik, sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalari va sportga bo‘lgan qiziqish shakllanadi. Shu bilan birga sog‘lom turmush tarzi mustahkamlanadi.

O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish, yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish borasida qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan:

- **2015-yil 4-sentabr** – “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonun, yoshlarni sportga jalb qilish va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning huquqiy asosini yaratadi. Bu yangi turdagi qonun bo‘lib avvalgi sport to‘g‘risidagi qonunlarga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. 2017-yil 3-iyun, PF-3031-son farmon – jismoniy tarbiya tizimini takomillashtirish va oliy ta’lim muassasalarida sport mashg‘ulotlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan.
- **2020-yil 30-oktabr, PF-6099-son farmon** – sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib qilish va talaba yoshlarni jismoniy faollikka jalb etish chora-tadbirlari.
- Bundan tashqari oliy ta’lim talabalari uchun besh tashabbus olimpiada musobaqalariga bevosita jalb etish haqida ishtirokini ta’minlagan holda yuqori marralarga erishishda tashabbuskor bo‘lish.

Shu bilan birga, talaba qizlarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy madaniyat mashg‘ulotlarida innovatsion metodlardan foydalanish bugungi kun uchun dolzarb masala hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, jumladan fitnes texnologiyalari, interaktiv o‘yin mashqlari va individual yondashuv talaba qizlarning sportga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ularning jismoniy faolligini kuchaytiradi va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga xizmat qiladi.

1. Talaba qizlarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy madaniyatning ahamiyati

Bizga ma’lumki “Sog‘lom tanda sog‘ aqil” shiori barchamizga tanish jumladan Sog‘lom turmush tarzi inson salomatligini mustahkamlash, ruhiy va jismoniy holatini barqaror saqlash hamda mehnat faoliyatini samarali tashkil etishda muhim omil hisoblanadi. Talabalik davrida muntazam jismoniy faollik yurak-qon tomir tizimi, mushaklar, suyak va immunitet tizimini mustahkamlaydi, stressni kamaytiradi va o‘qish samaradorligini oshiradi, Bu esa o‘z o‘rnida barcha soha vakillariga sog‘lom turmush tarzi, sog‘lom muhitni shakillantirisha yordam beradi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, haftasiga **3–4 marta 30–40 daqiqa jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish** talaba yoshlar uchun optimaldir (Thompson, 2019). Rossiyalik olim **Balsevich, 2010** jismoniy mashqlar talabalarda psixologik barqarorlikni oshiradi deb ta’kidlaydi. O‘zbekistonlik tadqiqotchi A.A.**Abdullayev, 2018** innovatsion metodlar qo‘llanilgan mashg‘ulotlar talabalarning jismoniy tayyorgarligini sezilarli darajada oshirganini aniqladi.

1. Talaba qizlar uchun jismoniy madaniyat mashg‘ulotlarining ahamiyati

1. Darsni to‘g‘ri rejalashtirish

Dars samaradorligi avvalo yaxshi rejalashtirishga bog‘liq.

Tavsiya:

• Darsni 3 qismga bo‘lish:

1. **Tayyorlov qismi (15–20 daqiqa)** – yengil yugurish, cho‘zilish, badantarbiya.

2. **Asosiy qism (25–30 daqiqa)** – sport mashqlari, o‘yinlar, fitness yoki aerobika.

3. **Yakuniy qism (5–10 daqiqa)** – nafas mashqlari, cho‘zilish, organizmni tiklash.

Amaliy ko‘nikma:

• Mashqlarni oddiydan murakkabga qarab o‘rgatish ya’ni osonroq mashqdan qiyin mashqlarni bajatrishga o‘tish kerak hisoblanadi.

• Har bir mashqni o‘qituvchi avval o‘zi ko‘rsatib bergan holda tananing turish holati qo‘l oyoq harakati va mashiqlar bajarilish soni haida aytib o‘tadi va bajarishga kirishiladi bu ko‘gazmalilik metadi hisoblanadi. Bizga ma’lumki jismoni tarbiya fani amaliy dars bo‘lganligi uchun dars davomida

• 1 nazariy ma’lumotlar berish,

• 2. ko‘rsatib berish

• 3.Amaliy bajarish

• 4. So‘z metodlari

• 2. Talaba qizlarning jismoniy xususiyatlarini hisobga olish

Qizlarning jismoniy imkoniyatlari va fiziologik holati hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

Tavsiyar quyidagicha

• Mashqlarni haddan tashqari og‘ir qilmaslik.

• Moslashuvchanlik va koordinatsiyani rivojlantiruvchi mashqlarni ko‘proq qo‘llash.

• Individual yondashuvni qo‘llash.

Amaliy mashqlar:

• Gimnastika elementlari

• Stretching (cho‘zilish mashqlari)

• Yengil yugurish

• Fitness mashqlari

Oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jismoniy madaniyat mashg‘ulotlari orqali amalga oshiriladi. Jismoniy faollik:

- Yurak-qon tomir tizimini mustahkamlaydi
- Mushak va suyak tizimini rivojlantiradi
- Stressni kamaytiradi va ruhiy barqarorlikni oshiradi
- O‘quv samaradorligini kuchaytiradi

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, haftasiga 3–4 marta 30–40 daqiqa jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish talaba qizlar salomatligi va ruhiy holatiga ijobiy ta’sir qiladi (Thompson, 2019; Balsevich, 2010).

Talaba qizlar uchun jismoniy mashqlar va 2 oy davomida organizm moslashuvi

№	Mashq nomi	Boshlang‘ich bajarish usuli	1-oy organizm moslashuvi	2-oy organizm moslashuvi	Organizmga ta’siri
1	Yengil yugurish	5–10 daqiqa sekin tempda yugurish	Nafas olish tizimi faoliyati yaxshilanadi, yurak urishi me’yorlashadi	Chidamlilik oshadi, yurak-qon tomir tizimi mustahkamlanadi	Qon aylanishini yaxshilaydi, ortiqcha vazn kamayishiga yordam beradi
2	Cho‘zilish (stretching)	8–10 daqiqa davomida asosiy mushaklarni cho‘zish	Mushaklar elastikligi oshadi, qattiqlik kamayadi	Moslashuvchanlik sezilarli darajada ortadi	Jarohatlar xavfi kamayadi, tana harakatchanligi yaxshilanadi
3	O‘tirib-turish (squat)	10–12 marta 2 marotaba bajarish	Oyoq mushaklari kuchayishni boshlaydi	Mushaklar chidamliligi va kuchi ortadi	Son va oyoq mushaklarini mustahkamlaydi
4	Qo‘l va yelka mashqlari	1–2 kg gantel bilan 10–12 marta ko‘tarish	Yelka va qo‘l mushaklari faollashadi	Mushaklar tonusi oshadi	Yuqori tana qismi kuchayadi
5	Qorin press mashqi	10–15 marta 2 takror	Qorin mushaklari faol ishlay boshlaydi	Mushaklar mustahkamlanadi va qorin qismi taranglashadi	Qomatni to‘g‘rilaydi va bel mushaklarini mustahkamlaydi

Jadval tahlili

Ushbu mashqlarni muntazam ravishda bajarish natijasida talaba qizlarning organizmi asta-sekin jismoniy yuklamalarga moslasha boshlaydi. Dastlabki oyda organizmda asosan moslashuv jarayoni kuzatiladi, ya’ni yurak-qon tomir va nafas olish tizimlari jismoniy faoliyatga o‘rganadi. Ikkinchi oyga kelib esa mushaklarning kuchi, chidamliligi va moslashuvchanligi sezilarli darajada oshadi.

Shuningdek, muntazam jismoniy mashqlar bajarilishi natijasida qon aylanishi yaxshilanadi, moddalar almashinuvi tezlashadi va umumiy jismoniy holat yaxshilanadi. Bu esa talaba qizlarning sog‘lig‘ini mustahkamlash va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

2. Jismoniy madaniyat darslarida innovatsion metodlar

1. **Fitnes texnologiyalari** – aerobika, step-aerobika, pilates, yoga va stretching mashqlari.

2. **Individual yondashuv** – har bir talabaning jismoniy imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan mashg‘ulotlar.

3. **O‘yin texnologiyalari** – voleybol, basketbol, badminton, stol tennisi, jamoaviy o‘yinlar.

J. Thompson (2019) tadqiqoti shuni ko‘rsatadiki, fitnes mashg‘ulotlari bilan shug‘illanish talabalarning mushak tizimini mustahkamlash, tana vaznini normallashtirish va umumiy jismoniy faollik darajasini oshirishda samarali, sport bilan muntazzam shug‘illanish imunitetni mustahkamlanishi barchamizga ma’lum ekanligini isbotladi, va ruhiy holatiga ijobiy ta’sir qiladi (Thompson, 2019; Balsevich, 2010).

Innovatsion pedagogik metodlar

2.1 Fitnes texnologiyalari

Fitnes mashg‘ulotlari talaba qizlarning mushak tizimini mustahkamlash, tana vaznini nazorat qilish va jismoniy tayyorgarlikni oshirishda samarali. Mashg‘ulot turlari:

- **Aerobika** – yurak-qon tomir tizimini rivojlantiradi
- **Pilates** – mushaklar elastikligini oshiradi, qomatni yaxshilaydi
- **Yoga va nafas mashqlari** – ruhiy barqarorlik va stressni kamaytiradi
- **Stretching (cho‘zilish mashqlari)** – mushaklarning elastikligi va harakat doirasini oshiradi

Natija: 50 nafar talaba qiz ishtirokidagi pilot tadqiqotda aerobika va pilates mashqlari 8 hafta davomida jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarini **15–20% oshirgani** kuzatilgan.

2.2 Individual yondashuv

Har bir talabaning jismoniy imkoniyatlari turlicha bo‘lganligi sababli mashg‘ulotlarda individual yondashuv qo‘llanildi. Bu metod:

- Talabaning boshlang‘ich jismoniy tayyorgarlik darajasini hisobga oladi
- Mashg‘ulotni moslashtiradi (yugurish tezligi, mushak mashqlari og‘irligi)
- Motivatsiyani oshiradi

Statistika: Individual yondashuv qo‘llanilgan guruhda mashg‘ulotlarga qatnashish darajasi 90% ni tashkil qilgan, standart guruhda esa 70% ni tashkil qilgan.

2.3 O‘yin texnologiyalari

Jismoniy madaniyat mashg‘ulotlarida o‘yin elementlarini qo‘llash talabalarda motivatsiyani oshiradi, jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi va harakat koordinatsiyasini rivojlantiradi. O‘yin mashqlari:

- Voleybol, basketbol – jamoaviy ish va tezkorlikni oshiradi
- Badminton, stol tennisi – refleks va epchillikni rivojlantiradi

Tadqiqot natijasi: O‘yin mashqlari qo‘llanilgan guruhda talabalarning jismoniy faolligi 12 haftada **18% oshgan**.

3. Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish uchun mashqlar tahlili

3.1 Ertalabki badantarbiya

- Qon aylanishini yaxshilaydi
- Energiya darajasini oshiradi

3.2 Cho‘zilish mashqlari (stretching)

- Mushaklar elastikligini oshiradi
- Sportga tayyorgarlikni kuchaytiradi

3.3 Yengil yugurish

- Yurak-qon tomir tizimini mustahkamlaydi
- Chidamlilikni oshiradi

3.4 Qorin va bel mushaklarini mustahkamlash mashqlari

- Qomatni to‘g‘ri shakllantiradi
- Orqa mushaklarini kuchaytiradi

3.5 Nafas mashqlari

- Kislorod yetkazishni yaxshilaydi
- Stressni kamaytiradi

Tadqiqot natijasi: 12 hafta davomida ushbu mashqlarni muntazam bajarish talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarini **20–25% oshirishga yordam berdi**.

4. Innovatsion metodlarning samaradorligi

Metod	Talaba qizlar soni	Jismoniy tayyorgarlik oshishi (%)	Motivatsiya darajasi (%)
Fitnes texnologiyalari	50	15–20	85
Individual yondashuv	50	12–18	90
O‘yin texnologiyalari	50	18	88
Kombinatsiyalangan mashqlar	50	20–25	92

Tahlil: Kombinatsiyalangan innovatsion metodlar (fitnes + o‘yin + individual yondashuv) talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligini va sportga bo‘lgan qiziqishini eng yuqori darajaga olib chiqadi

3. Tavsiyalar

- Haftasiga 3–4 marta 30–40 daqiqa mashqlarni tashkil etish.
- Mashg‘ulotlarni individual va jamoaviy yondashuv bilan boyitish.
- Fitnes va interaktiv o‘yin elementlarini qo‘shish.
- Sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qiluvchi seminarlar va mahorat darslarini tashkil etish.

Xulosa. Oliy ta’limda tahsil oluvchi talaba qizlarning jismoniy tarbiya darslarida sog‘ligini mustahkamlash va vaqtini mazmunli tashkil etish mavzusidagi tadqiqotimiz natijalari quyidagilarni ko‘rsatadi:

Jismoniy faollik va sog‘lik aloqasi: Tadqiqot davomida aniqlanishicha, muntazam jismoniy mashqlar talaba qizlarning yurak-qon tomir tizimi, nafas olish funksiyasi va umumiy chidamliligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shuningdek, mushak tonusi va elastikligi oshadi, bu esa umumiy jismoniy salomatlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

1. **Vaqtni mazmunli tashkil etishning ahamiyati:** Darslar tayyorlov, asosiy va yakuniy qismlarga bo‘linganida talabalarning mashq samaradorligi oshadi. Tayyorlov qismi mushaklarni isinishi va tanani mashg‘ulotga tayyorlashga xizmat qilsa, asosiy qism mashqlar orqali chidamlilik va kuchni rivojlantiradi. Yakuniy qism esa mushaklarning cho‘zilishi va tiklanishini ta’minlab, jarohat va charchash xavfini kamaytiradi.
2. **Psixologik va ijtimoiy foydasi:** Muntazam jismoniy faoliyat talaba qizlarning kayfiyatini yaxshilaydi, stressni kamaytiradi, ijtimoiy ko‘nikmalar va guruh bilan ishlash qobiliyatini oshiradi. Shu bilan birga, darslarning mazmunli tashkil etilishi ularga o‘z vaqtini samarali boshqarish va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish ko‘nikmalarini beradi.
3. **Amaliy tavsiyalar:**
   - Dars rejalarini talaba qizlarning jismoniy tayyorgarlik darajasi va individual xususiyatlariga moslashtirish.
   - Mashg‘ulotlarda turli xil mashqlarni kombinatsiya qilish, shuningdek, dam olish va tiklanish vaqtini yetarlicha ajratish.
   - Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini sog‘lom turmush tarzi bilan bog‘lash va ularning kundalik hayotda faol bo‘lishini rag‘batlantirish.

4. **Ilmiy xulosalar:** Tadqiqot natijalari ko‘rsatdiki, oliy ta’limda jismoniy tarbiya darslarining mazmunli tashkil etilishi nafaqat sog‘likni mustahkamlash, balki talabalarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, darslarning har bir qismiga ajratilgan vaqt va mashqlar turi samaradorlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

tarbiya darsidagi faoliyati shaxsiy sog‘likni mustahkamlash, jismoniy ko‘nikmalarni rivojlantirish va vaqtni mazmunli tashkil etish imkonini beradi. Shu sababli, oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini metodik jihatdan to‘g‘ri rejalashtirish va darsning har bir

Talaba qizlarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy madaniyat mashg‘ulotlari muhim ahamiyatga ega. Innovatsion pedagogik metodlar, fitnes texnologiyalari, o‘yin mashqlari va individual yondashuv talaba qizlarning jismoniy faolligini oshirish, sportga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois oliy ta’lim muassasalarida jismoniy madaniyat mashg‘ulotlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”, 2015-yil 4-sentabr
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-3031-son farmoni, 2017-yil 3-iyun
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6099-son farmoni, 2020-yil 30-oktabr
4. Balsevich, V.K. “Pedagogika sporta i fizicheskoj kul’tury”, Moscow, 2010
5. Matveyev, L.P. “Teoriya i metodika fizicheskoj kul’tury”, Moscow, 2012
6. Abdullayev, A.A. “Innovatsion metodi v fizicheskom vospitanii studentok”, Tashkent, 2018
7. Thompson, J. “Fitness and Physical Education for Young Adults”, New York, 2019
8. Ashmarin, B.N. “Team Games in Physical Education”, Moscow, 2011
9. WHO. “Global Recommendations on Physical Activity for Health”, Geneva, 2010
10. Bailey, R. “Physical Education and Health in Schools”, London, 2013
11. Armstrong, N., Welsman, J. “Youth Fitness and Physical Activity”, Oxford, 2014
12. Tomkinson, G. et al. “Trends in Fitness and Health of Youth”, Journal of Sports Sciences, 2017
13. Haskell, W. et al. “Physical Activity and Public Health”, Circulation, 2007